

Ambtelijke Binding

VGZ-cahiers 4
2010

vgvz-cahiers 4

Uitgave van de Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen

In de vgvz-cahiers worden de belangrijke documenten van de vereniging gepresenteerd:

vgvz-Cahiers 1 (1999), *De Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen en de initiële Opleidingen*.

vgvz-Cahiers 2 (2002), *Beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen*.

vgvz-Cahiers 3 (2002), *Statuten en Huishoudelijk Reglement van de Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen*.

Secretariaat vgvz
Leidseplein 5
1017 PR Amsterdam
T 020-4281555
E info@vgvz.nl
I www.vgvz.nl

Redactie en typografie van dit Cahier:
Arian Verheij | Woord & Geschrift, Nijmegen
www.woordengeschrift.nl

© 2010, vgvz. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veele-
voudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt,
in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, op-
namen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
de rechthebbende(n).

Inhoudsopgave

Voorwoord namens het Algemeen Bestuur	6
1 Expertmeeting ‘De identiteit en positie van de geestelijke verzorging in de zorg’	10
Uitnodiging, programma, genodigden	10
1.1 De identiteit en positie van de geestelijke verzorging in de zorg	13
1.1.1 Probleemstelling	14
1.1.2 Toekomstscenario’s	16
1.1.3 Parameters	18
1.1.4 Voorstellen	22
1.1.5 Ambt	26
1.2 Inventarisatie resultaten groepsgesprekken	28
1.2.1 Criteria voor financiering in de intramurale en extramurale zorg	28
1.2.2 De rol van de zendende instanties	29
1.2.3 Domeinafbakening	34
1.3 Verslag debat expertmeeting	35
1.3.1 Domeindefinitie en financieringsgrondslag	35
1.3.2 De vraag naar de legitimering	36
1.3.3 Positionering en legitimatie	38
1.4 Analyse	39
1.4.1 Posities	39
1.4.2 Constateringen en conclusies	41
1.4.3 Bestuurlijk standpunt	42
1.5 Religie en zorg in het publieke domein	43
<i>Hans Schilderman</i>	
1.5.1 Probleemstelling	43
1.5.2 Maatschappelijke functies van religie	43
1.5.3 Ontvlechting van religie en zorg	49
1.5.4 Professionele zorg voor religieuze overtuigingen	52
1.5.5 Scenario’s van geestelijke verzorging	57

2	Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie	63
	Aanbiedingsbrief	63
2.1	Gespreksnota	65
2.1.1	Inleiding	65
2.1.2	Gesprekskader	65
2.1.3	Context-verandering	65
2.1.4	Beroepsstandaard	66
2.1.5	Borging van ambtelijkheid	68
2.1.6	Het ambt Geestelijk Verzorger	68
2.1.7	Eed/belofte	69
2.1.8	Tot slot	69
2.2	Aanbevelingen	70
3	Commissie Ambtelijke Binding	73
	<i>Jan Hein Mooren en Wilma Smeenk (red.)</i>	
	Voorwoord	73
3.1	Geestelijke verzorging: ontwikkeling, aard en belang	75
3.1.1	Teloorgang van de band tussen religie en zorg	75
3.1.2	Opkomst van de professionele geestelijke verzorging	76
3.1.3	Een eigen karakter	77
3.2	Het geestelijk ambt, ambtelijke binding en vrijplaats	78
3.2.1	Begripsbepaling	78
3.2.2	Vrijplaats en verschoningsrecht	80
3.3	Dimensies en discoursen	81
3.3.1	Dimensies van ambtelijkheid	81
3.3.2	Discoursen	82
3.4	Veranderingen	85
3.4.1	Veranderingen in aard en aanbod van geestelijke verzorging	85
3.4.2	Het verschijnen van de niet-gebonden geestelijke verzorging	86
3.4.3	Het ambt onder druk; vragen rond de ambtelijke binding	87
3.5	Standpunten en aanbevelingen	89
3.5.1	Het belang van ambtelijke binding	89
3.5.2	Levensbeschouwelijke competentie	91
3.5.3	Modellen van geestelijke verzorging	91
3.5.3.1	Het ambtelijke model	92
3.5.3.2	Het beëdigingsmodel	92
3.5.3.3	Verhouding tussen beide modellen	93
3.5.3.4	Minderheidsstandpunt	93
3.6	Conclusies	94
	Tot besluit	97
	Bijlage 1: Samenstelling van de Commissie	98

Bijlage 2: Opdracht aan de Commissie	99
Bijlage 3: Modellen van geestelijke verzorging	102
Bijlage 4: Ambtelijkheid en professionaliteit: een paar apart?	106
Literatuur	108
4 Tijdsbeelden en scenario's	110
<i>Jan Hein Mooren en Richart Huijzer</i>	
4.1 Aanleiding en perspectief van deze notitie	110
4.2 Tijdsbeelden: veranderende visies op religie en samenleving	112
4.2.1 Eind 20ste eeuw: vanzelfsprekende ambtelijkheid	112
4.2.2 Begin 21ste eeuw: vervliegende zekerheid	116
4.3 Scenario's: kansen voor levensbeschouwelijke borging	121
4.3.1 Scenario 1: ambtsmodel	121
4.3.2 Scenario 2: beëdigingsmodel	124
4.3.3 Scenario 3: duaal systeem	126
4.4 Bijlage: Levensbeschouwelijke competentie	129
4.4.1 Aanleiding	129
4.4.2 Doel van deze aanvullende opmerkingen	130
4.4.3 Het begrip competentie	131
4.4.4 Levensbeschouwelijke competentie in het rapport van de CAB	132
4.4.5 Ontwikkelingsporen	133
Literatuur	134
5 Conferentie van VGVZ, CIO, CAB en zendende instanties	135
5.1 Openingstoespraak door Jan Hein Mooren	135
5.2 Verslag van de conferentie	140
5.2.1 Status van de conferentie	140
5.2.2 Verdeelde opvattingen	141
5.2.3 Gedeeld commitment	143
Deelnemers aan de conferentie	147

Voorwoord namens het Algemeen Bestuur

De historische achtergrond van dit Cahier

U hebt een bijzondere VGVZ-uitgave in handen. Dit boek is de neerslag van een lang proces dat eigenlijk al in de jaren '80 is ingezet. In oktober 1984 verzocht een achttal leden het toenmalige bestuur 'een sector in te stellen voor geestelijk verzorgers die zonder binding¹ met een (kerk)genootschap werkzaam zijn'. Men betoogde toen 'dat steeds meer geestelijk verzorgers zijn aangesteld en/of werkzaam zijn zonder deze binding' en men bepleitte dat de vereniging voor hen ruimte zou scheppen. Het toenmalige bestuur antwoordde in januari 1985 in een notitie met de naam *Notitie m.b.t. geestelijk verzorgers zonder machtiging van een levensbeschouwelijk instituut* dat 'geestelijk verzorgers niet namens zichzelf, maar vanuit een bredere gemeenschap functioneren. Dat is wezenlijk voor hen. Daaraan ontleen zij hun identiteit als geestelijk verzorger.' Bovendien – zo stelde het toenmalige bestuur – als de geestelijke verzorging niet wordt gewaarmerkt door een (kerk)genootschap, waarop stoelt zij dan? En waarin onderscheidt zij zich van andere disciplines? En dan volgt een boeiende stelling van het toenmalige bestuur: 'Of de noodzakelijke binding ook altijd moet worden geformaliseerd door een officiële machtiging van een (kerk)genootschappelijk beleidsorgaan, vinden wij een andere zaak. Dat is niet altijd mogelijk. Als vereniging laten wij dat in het midden. Maar een binding met, een staan in de traditie van een levensbeschouwelijke stroming behoort tot de identiteit van de geestelijk verzorger.'²

De vraag die door de groep van acht leden in de jaren '80 werd opgeroepen bleef in het laatste decennium van de 20ste eeuw en ook in het eerste decennium van de 21ste eeuw in de beroepsvereniging steeds een rol spelen. Het aantal opleidingen dat aankomende geestelijk verzorgers opleidde tot niet-gebonden geestelijk verzorger nam toe en velen van hen vonden werk. Daar moet wel bij worden gezegd dat men werk vond *in de zorgsector* omdat de andere werkgevers – justitie en de krijgsmacht – zich strikt houden aan de eis dat geestelijk verzorgers dienen te beschikken over een zending, een autorisatie door een erkend levensbeschouwelijk genootschap. Eenmaal in de zorg

¹De termen binding, zending en ambtelijke binding kunnen verwarring oproepen. Met zending of ambtelijke binding wordt de officiële autorisatie door een zendende instantie bedoeld. Deze beide begrippen duiden dus hetzelfde aan. Met binding wordt bedoeld dat een geestelijk verzorger zich verbonden voelt met een bepaalde traditie en van daaruit wil werken. Dit begrip verwijst dus niet naar officiële autorisatie.

²Uit *De Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Ziekenhuizen, Historische schets 1971-1991*, door W. J. Kuttscrütter, p. 83–85.

werkzame geestelijk verzorgers zonder zending meldden zich vervolgens met regelmaat aan de poort van de VGZ met het verzoek lid te mogen worden. Op-eenvolgende besturen hielden bij de beantwoording van die vraag vast aan de koers die door het in januari 1985 zittende bestuur was ingezet 'dat een binding met, een staan in de traditie van een levensbeschouwelijke stroming behoort tot de identiteit van de geestelijk verzorger'. Zonder die verbondenheid kon en kan men naar de mening van alle bestuurders tot op heden dan ook geen lid van de vereniging worden. De motivatie voor dat standpunt was gelegen in het feit dat men van mening was dat een geestelijk verzorger zonder verworteling in een traditie zijn werk niet kan uitvoeren. In de Beroepsstandaard, die onder verantwoordelijkheid van het toenmalige bestuur door de ledenvergadering in 2003 werd vastgesteld, is deze overtuiging tot uitdrukking gebracht door te stellen dat positiebepaling voor een geestelijk verzorger essentieel is. 'Een authentieke omgang met de eigen levensbeschouwing is daarvoor noodzakelijk.'³ Tegelijkertijd hielden opeenvolgende besturen tot op de dag van vandaag evenzeer vast aan de mogelijkheid dat de noodzakelijk geachte 'binding' met een traditie niet per se ook altijd moet worden geformaliseerd door een officiële machtiging van een (kerk)genootschappelijk beleidsorgaan. Men bleef dus al die jaren trouw aan het spoor dat door het in januari 1985 zittende bestuur was uitgezet, dat wil zeggen, 'binding is noodzakelijk maar zending vinden wij een andere zaak'. De toenmalige bestuurders constateerden enigszins 'droog' dat die zending immers 'niet altijd mogelijk is' en daarom 'liet men dit als vereniging in het midden'. Met andere woorden, zending is wenselijk maar niet noodzakelijk. Nog anders gezegd: ambtshalve werken is wenselijk maar daar waar dat niet mogelijk is het niet vereist. In de vereniging is dus ruimte voor geestelijk verzorgers die werkzaam zijn in de zorg, staan in een traditie en van daaruit werken zonder dat zij een zending kunnen krijgen van het achtergrondgenootschap. De VGZ geeft daarmee al decennialang bewust ruimte aan geestelijk verzorgers die de zending niet kunnen ontvangen maar wel bewust staan in een traditie. Aan het feit dat men de zending niet kan ontvangen kunnen uiteenlopende redenen ten grondslag liggen, bijvoorbeeld levenskeuzes, opleidingen gevolgd hebben die lokaal niet worden geaccepteerd, waar dat elders wel gebeurt of niet willen voldoen aan aanvullende eisen die elders niet gesteld worden. Voor de vereniging is het gegeven dat iemand geen zending kan ontvangen om deze redenen nooit een afdoende reden geweest om het lidmaatschap van de vereniging te weigeren. De vereniging kent al sinds jaar en dag een hardheidsclausule voor kandidaat-leden aan wie de zending om deze redenen is geweigerd, mits zij verder aan de opleidingseisen voldoen en willen werken vanuit een traditie. Daarmee sluit de vereniging aan op artikel 1 van de grondwet.⁴ Tegelijkertijd sluit de VGZ diegenen uit van het lidmaatschap die zich niet gebonden achten aan een traditie en niet van daaruit werkzaam zijn.

³Beroepsstandaard, p. 4/15.

⁴Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.'

Een oude vraag, opnieuw gesteld, opzet van dit Cahier

Door de toename van het aantal opleidingen dat zich richt op de vorming van geestelijk verzorgers die niet vanuit een traditie willen werken en de vrijheid van raden van bestuur van zorginstellingen om hen als geestelijk verzorger aan te stellen bestaat de beroepsgroep in toenemende mate uit niet-gebonden geestelijk verzorgers en wordt steeds vaker een beroep op het bestuur van de vereniging gedaan om het lidmaatschap ook voor hen open te stellen. Dit kwam binnen de vereniging duidelijk aan het licht bij het voorstel voor de inrichting van het beroepsregister zoals dat aan de leden in juni 2006 werd gepresenteerd. In dat voorstel was de ambtelijke binding niet als voorwaarde gesteld voor registratie als geestelijk verzorger. Dit voorstel bleek niet gedragen te kunnen worden door de leden. Tijdens de ALV van maart 2007 werd een voorstel voor de inrichting van een beroepsregister in stemming gebracht waaraan de voorwaarde is gesteld dat de geregistreerde lid is van de vgvz. Dit voorstel werd door de leden aangenomen. Het beheer van het beroepsregister werd ondergebracht bij een van de vgvz afhankelijke stichting. Het zittende bestuur stond dus opnieuw voor de vraag waar vele bestuurders voor hen zich eerder gesteld zagen: 'is er in de vereniging plaats voor geestelijk verzorgers die werkzaam zijn zonder zending door een achtergrondgenootschap?' De vraag werd urgent omdat dit gevolgen kreeg voor de toelating tot het beroepsregister en de op termijn te verwachten verzelfstandiging van het beroepsregister. Toelating van niet-gebonden tot het register zou een blokkade kunnen zijn voor de mogelijke toetreding tot het beroepsregister van geestelijk verzorgers werkzaam bij de krijgsmacht en justitie.

Tijdens de ALV van juni 2007 heeft het zittende bestuur aan de leden voorgelegd op welke wijze men deze vraag wilde gaan beantwoorden. Het bestuur heeft aan de leden het voorstel voorgelegd om zowel intern als extern nader onderzoek te doen naar de problematiek. De leden stemden met dit voorstel in. Het bestuur heeft dat uitgevoerd en in dit Cahier zijn de resultaten van dat proces te lezen.

Het bestuur beseft dat men die vraag in samenspraak met andere externe partijen en in goed overleg met alle leden diende te beantwoorden. Geven moderne ontwikkelingen aanleiding om een ander standpunt in te nemen ten aanzien van de niet-gebonden geestelijke verzorging of kan het al decennialang ingenomen standpunt zoals dat hierboven is omschreven worden gehandhaafd?

Deze vragen hebben het zittende bestuur ertoe gebracht in 2007 een expertmeeting met vertegenwoordigers van het Ministerie van vws en het College voor Zorgverzekeringen, bestuurders van zorginstellingen, vertegenwoordigers van universitaire opleidingen en vertegenwoordigers van de Dienst Justitiële Inrichtingen en de krijgsmacht te organiseren met het thema 'de identiteit en positie van de geestelijke verzorging in de zorg'. Het verslag van deze expertmeeting treft U aan in hoofdstuk 1 van dit Cahier. In aansluiting daarop stelde het bestuur in 2008 een tweetal commissies in die zich bezig hielden met de vraag naar de noodzakelijkheid van de levensbeschouwelijke legitimatie.

De Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatatie (CLL) heeft onderzocht wat het begrip ‘levenbeschouwelijke binding’ betekent voor de huidige leden van de VGVZ. Deze commissie heeft het interne debat over deze vraag binnen de vereniging gestimuleerd onder andere door de organisatie van een minisymposium en een tweetal ledenraadplegingen. Het rapport en de adviezen van de commissie treft U aan in hoofdstuk 2 van dit Cahier.

De Commissie Ambtelijke Binding (CAB), bestaande uit wetenschappers, heeft een rapport geschreven waarin is vastgelegd hoe de geestelijke verzorging zich historisch heeft ontwikkeld en welke rol de ambtelijkheid in die ontwikkeling speelt. De verschillende dimensies van ambtelijkheid zijn onderzocht en de opkomst van de niet-gebonden geestelijke verzorging is in historisch perspectief beschreven. Het rapport en de adviezen van de commissie treft U aan in hoofdstuk 3.

Het lag van meet af aan in de bedoeling van het bestuur om aan de hand van het rapport van de Commissie Ambtelijke Binding in gesprek te gaan met de zendende instanties. Met de drie grote zendende instanties, de Rooms Katholieke Kerkgemeenschap, de Protestantse Kerk in Nederland, het Humanistisch Verbond en met het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO) zijn gesprekken gevoerd. Ter voorbereiding op een gezamenlijke conferentie van het verenigingsbestuur, de leden van de Commissie Ambtelijke Binding en de genoemde zendende instanties en het CIO – in vervolg op deze gesprekken – heeft het bestuur aan Jan Hein Mooren en Richart Huijzer gevraagd een aantal scenario’s te schetsen die op basis van het rapport van de CAB denkbaar zijn. De scenario’s zijn beschreven tegen de achtergrond van twee publicaties die voor de geestelijke verzorging van grote betekenis zijn, te weten, het rapport *Overheid, godsdienst en levensovertuiging* van de commissie-Hirsch Ballin (1988) en de verkenning *Geloven in het publieke domein* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006). De beschrijving van deze beide tijdsbeelden en de scenario’s treft U aan in hoofdstuk 4. Ten slotte treft U in hoofdstuk 5 een verslag aan van de in maart 2010 gehouden conferentie met de hierboven al genoemde partijen.

Het bestuur hecht er aan U dit bijzondere Cahier *Ambtelijke Binding* aan te bieden. U hebt met dit Cahier in handen de mogelijkheid het traject dat het bestuur heeft afgelegd in de afgelopen jaren nauwgezet te volgen.

Namens het Algemeen Bestuur,
Anneke Kemper, voorzitter

1

Expertmeeting ‘De identiteit en positie van de geestelijke verzorging in de zorg’

Uitnodiging, programma, genodigden

Geachte mevrouw, mijnheer,

Het bestuur van de Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen (VGvZ) nodigt u van harte uit tot het bijwonen van een expertmeeting over de identiteit en positie van de geestelijk verzorging in de zorg, op vrijdag 2 november 2007.

De bijeenkomst heeft een bijzonder karakter. Beleidsbepalende vertegenwoordigers van verschillende sectoren die betrokken zijn bij de geestelijke verzorging in de zorg zullen elkaar ontmoeten, allen vanuit hun specifieke deskundigheid.

De genodigden zijn afkomstig uit de wetenschappelijke wereld, de raden van bestuur van zorginstellingen, de bestuurlijke organen van levensbeschouwelijke organisaties, de opleidingen, het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, het College voor Zorgverzekeringen, de landelijke koepel van cliëntenraden en de politiek. U treft de lijst van genodigden bij deze uitnodiging aan.

De expertmeeting wordt ingeleid door dr. Hans Schilderman, die recent een artikel publiceerde onder de titel ‘Religie en zorg in het publieke domein’. Schilderman schetst in dit artikel een aantal mogelijke toekomstscenario's voor de geestelijke verzorging. Dit artikel, verschenen in de verkenning *Geloven in het publieke domein* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, treft u als bijlage aan.

De bijeenkomst zal een unieke gelegenheid bieden voor gesprek en debat.

Het bestuur van de VGvZ hoopt met de organisatie van deze expertmeeting een wezenlijke bijdrage te leveren aan de toekomst van de geestelijke verzorging in ons land.

Wij stellen uw komst zeer op prijs en gaarne horen wij d.m.v. de antwoordkaart of u aanwezig kunt zijn.

Met vriendelijke groet
Mw. drs. A. M. H. Kemper, voorzitter VGvZ

Programma

- 13.00 uur Ontvangst in Het Trippenhuis te Amsterdam
- 13.30 uur Opening door de dagvoorzitter, mw. drs. Simone de Wit,^{*} waarna de inleiding door dr. Hans Schilderman
- 14.30 uur Gesprek in subgroepen. Als gespreksleiders fungeren bestuursleden van de VGVZ
- 15.45 uur Theepauze
- 16.15 uur Plenair debat
- 17.15 uur Afsluiting door de dagvoorzitter waarna een borrel

^{*} Voormalig hoofd Godsdienst en Cultuur van de KRO/RKK.

De expertmeeting werd gehouden in de historische ambiance van Het Trippenhuis, het gebouw van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen, aan de Kloveniersburgwal 29, 1011 JV Amsterdam.

Genodigden

dhr. Admiraal, directeur Evean Zorg
mevr. Alma, Universiteit voor Humanistiek, Utrecht
dhr. Asscher, krijgsmachtpredikant, voorzitter beroepscodecommissie
geestelijke verzorging krijgsmacht
dhr. Baart, Universiteit van Tilburg
dhr. Bakkerode, ministerie van VWS
mevr. Bekkenkamp, Universiteit van Amsterdam
mevr. Bogers, hoofd dienst geestelijke verzorging justitie
dhr. Boom, directeur verpleeghuis Lauwershof
dhr. Brekelmans, directeur Zorgcirkel Waterland
dhr. Brethouwer, directeur Marketresponse
dhr. Deetman, voorzitter CIO, Interkerkelijk Contact in Overheidszaken
dhr. Van Dorp, hoofd dienst humanistische geestelijke verzorging
krijgsmacht
dhr. Van Ewijk, directeur GGZ De Geestgronden
dhr. De Fijter, Generale Synode Protestantse Kerk in Nederland
dhr. Van Gastel, Universiteit Tilburg

mevr. Van Gilse, directeur Landelijk Overleg Cliëntenraden
dhr. De Goeij, ministerie van VWS
dhr. Hillen, senator voor het CDA
dhr. Hopman, College voor Zorgverzekeringen
dhr. Huijsmans, kerkjurist katholieke kerk
dhr. Van Iersel, Universiteit van Tilburg
mevr. Van Kaam, voorzitter Werkverband Vrijgevestigde Geestelijk
Verzorgers
dhr. Kars, voorzitter Reliëf, christelijke vereniging van zorgaanbieders
mevr. Kievit, raad voor Klinische Pastorale Vorming
dhr. Kleijne, directeur Meander Medisch Centrum
dhr. Kunneman, Universiteit voor Humanistiek Utrecht
dhr. De Leede, directeur Theologisch Seminarium Hydepark
dhr. Leget, Universitair Medisch Centrum Sint Radboud Nijmegen
dhr. Lohman, Voorzitter Raad van Bestuur Universitair Medisch Centrum
Sint Radboud, Nijmegen
mevr. Mackor, Rijksuniversiteit Groningen
dhr. Meininger, Vrije Universiteit Amsterdam
dhr. Van der Meulen, hoofdkrijgsmachtspredikant
dhr. Mooren, Universiteit voor Humanistiek Utrecht
mevr. Nauer, Universiteit van Tilburg
dhr. Plaisier, scriba Protestantse Kerk in Nederland
mgr. Punt, bisschop, voorzitter bisschoppelijke beleidssector categoriaal
pastoraat
dhr. Rhebergen, directeur Agora, kenniscentrum voor palliatieve zorg
dhr. Scherer Rath, Radboud Universiteit Nijmegen
dhr. Schilderman, Radboud Universiteit Nijmegen
dhr. Van Soelen, directeur Stichting De Blink
mevr. Steemers, directeur Reliëf
dhr. Tiesinga, Universitair Medisch Centrum Groningen
dhr. Veltkamp, geestelijk verzorger
mevr. Vermeulen, voorzitter Albert Camus
dhr. De Waardt, ministerie van VWS
mevr. Zock, Rijksuniversiteit Groningen
dhr. Zunderdorp, voorzitter Humanistisch Verbond

1.1 De identiteit en positie van de geestelijke verzorging in de zorg

Hans Schilderman

De WRR-verkenning *Geloven in het publieke domein* uit 2006 heeft een lans gebroken voor het opnieuw bespreekbaar maken van godsdienst en levensovertuiging in het publieke domein. Niet dat religie verzwegen werd – integendeel, zij figureert sinds enkele jaren vrijwel dagelijks prominent op de voorpagina's van kwaliteitskranten en in discussiefora op radio en televisie. Echter, doorgaans weinig inhoudelijk onderlegd, niet zelden cynisch gepresenteerd en vaak met een klemtoon op de disfuncties van godsdiensten, bijvoorbeeld in relatie tot multiculturele problematiek, kwesties van openbare orde en veiligheid, en een virulent antimodernisme.¹ We mogen als Nederlanders dan gesecculariseerd zijn, calvinistische dominees blijven we kennelijk in hart en nieren. De WRR-verkenning biedt een tegengeluid aan de hand van een prachtig informatief overzicht van empirische kenmerken van godsdiensten en levensbeschouwingen in Nederland, tegen de achtergrond waarvan de identiteit en positie van godsdienst en levensovertuiging in het publieke domein worden geschetst in enkele juridische en sociaal-culturele beschouwingen. Het is een waardevolle verkenning die – bijvoorbeeld aan mijn Faculteit der Religiewetenschappen in Nijmegen – een dankbare bron van informatie en discussie blijkt te zijn.

Twee bijdragen in de WRR-bundel gaan expliciet in op de zorg. In een voortreffelijke bijdrage schetst Harry Kunneman de problematiek van levensbeschouwelijke individualisering en technocratisering van de moraal, en verheldert tegen die achtergrond de mogelijke professionele bijdrage van de geestelijke verzorging. Ik heb zelf gepoogd om de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging in verband te brengen met het idee van *religieus kapitaal*, waarvan het investeringspotentieel in het publieke domein afhangt van de mogelijkheden die kerk en staat daartoe bieden, waarbij van alle betrokkenen – behalve overheid en achtergrondgenootschap ook van beroepsgroep, zorgorganisatie, cliëntenraden, verzekeraars en opleidingen – enige consensus gevergd wordt over de toekomst van geestelijke verzorging als professioneel aanbod in de zorg. Een bijdrage tot die consensus bedoelt ook deze expertmeeting te bieden. Het verhelderen van de identiteit en positie van de geestelijke verzorging is in het belang van alle *stakeholders* die ik net noemde en die in uw persoon vandaag ook vertegenwoordigd zijn.

Ik wil in deze inleiding het voortouw nemen bij het met elkaar in gesprek komen over de identiteit en positie van de geestelijke verzorging. Verwacht u daarbij van mij vooralsnog geen *sweeping statements* of eenduidige toekomstvisioenen. Wetenschappers problematiseren liever dan dat ze oplossingen geven,

¹Een voorbeeld daarvan is de bijdrage van Paul de Beer, hoogleraar Arbeidsverhoudingen aan de UvA, 'Waarom de vrijheid van godsdienst uit de grondwet kan', in het oktobernummer van *Socialisme en Democratie* (zie ook de NRC van 27-10-07), terecht bekritiseerd door Roel de Lange, hoogleraar Staatsrecht in Rotterdam (NRC van 30-10-07) 'Godsdienstvrijheid kunnen we niet missen'. Voor positieve uitzonderingen zie bijvoorbeeld de Cleveringalezing door Job Cohen in 2002 en zijn pleidooi afgelopen dinsdag in het Doperscafé van Amsterdam ('God en Mokum', 20-10-07) om de maatschappelijke betekenis van religies te onderkennen.

en helaas vorm ik daarop geen uitzondering. Ik stel me echter wel voor dat u mijn bijdrage aan de WRR-verkenning² gelezen heeft en dat u vertrouwd bent met de sociaal-culturele ontwikkelingen die ik daar heb geschetst. Enerzijds hebben deze betrekking op de teloorgang van de volkskerk als institutioneel ideaal en op de afbrokkelende conventionele geloofspraktijk. Anderzijds houden die ontwikkelingen verband met het historische ontzuilingsproces in het publieke domein en de daarop volgende rationaliseringsprocessen in de zorg. Geestelijk verzorgers staan daarbij voor de vraag of en hoe zij professioneel hoogwaardige zorg kunnen leveren die enerzijds aansluit op de veranderingsprocessen in godsdienst en levensovertuiging en die anderzijds integreerbaar is in de kaders van moderne zorgvoorzieningen.

Ik zal mijn betoog opbouwen in vijf delen. Ik zal allereerst een korte probleemstelling schetsen rond de notie van *religieus kapitaal* in de zorg. Vervolgens zal ik aansluiten waar mijn WRR-bijdrage eindigt, namelijk bij de schets van enkele *toekomstscenario's* van geestelijke verzorging. Daarna zal ik in het derde deel enkele problemen de revue laten passeren die verwijzen naar een aantal *parameters* die volgens mij door ons verhelderd moeten worden voordat over de realiteitsbetrokkenheid van deze scenario's een oordeel geveld kan worden. In het vierde deel doe ik een poging om de discussie over identiteit en positie van de geestelijke verzorging in de zorg van enkele meer *praktische voorstellen* te voorzien. Ter afsluiting van mijn betoog zal ik een noot toevoegen over de religieuze identiteit en kerkelijke positie van geestelijke verzorging in verband met de *ambtskwestie*.

1.1.1 Probleemstelling

In mijn bijdrage aan de WRR-bundel heb ik gewezen op de maatschappelijke betekenis van religies. Daarbij heb ik godsdiensten en levensovertuigingen niet allereerst in hun institutionele en mono-confessionele varianten opgevat maar als een vorm van *religieus kapitaal*. Daaronder versta ik het geheel van ervaringen, bekwaamheden, *goodwill* en vertrouwensbanden dat in godsdiensten en levensovertuigingen vervat ligt. Het gaat dan om de kernovertuigingen wie we zijn, de daarbij behorende *life skills*, en het sociaal engagement dat erdoor gevoed en georiënteerd wordt. Dergelijk kapitaal maakt persoonlijke en sociale identiteitsontwerpen mogelijk binnen de tradities die onze cultuur daarvoor biedt en het motiveert het initiatief om die cultuur te interpreteren, te vertegenwoordigen en te ontwikkelen. Religieus of levensbeschouwelijk kapitaal biedt met andere woorden 'geestelijke' investeringsmogelijkheden. Nu zijn dit enigszins bezwerende omschrijvingen met tal van conceptuele problemen zoals die in de praktische theologie, de empirische religiewetenschappen of in de moderne identiteitsfilosofie aan de orde zijn gesteld. Hier wil ik slechts beklemtonen dat het gebruik van de notie van religieus kapitaal voorkomt dat we de discussie over godsdienst en levensovertuiging slechts in een institutioneel, juridisch of ambtelijk kader opvatten. Dat is te vaak en te eenzijdig gebeurd waardoor regelmatig het zicht verhinderd raakt op de functies die godsdiensten en levensovertuigingen ook buitenkerkelijk in het publieke domein kunnen ver-

²In dit Cahier, § 1.5.

vullen. Religieus kapitaal wordt dus niet slechts binnen maar ook buiten de kerkmuren geïnvesteerd. Het meest markante historische voorbeeld daarvan is de verzuiling die Nederland tussen 1850 en 1970 kenmerkte. Voor een meer actueel voorbeeld zitten we hier bij elkaar, namelijk de geestelijke verzorging als een professionele investering van religieus en levensbeschouwelijk kapitaal binnen de verschillende arbeidsorganisaties van de zorg.

De tijd dat godsdiensten en levensovertuigingen maatgevend waren voor doel, inhoud of organisatie van de gezondheidszorg is ruimschoots voorbij. De rationalisering in de zorg gedurende de laatste twee decennia wordt treffend weerspiegeld in de ingrijpende veranderingen die organisatie, bestuur en beleid van de zorg kenmerken. Het religieuze vocabulaire voor leed, herstel en welzijn is veranderd in een *evidence-based* terminologie die gemeten wordt aan technische standaarden van kwaliteitszorg en die door een steeds meer geëmancipeerde clientèle op medische plichten en patiëntrechten wordt beoordeeld. De tientallen miljarden die volgens een ingewikkeld stelsel van particuliere en publieke regelingen jaarlijks aan de gezondheidszorg worden uitgegeven stuiten op bekostigingsgrenzen. Zorg moet in het kader van outputfinanciering strak geïndiceerd en tegen een concurrerende prijs worden geleverd, en dient te voldoen aan de bezettingsnormen van de zorgorganisaties. De herstructurering van de AWBZ stelt de patiënt als zorgvrager centraal. Zorgaanbieders dienen in ketenzorg samen te werken met indicatieorgaan en zorgkantoor. De overgang van aanbodsturing naar vraagsturing vraagt om herdefinitie van zorg waarin – zoals recentelijk op grond van de WMO het geval is – lokale overheden plotseling ook marktpartij blijken te zijn. Daarbij is bovendien een groter beroep op mantelzorg en vrijwilligersinzet noodzakelijk met een focus op de rehabilitatie- en re-integratieproblematiek die door de extra- en transmuralisering opgeroepen worden. Om in dit woud van divergerende zorgontwikkelingen de weg te vinden is enerzijds flexibel en strategisch zorgmanagement noodzakelijk terwijl anderzijds grote IT-investeringen geleverd moeten worden om in het kader van de zorgregistratie (AZR) de draad van het patiëntbelang niet uit het oog te verliezen.

Weliswaar hebben ontwikkelingen als deze voor verschillende zorgverbanden niet dezelfde relevantie of urgentie maar ze illustreren wel de toenemende zorgrationalisering en de daarmee verbonden instrumentalisering van het zorgaanbod. Aan de vraag of geestelijk verzorgers hier zelf wel iets te zoeken hebben gaat wellicht de vraag nog vooraf of zij überhaupt wel bedacht blijven als legitieme aanbieders in de zorg. Wat is, gelet op dergelijke ontwikkelingen, hun domein en is het wel reëel om te denken dat ze in het volgende decennium sowieso een te bekostigen positie innemen? Ik ga van de weeromstuit op deze plek niet de viool spelen van het ideologisch protest tegen de bureaucratiserings-tendensen in de zorg, hoe gerechtvaardigd sommige van deze protesten ook mogen zijn. Het gaat mij om de positieve vraag wat geestelijk verzorgers te bieden hebben. En ik bedoel deze vraag hier niet te stellen aan de persoon van de geestelijk verzorger of aan de beroepsgroep als zodanig, maar aan het instituut van de geestelijke verzorging zelf, haar functie als professionele voorziening die aansluit op feitelijke ontwikkelingen in de zorg.

1.1.2 Toekomstscenario's

Ideaaltypisch heb ik in mijn bijdrage aan de WRR-verkenning vier modellen van geestelijke verzorging onderscheiden: een vertegenwoordigingsmodel, een servicemodel, een *cure*-model en een *care*-model.

In het *vertegenwoordigingsmodel* wordt de huidige gang van zaken voortgezet. Geestelijk verzorgers vertegenwoordigen een zegend achtergrondgenootschap en hun functie vormt in beginsel een afspiegeling van het kerkelijk takenpakket. Het religieuze kapitaal wordt in de eigen presentie als roldrager vanuit het zegend genootschap vertegenwoordigd, zoals markant in rituele dienstverlening volgens de eigen confessionele codes en devotionele gebruiken tot uitdrukking komt. De aantrekkelijkheid van het scenario ligt behalve in het gemak waarmee op traditionele en juridische evidenties aangesloten kan worden, in de functie van pastorale presentie en kerkelijke aanwezigheid. De vrijplaats kan in verwijzing naar de eigen dubbelrol van zorgverlener en kerkelijk official makkelijk geborgd worden. Vragen over de positie van de geestelijke verzorging zijn minder urgent terwijl ook het domein in relatie tot andere beroepsgroepen relatief eenvoudig kan worden afgebakend. Naar de toekomst toe vormt de dubbelrol echter ook de grootste handicap van het representatiemodel. Geestelijk verzorgers vertegenwoordigen in omvang sterk afnemende religieuze of levensbeschouwelijke gemeenschappen waarvan de overtuigingen steeds minder naadloos lijken aan te sluiten op de godsdienstige doctrines en rituele evidenties van de achtergrondgenootschappen. Derhalve valt te verwachten dat de formatieomvang van de geestelijke verzorging sterk zal teruglopen en ook verder kan fragmenteren in groeiende religieuze pluriformiteit van genootschappen. Bovendien, welke is de bijdrage aan de zorg van deze kerkelijke vertegenwoordiging? Welk verband is er tussen confessionele zelfbepaling en de vraag van de cliënt, de standaarden van de zorgorganisatie, de bekostigingsstructuur, de ervaren kwaliteit, de bijdrage aan het interdisciplinaire zorgbeleid, de parameters van integraal management? Wie het weet mag het zeggen.

In het tweede model – het *servicemodel* – staat niet het zegend genootschap maar de cliënt centraal in de functiebepaling van geestelijke verzorging. Zijn of haar godsdienst en levensovertuiging vertegenwoordigen het materieel object van geestelijke verzorging. Ofschoon dat geenszins op gespannen voet hoeft te staan met traditionele of kerkelijke bepalingen, is het functionele aandachtspunt de kwaliteit van geestelijke verzorging in termen van een allocatie van religieuze of levensbeschouwelijke vraag en geestelijk aanbod. Geestelijke zorg is hier aangepast aan processen van religieuze de-institutionalisering en individualisering en veronderstelt een marktachtige situatie waarin vragen naar geestelijke zorg dermate specifiek en urgent zijn dat ze ook min of meer los van kerkelijke binding een verzekerbare tegenwaarde hebben of waarvoor anderszins binnen het geheel van zorguitgaven feitelijk betaald wordt. In dit scenario krijgt religieus kapitaal voor individuele personen pas relevantie op het moment dat *important life events* de levensregie ondermijnen en geestelijke hulp voorziet in kwalitatief hoogwaardige begeleiding. Bij dit scenario zijn ook kritische kanttekeningen te plaatsen. Worden godsdienst en levens-

overtuiging hier niet naïef ontdaan van al hun sociale en politieke connotaties en gereduceerd tot een behoefte? En is de zorg hier feitelijk niet slechts gericht op de paraculturele *niches* in de markt van welzijn en geluk, die hooguit welopgeleide en betalende cliënten omvat? Bovendien, kan de zorg voor kern-overtuigingen zomaar overgelaten worden aan de markt, zonder dat kerk of staat hier borgende verantwoordelijkheden laten gelden?

Het derde scenario is dat van het *cure-model*, waarbij geestelijke verzorging als zorgdiscipline in de gezondheidszorg geïntegreerd wordt. Hier staat niet de zendende instantie of de cliëntgroep in de functiebepaling centraal maar het conceptuele en instrumentele apparaat van de zorg zelf. Het domein van de geestelijke verzorging wordt als subdomein van de geestelijke gezondheidszorg omschreven, waarbij 'professionele zorg voor godsdiensten en levensovertuigingen' een van de disciplines binnen de zorgsector wordt. Professionele vak-kennis, mede gebaseerd op conceptuele studies en empirisch onderzoek, borgt zowel het wetenschappelijke niveau als de interdisciplinaire communicatie met en afstemming op andere academische disciplines in de zorg. De geestelijk verzorger is een 'levensbeschouwelijk specialist', die ingeroepen wordt op grond van valide indicaties en een interdisciplinair systeem van verwijzingen binnen zorgorganisatie of ketenzorg. Ook hier zijn voor- en tegenargumenten te noemen. Zo garandeert de integratie van de geestelijke verzorging weliswaar de financierbaarheid maar wordt tevens onmiskenbaar en definitief afscheid genomen van de vrijplaats. De geestelijke verzorging ontwikkelt zich tot een van de vele 'professionele regimes' die voorwerp zijn van tal van bureaucratische voorzieningen en maatregelen die niet zelden op gespannen voet staan met de overtuigingen die de geestelijk verzorger juist behartigt. Tenminste kan men zich afvragen of de prijs die men betaalt met het afstand nemen van de ambtelijke presentie van religieus kapitaal door het privatiseren en in zekere zin herdefiniëren ervan in een gespecialiseerde patiëntenzorg, niet te hoog is.

Het vierde en laatste scenario dat ik onderscheiden heb betreft het *care-model*, waarbij de functie van geestelijke verzorging in relatie tot lokale gemeenschapsbelangen omschreven wordt. Hier staat niet het zendende genootschap, de individuele cliënt of de professionele zorgdiscipline centraal, maar het sociale netwerk met zijn informele zorgrepertoires. Aansluitend op tendensen van decentralisering, transmuralisering en kostenbeheersing wordt geestelijke verzorging als functie van een gemeenschap omschreven. Regievoering van de zorg komt zo dicht mogelijk bij de zorgvragers en -ondersteuners zelf te liggen en de bekostiging volgt een quasisubsidiaire sturing. Geestelijk verzorgers zijn diaconale of charitatieve zorgcoördinatoren, die hooguit bij complexe of urgente problematiek in de eerste lijn hulp bieden. De verantwoordelijkheid voor geestelijke verzorging ligt bij lokale stichtingen waarin cliëntennetwerken, lokale overheden en kerkelijke vrijwilligersorganisaties vertegenwoordigd zijn. De financiering wordt mede gemeten aan het vermogen om de clientèle uit de dure en gespecialiseerde tweedelijnszorg te houden, bij te dragen tot preventie, en zorg te dragen voor re-integratie van cliënten in de thuissituatie. Voor dit model pleit de aansluiting op de morele taakstelling van zendende instanties ten aanzien van maatschappelijke zorg en pastorale presentie. Ertegen pleit dat godsdienst en levensbeschouwing weliswaar het motief van zorg

vormen maar niet het doel. Met andere woorden, nog afgezien van de vraag of vrijwilligersorganisaties zich in dit seculiere tijdperk op ‘geestelijke’ basis laten organiseren lijkt ook de feitelijke taakstelling van geestelijk verzorgers in dit model weinig intrinsiek verband te houden met een domeinbepaling van godsdienst en levensovertuiging.

1.1.3 Parameters

De vier scenario’s die ik zojuist opnieuw heb geschetst vallen op verschillende wijze uit te werken. Ieder scenario kan als een ‘verkennend scenario’ opgevat worden door de feitelijke trends die er in beschreven worden te extrapoleren, waardoor inzichten geboden worden omtrent de toekomstige – te verwachten – kenmerken van geestelijke verzorging. Anderzijds kan ieder model ook als ‘doelstellend scenario’ opgevat worden waardoor de klemtoon komt te liggen op het beleidsontwerp, de determinanten en de interventiemogelijkheden om het betreffende toekomstmodel van geestelijke verzorging daadwerkelijk te realiseren. Het getuigt echter van teveel ambitie om de scenario’s nu al op waarschijnlijkheid of wenselijkheid te beoordelen. De scenario’s zijn daarvoor beleidswetenschappelijk te summier en weinig analytisch uitgewerkt, en ontberen parameters die goede inschattingen mogelijk maken. Ik zal daarom enkele van die parameters verkennen door kwesties in de geestelijke verzorging te beschrijven die mijns inziens om keuzes vragen. Dat doe ik in de vorm van een vijftal onderling samenhangende vragen, en wel onder de noemer van domeindefinitie (‘wat is geestelijke verzorging eigenlijk?’), roldiffusie (‘wie zijn geestelijk verzorgers?’), zorgintegratie (‘wat is hun bijdrage aan de zorg?’), consensusoriëntatie (‘kunnen we de dingen bereiken die we willen?’) en kwaliteitsborging (‘hoe doen we het goed?’).

Domeindefinitie

Wat is het domein van de geestelijk verzorger? De term ‘domein’ is de aanduiding van het veld waarop een beroepsgroep haar expertise geldend maakt. Het begrip bevat dus zowel een functionele gezagsaanspraak als een thematische focus van deskundigheid. Tot die laatste beperk ik me hier. Wat is er eigenlijk geestelijk aan de geestelijke verzorging? Het probleem is niet zozeer dat er geen antwoord op deze vraag gegeven kan worden als wel dat er zoveel verschillende antwoorden gegeven kunnen worden. Enerzijds liggen er verbanden met ‘geestelijke gezondheidszorg’, waardoor geestelijke verzorging connotaties kent met de wetenschappelijk gefundeerde zorg voor psychische problemen en stoornissen. Anderzijds zijn er specifiek religieuze connotaties met ‘zielzorg’: de conventiegestuurde begeleiding in verband met het heil van de gelovigen. Met dergelijke uiteenlopende connotaties is de discussie niet verstomd. Per godsdienst en levensovertuiging zijn uiteenlopende definities en doctrines van de term ‘geest’ beschikbaar, waarvan in de geestelijke verzorging niet steeds duidelijk is of en hoe ze de feitelijke zorg beïnvloeden. Vaak lijken overigens niet zozeer religiespecifieke maar juist quasigenerieke termen een rol te spelen waarbij òf holistische en eclecticische definities met betrekking tot het domein

van geestelijke verzorging worden gehanteerd òf ook particuliere en volstrekt idiografische opvattingen aan te treffen zijn. Ik kan het ook anders zeggen. Er is sprake van een domeinproblematiek die samenhangt met het feit dat de geestelijke verzorging als wetenschappelijk specialisme nog in de kinderschoenen staat. Wie het beroep van geestelijk verzorger als academische discipline opvat (respectievelijk dit dienovereenkomstig ingeschaald wil houden) ontkomt niet aan conceptueel scherpe begripsvorming, empirisch veldonderzoek volgens de standaarden die ook in de sociale en medische wetenschappen gebruikelijk zijn, en een tot op zekere hoogte *evidence-based* reflectie op het professioneel functioneren inzake godsdienst en levensovertuigingen. De thematische focus in het domein van geestelijke verzorging is daarmee nog niet omschreven, maar mij lijkt analytische begripsvorming omtrent godsdienst- en levensovertuiging in relatie tot zorgvragen daartoe wel een voorwaarde die noodzakelijk is om de scenariodiscussie in interdisciplinair communicatieve en publiek bekrispelbare terminologie te kunnen voeren.

Roldiffusie

De kwestie van de domeindefinitie wordt ook weerspiegeld in de rolproblematiek van geestelijk verzorgers. Het begrip 'rol' wordt wel omschreven als de set van verwachtingen die met een bepaalde positie verbonden is. Roldiffusie doet zich voor als de positie van een roldrager onhelder is, als verwachtingen binnen een rol of tussen roldragers en rolzenders niet compatibel zijn of als rolspanningen niet goed hanteerbaar blijken te zijn. In opleiding, onderzoek en supervisie valt een dergelijke roldiffusie onder geestelijk verzorgers, hun cliëntèle en in de arbeidsorganisatie regelmatig aan te treffen. Dat is niet vreemd. Het vak wordt beoefend op het grensvlak van kerk en staat. Het is een grensvlak, geen raakvlak: zowel kerk als staat bemoeien zich – afgezien van juridische kwesties – nauwelijks met taak en inhoud van geestelijke verzorging in de zorg. Geestelijk verzorgers van hun kant beroepen zich bovendien vaak op hun vrijplaatsfunctie: het gebruik om de cliëntèle buiten de gangbare verwijzingsverbanden om te benaderen en zorg te verlenen. Winst daarbij is het desideratum van iedere beroepsgroep, namelijk het realiseren van professionele autonomie, die hier niet zelden gelegitimeerd wordt door vereenzelviging met geïndiceerde patiëntbelangen. Verlies is echter de eenzame positie van de geestelijk verzorger in het multidisciplinaire samenwerkingsverband, ook al hoor je die wel gerechtvaardigd worden met kritiek op de vermeende disfuncties van andere disciplines of de bureaucratische structuren van de zorg. Mijn punt is hier dat 'vrijplaats' ook als 'roldiffusie' kan worden gedefinieerd: de term veronduidelijkt niet in alle gevallen de identiteit van de geestelijk verzorger maar wel haar of zijn positie. Tenminste roept het de vraag op of de rolverhouding tussen geestelijk verzorger en cliënt/patiënt in creatieve of innovatieve bewoordingen opgevat zou moeten worden als bijvoorbeeld 'clown' (anticonformist), 'evenmens' (antibureaucraat) of 'kunstenaar' (antitechneut), dan wel omschreven zou moeten worden in formele termen die de professionele positie van de geestelijk verzorger binden aan begripsvorming van het specialisme en de daarop gebaseerde kwalificaties voor professionele rollen en

taken. Dat laatste lijkt mij noodzakelijk om de discussie over de toekomst van het vak adequaat te kunnen voeren.

Zorgintegratie

Welke positie heeft de geestelijke verzorging in het primaire proces van de zorg? Het primaire proces wordt wel omschreven als het geheel van diensten waardoor een organisatie of professional beantwoordt aan gewenste veranderingen bij een cliëntèle. De inhoud van de zorgvraag van de cliënt blijkt echter niet steeds evident te zijn. Uit onderzoek komt naar voren dat de bereikte cliëntèle in diverse zorgsettings bijzonder tevreden is over de geboden geestelijke zorg, met name wat betreft de bejegening, de aansluiting van de hulp en het beleefde resultaat ervan. Doorgaans is de cliëntèle in de zorg echter wat ouder en vaak nog beïnvloed door een min of meer christelijke socialisatie. Individualisering, secularisering en multiculturalisering geven godsdienst en levensovertuiging een steeds meer pluriform en een steeds minder institutioneel onderbouwd karakter. Dergelijke processen beïnvloeden ook de taakperceptie van zorgorganisaties die immers telkens voor de vraag staan hoe de geestelijke verzorging te integreren valt in het multidisciplinaire verband van verschillende zorgaanbieders. De hedendaagse populariteit van termen als zingeving, betekenisverlening, spiritualiteit en levensbeschouwing houdt geen gelijke tred met de conceptuele en empirische onbepaaldheid ervan, en maakt het moeilijk om interventies van geestelijke verzorging op hun bijdrage aan het primaire proces te beoordelen. In instrumentele zin geformuleerd luidt de vraag: ‘onder welke condities draagt de zorg voor godsdienst en levensovertuiging bij tot gezondheid en welzijn?’ En in afgeleide zin: ‘Welke disposities, gedragingen, problemen, stoornissen, klachten, behoeften en vragen bij de cliëntèle indiceren voor welk type aanbod in geestelijke verzorging?’ En vervolgens kort maar krachtig: ‘werkt geestelijke verzorging?’ Men heeft alle recht om tegen dergelijke technische vragen verzet aan te tekenen, en het gebeurt ook voortdurend en niet zelden terecht. Anderzijds is er ook alle reden om de investeringsrendementen van publiek geld dat in zorg uitgegeven wordt – waaronder nu eenmaal ook de professionele investering van religieus kapitaal valt – van evaluatieinstrumenten te voorzien. Zonder de inzet van deze instrumenten dreigt de discussie over althans de doelstellende toekomstscenario’s stuurloos te raken.

Consensusoriëntatie

De vragen die ik zojuist formuleerde omtrent de inhoud van de geestelijke verzorging, de rolopvatting van geestelijk verzorgers en hun bijdrage aan het primaire proces, verwijzen allerm minst naar problemen die exclusief de beroepsgroep kenmerken. Ze betreffen de verantwoordelijkheden en belangen van allerlei stakeholders. Domeinhelderheid over het vak dient bijvoorbeeld a priori bij de opleidingen te bestaan, de rolopvatting is tenminste ook een functioneel *concern* van de zorgorganisatie en de bijdrage van de geestelijke verzorging aan het primaire proces wordt allereerst door de cliëntèle zelf omschreven.

Er is echter geen vanzelfsprekende synergie tussen alle belanghebbenden op dit punt. Enerzijds valt er evidente goodwill en actieve institutionele steun te bespeuren bij alle partijen als het gaat om het maatschappelijk belang van religieus of levensbeschouwelijk kapitaal en de doorgaans voortreffelijke wijze waarop dit door geestelijk verzorgers in uiteenlopende zorgsettings wordt geïnvesteerd. Anderzijds vallen ook problemen te bespeuren ten aanzien van een consensus over identiteit en positie van de geestelijke verzorging.

Twee van dergelijke meer structurele problemen wil ik kort aanstippen. Het eerste probleem heb ik eigenlijk al eerder aangevoerd, namelijk dat van de scheiding van kerk en staat, waardoor de juridische positie van de geestelijke verzorging minstens ambivalent te noemen is en van overheidswege gekenmerkt wordt door zowel een abstineringsbeleid als een borgingsbeleid. De geestelijke verzorging steunt weliswaar op een summiere vermelding in een artikel van de Kwaliteitswet, maar daarbuiten bestaat uiteindelijk politieke controverse. Er is geen aparte wet 'geestelijke verzorging' terwijl het beroep verder nauwelijks ingebed is geraakt in de gangbare regelgeving over zorgvoorziening, kwaliteitsborging en accreditatienormen volgens de voorzieningen die nu eenmaal voor veel andere beroepsgroepen in de zorg gelden. Dat lijkt met name riskant wanneer de beleidsomgeving van geestelijke verzorging in het geheel van de zorgvoorziening onvoorspelbaar – of, om het wat vriendelijker te zeggen – dynamisch is. Het vertalen van deze dynamiek naar een wenselijke toekomst vergt een intensieve en actieve samenwerking van alle belanghebbenden.

Een tweede consensusprobleem is meer intrinsiek verbonden met het object van de geestelijke verzorging, namelijk godsdienst en levensovertuiging. Iedere stakeholder: geestelijk verzorger, cliënt, zorgmanager, verzekeraar, opleider, kerkelijk official en overheidsfunctionaris wordt in verband met de geestelijke verzorging niet zozeer voor de vraag gesteld of hij of zij de betreffende overtuiging deelt, maar vooral hoe deze overtuiging zodanig op de eigen taak en belangen betrokken kan worden dat het publiek belang daarmee gediend en als zodanig ook publiek verantwoord blijft. Met andere woorden, er liggen ideologische voetangels en klemmen in de samenwerking besloten die van alle belanghebbenden tact en discretie vereisen die enerzijds recht doen aan de vrijheid om godsdienst en levensovertuiging op eigen wijze te beleven en vorm te geven en die anderzijds zakelijke afspraken mogelijk maken om aan overkoepelende waarden – in het bijzonder die in verband met gezondheid en zorg – bij te dragen. Zonder dergelijke afspraken dreigen scenario's immers het air van visioenen te krijgen.

Kwaliteitsborging

Tenslotte stel ik de kwestie van kwaliteitsborging in de geestelijke verzorging aan de orde. De vraag naar kwaliteit van de geestelijke verzorging is bepaald geen achterdochtige vraag ('doen ze het wel goed?') laat staan een compulsief technocratische vraag ('wil je de zorgminuutjes netjes afzetten tegen de zorgeffecten?'). Het is wat mij betreft een vraag van primordiaal belang om scenario's van de geestelijke verzorging realistisch te kunnen voorzien van pa-

rameters. Dergelijke parameters hebben allereerst betrekking op de initiële voorwaarden om als geestelijk verzorger werkzaam te zijn. Daarbij kunnen vragen gesteld worden aan de opleiding, en wel in inhoudelijke zin (is het curriculum afgestemd op het domein?), wat betreft niveau (wetenschappelijk, HBO of anderszins?), en wat betreft erkenning (bestaat er een accreditatie door overheid en beroepsvereniging?). En in verband daarmee aan de arbeidsorganisatorische kwaliteit, zowel gelet op cliëntsatisfactie (is de zorgafnemer tevreden?), standaardisering (welke maatstaven stelt men aan het arbeidsproces?) als op rendement (wordt binnen de zorg voldoende integraal en doelmatig gewerkt?). En vervolgens aan de innovatieve kwaliteit, waarbij te denken valt aan kennisvernieuwing (welke validerings- en valorisatiedoelen van onderzoek streeft men na?) en adaptief vermogen (wat doet men aan coalitievorming, belangenbehartiging, interne dienstontwikkeling?).

Antwoorden op vragen als deze bieden parameters om feitelijke ontwikkelingen te evalueren en wenselijke ontwikkelingen aan- of bij te sturen. Uiteraard moet men bij dit alles de bescheiden omvang van de beroepsgroep en haar uitwaaiering over uiteenlopende zorgorganisaties bedenken. Echter, een beroep op een gebrek aan middelen of een hoge complexiteit kan geen excuus vormen om de thematiek van kwalificatie maar te laten rusten. In de dynamische omgeving van moderne zorgvoorzieningen wordt – ook tussen beroepsgroepen – mede op kwaliteit geconcurrereerd en de arbeidsdeling houdt nu eenmaal geen halt bij religieuze of culturele conventies.

1.1.4 Voorstellen

Ik heb in het tweede gedeelte van mijn lezing verschillende scenario's de revue laten passeren en ik heb deze in het derde gedeelte voorzien van enkele kwesties die om keuzes vragen om als parameters te kunnen gelden om de toekomst van geestelijke verzorging gezamenlijk ter hand te nemen. Zometeen is er alle gelegenheid tot debat daarover. In dit voorlaatste gedeelte van mijn voordracht wil ik u met het oog daarop enkele meer praktische voorbeelden geven om die samenwerking, of althans gezamenlijke verkenning, van enkele voorstellen te voorzien. Ik hoop dat u het me niet kwalijk neemt dat ik daarbij voorbeelden geef van gebieden en initiatieven die op mijn eigen – wetenschappelijke – terrein liggen en achtereenvolgens op onderwijs, onderzoek en patiëntenzorg betrekking hebben.

Onderwijs

Een van de manieren waarop de kwalificaties van geestelijke verzorging ontwikkeld worden heeft betrekking op de opleiding. Daarvan zijn er op dit moment in Nederland vele, met uiteenlopende curricula, die door opleidingsinstellingen zonder al te veel onderlinge afstemming gelanceerd worden om op de onderwijsmarkt een eigen positie te verwerven of te behouden. Daardoor is er geen vanzelfsprekende consensus over de parameters die ik zojuist toelichtte. De beroepsvereniging VGVZ verricht hier uitstekend werk met een poging om tot standaardisering bij te dragen via een eigen accreditatieregeling van oplei-

dingen en een dito registratieparcours voor geestelijk verzorgers, waarin ook supervisie en nascholing verdisconteerd zijn. Zonder aan alle lopende initiatieven en vigerende belangen afbreuk te doen lijkt er mij veel bij te winnen indien in het kader van een studiec commissie de onderwijskundige desiderata verkend zouden worden van, laten we zeggen, een post-initiële opleiding tot geestelijk verzorger. In de uitkomsten van een dergelijke studie zouden niet alleen de beroepsgroep en de opleidingen belang kunnen stellen maar ook zendende organisaties, zorgverbanden en cliëntgroepen.

Laat ik – om de discussie hierover op te roepen – eens een vijftal uitgangspunten noemen die een dergelijke commissie aan een verkenning van een post-initiële opleiding geestelijke verzorging vruchtbaar zou kunnen verbinden.

1. De post-initiële opleiding volgt de WO-systematiek van de BAMA-structuur, hetgeen als toegangsvoorwaarde een reeds afgeronde masteropleiding geestelijke verzorging vooronderstelt. Na twee jaar fulltime beroepservaring volgt een NVAO-geaccrediteerde post-initiële opleiding waarvan het curriculum opgebouwd is volgens de zogeheten 'Dublin Descriptors', met een duur van minimaal twee jaar halftime of 60 ECTS. De post-initiële opleiding beoogt een 'seniortitel' die gekoppeld is aan een specifiek (hoger) functieniveau binnen de arbeidsorganisatie en die een dito salarieringsschaal kent.
2. De inhoudsbepaling van het curriculum wordt geënt op het wetenschappelijk specialisme van geestelijke verzorging en volgt de betreffende religiewetenschappelijke en theologische theorievorming. Daarbij staat de wisselwerking tussen geesteswetenschappelijke ('humanities') en sociaalwetenschappelijke ('human sciences') begrippen en inzichten centraal. Naast religiespecieke inhouden worden generieke dimensies en functies van religies en levensovertuigingen comparatief bestudeerd voor zover relevant voor het professioneel handelen in het publieke domein van de zorg.
3. De kwalificaties van zorg voor godsdienst en levensovertuiging worden van meet af aan afgestemd op het primaire proces van de arbeidsorganisaties waarin geestelijk verzorgers werkzaam zijn. Een en ander betekent dat er curriculaire voorzieningen zijn waarin het leerproces van de geestelijk verzorger in het kader van de leerdoelen een meer continue feedback vertoont met de functie- en taakvereisten die binnen de betreffende werksettings nagestreefd worden. Op deze wijze wordt recht gedaan aan condities en processen van vraagsturing in de zorg.
4. Tot de opleiding behoren kwalificaties die een beroep op een evidence-based arbeidsproces mogelijk maken, respectievelijk een initieel niveau nastreven van een 'scientist-practioner' die het eigen professionele functioneren empirisch kan onderzoeken en interdisciplinair kan verantwoorden. Daartoe is scholing in onderzoeksvaardigheden van belang, in het bijzonder in verband met diagnostiek van geestelijke verwerkingstaken.
5. De post-initiële opleiding bevat een geïntegreerde KPV-training waarvan de practica en supervisie in dienst staan van de opleidingsdoelen, met andere woorden er wordt slechts gesuperviseerd in het kader van het overkoepelende curriculum. De supervisie heeft daarbinnen betrekking

op de validering van de interactie tussen persoonlijke en professionele aspecten van de eigen identiteit, in het bijzonder wat betreft de vertegenwoordiging en behartiging van godsdienst en levensovertuiging.

Men kan zich uiteraard afvragen hoe realiteitsbetrokken deze vijf uitgangspunten van een studierapport zijn als men zich realiseert dat de beroepsvereniging reeds een vigerend accreditatiebeleid kent en de betreffende onderwijsinstellingen elkaar in de dampen van het slagveld van de onderwijsmarkt nauwelijks als broeders en zusters tegenkomen. De winst van een dergelijk rapport zou dan ook niet zo zeer het ideale curriculum moeten zijn, als wel het bieden van maatstaven voor opleidingen waarin enerzijds realistische parameters van toekomstscenario's vervat liggen, en die anderzijds zoveel mogelijk recht doen aan de verschillende belangen van de diverse betrokkenen. Met een dergelijk rapport nemen we de discussie over identiteit en positie van de geestelijke verzorging in de zorg zowel praktisch als studieus ter hand.

Onderzoek

Naast het onderwijs is ook onderzoek van belang. Onderzoek is geen obligaatschuld van universitair werkzame ivoren torenbewoners. Een prioriteit voor kennisontwikkeling lijkt mij juist in het geval van geestelijke verzorging van het grootste belang. Daar zijn verschillende redenen voor. Ten eerste geldt het beroep van geestelijk verzorger nu eenmaal als een academische discipline waarvoor een wetenschappelijke opleiding noodzakelijk is, en die eigenlijk niet goed denkbaar is zonder een onderzoekscultuur waarin men condities, methoden, doeleinden en contexten van het eigen vak kritisch en continu onderzoekt aan de hand van de beschikbare theorieën in het eigen wetenschapsgebied. Dat geldt vervolgens eens te meer wanneer het object van geestelijke verzorging en het daarmee verbonden domein – dat ik gemakshalve steeds als 'godsdienst en levensovertuiging' omschrijf – zelf aan ingrijpende veranderingen onderhevig zijn die niet eenvoudig op hun consequenties voor de professionele taakopvatting te taxeren zijn. Bovendien staat het vak van geestelijke verzorging in een omgeving van zorgvoorziening en organisatie die aan een uiterst complexe dynamiek onderhevig is. Kennisontwikkeling is daarom van het grootste belang.

Als een *pilot* die mij voor verschillende partijen van belang lijkt, kan gedacht worden aan een onderzoek naar 'indicatiestelling van geestelijke verzorging'. Dat is een kenmerkend voorbeeld, waarover een student van mij onlangs een prachtige scriptie schreef. Welke zijn de aanwijzingen in het gedrag van een clientèle die de typische expertise van geestelijke verzorging vereisen welke in een legitieme en hoogwaardige zorgtaak vorm krijgt? Deze vraag bevat ingrediënten die niet alleen rechtstreeks raken aan identiteit en positie van de geestelijke verzorging, maar ook typisch relevant zijn voor het verhelderen van de hulpvraag bij cliënten, de afstemming van het diagnostisch repertoire op het geheel van het klinische assessment, de verzekerbaarheid en vergoeding van geestelijke verzorging, de kwaliteit van het primaire zorgproces, en de profilering van de zorgvisie van de arbeidsorganisatie. Ik zou me kunnen voorstellen dat een dergelijke pilot goed gestalte kan krijgen in samenwerking met de diensten geestelijke verzorging in de academische ziekenhuizen van

ons land, die immers al een traditie kennen van integratie van onderzoek met patiëntenzorg. In tweede instantie kunnen deze indicaties op verschillen en overeenkomsten vergeleken worden met indicaties die in andere werkvelden een rol spelen, zoals in verpleeg- en verzorgingshuizen, psychiatrie, jeugdzorg, revalidatie, thuiszorg en de opkomende vrijevestigde geestelijke verzorging. Het doel van een dergelijk landelijk onderzoek is niet slechts om tot een min of meer praktische en valide indicatiestelling inzake geestelijke verzorging te komen, maar ook om een pragmatische focus te bieden voor een discussie omtrent de verschillende belangen die met de inzet van geestelijke verzorging in de zorg samenhangen.

Patiëntenzorg

Tenslotte zou ik – wederom slechts met het oogmerk van discussie over identiteit en positie van de geestelijke verzorging – nog een derde pilot willen voorstellen, en wel op het terrein van de patiëntenzorg. Zorg is volgens allerlei formele ziektegerelateerde categorieën in te delen, zoals incidentele, acute, chronische of terminale zorg. Tot die laatste categorie wil ik me hier – wederom in exemplarische zin – beperken. Meer in het bijzonder zou een van de pilots op het terrein van de patiëntenzorg die van de geestelijke verzorging in de laatste levensfase kunnen zijn. Er zijn uiteenlopende redenen om juist in een gemeenschappelijke studie rond palliatieve zorg te voorzien. Zo zijn er allereerst inhoudelijke redenen die betrekking hebben op het feit dat het sterven bij uitstek 'contingentie' veronderstelt: het gevoel de eigen levensregie verloren te hebben en uitiem geconfronteerd te worden met de eigen eindigheid. Van oudsher een moment waarop godsdienst en levensovertuiging aangesproken worden en geestelijke zorg aan de orde is. Als een opkomende innovatieve professionele discipline ontfermt de palliatieve zorg zich over dit domein met een eigen medische expertise en professionele focus. Geestelijke verzorging behoeft in dit soort grensverkeer profiel, bijvoorbeeld door ontwikkeling van de spirituele, morele en rituele aspecten van de zorg rond het levenseinde, zodanig dat het eigen domein van geestelijke verzorging hier behouden blijft en geïnnoveerd wordt in afstemming op dat van de palliatieve zorg.

Een ander interessant motief om patiëntenzorg juist hier te ontwikkelen betreft de extra- en transmurale richting waarin de palliatieve zorg zich ontwikkelt. De cliëntèle is voor een belangrijk deel afhankelijk van professionele palliatieve zorg maar bevindt zich eerder in de thuissituatie en is doorgaans meer aangewezen op informele hulp. De zorg voor de sociale netwerken is ook een legitiem aandachtspunt van geestelijke verzorging en sluit aan op het *care*-scenario dat ik eerder toelichtte. In dat verband liggen er waardevolle contact- en ontwikkelingsmogelijkheden met het territoriale pastoraat, dat wil zeggen de achtergrondgenootschappen die in hun diaconale en charitatieve taakstelling kunnen aansluiten op de toekomstige lokale bekostigingsstructuren in de zorg. Dergelijke nieuwe *trait-d'unions* verdienen aandacht in de 'geestelijke aspecten' van de patiëntenzorg.

1.1.5 *Ambt*

Tot nu toe heb ik de identiteit en de positie van geestelijke verzorging vooral in functionele zin van scenario's, vragen over parameters en enkele voorstellen voorzien en daarbij gepleit voor een sterkere institutionele positie in de zorg en een krachtiger professionele identiteit van de geestelijke verzorging. Men kan de titel van deze expertmeeting echter ook in ambtelijke zin toespitsen. Deze luidt dan: 'de religieuze identiteit en kerkelijke positie van de geestelijke verzorging in de zorg'. Ik beperk me hier tot een enkele noot over het belang van het op elkaar betrekken van professionele en ambtelijke positie- en identiteitsbepalingen.

De term *ambt* is de aanduiding voor een openbare betrekking waarin men door de overheid of door enig erkend gezag benoemd wordt. Zo is er steeds een betekenis in het geding waarbij een aan de betrekking gebonden gezag in relatie staat tot een bepaald gemeenschappelijk goed, het *bonum commune*. Een ambt vertegenwoordigt dit bonum commune, namelijk al datgene wat voor de gemeenschap waardevol is en door middel van deze gemeenschap in stand gehouden of ontwikkeld wordt. Het bonum commune is allereerst op te vatten als het religieus kapitaal, waarover ik aan het begin van mijn betoog sprak. Geestelijke verzorging is een investering van dergelijk kapitaal in het publieke domein van de zorg. De functionele of professionele vertegenwoordiging daarvan kan niet los gezien worden van de cultuurhistorische, d.w.z. traditiegebonden inhouden van die overtuiging en de persoonlijke betekenis van die inhouden voor zowel geestelijk verzorger als cliënten. Het ambtsbegrip drukt het institutionele belang van die gemeenschappelijke godsdienstige oriëntatie of levensovertuiging uit.

Er is ook een pragmatisch motief om het ambtelijk karakter niet verloren te laten gaan. De structurele basis van de geestelijke verzorging (financiering, inrichting) is politiek controversieel en juridisch labiel. Een van de pijlers is de band met het achtergrondgenootschap, die doorgaans ambtelijk (via zending of benoeming) beschreven of verondersteld is. Het afstand nemen van deze band verzwakt ook de institutionele grondslag van het beroep. Dat geldt in het bijzonder waar binnenkerkelijke taken in het geding zijn, zoals confessiespecifieke rituele handelingen (zoals in de Rooms-Katholieke Kerk, het liturgisch voorgaan en sacramentsbediening volgens standaarden van de clerus), waarbij terecht borging gevraagd wordt op grond van zending of benoeming van de geestelijk verzorger door het achtergrondgenootschap, respectievelijk door inschakeling van een kerkelijk ambtsdrager.

Dat gezegd zijnde moeten we vaststellen dat een binnenkerkelijk ambtsbegrip niet dekkend op buitenkerkelijke werkverbanden toegepast kan worden. In die werkverbanden staat immers een gemeenschappelijk goed van zorg centraal, dat allereerst betrekking heeft op gedeelde waarden rond gezondheid, ziekte en genezing. Bovendien wordt in de geestelijke bijdrage aan dit gemeenschappelijk goed publiekelijk voorzien door overheid, verzekeringen en in het zorgbeleid. Wil men geestelijke verzorging niet exclusief volgens een kerkelijk vertegenwoordigingsmodel opvatten, dan vereist de investering van religieus kapitaal in de zorg een meer *sophisticated* ambtsbegrip waarin de professionele

betekenis van religieus kapitaal voor de waarden en normen in de zorg meer toetsbaar vervat ligt. Een van de mogelijkheden daartoe biedt een morele omschrijving van het ambt waarbij men waarden en normen van zorgethiek bindt aan het eigen professionele optreden. Met andere woorden, het ambtsbegrip zou aan scherpte winnen indien godsdienst en levensovertuiging als object van geestelijke verzorging in verband worden gebracht met algemeen geaccepteerde basisprincipes van zorgethiek. In het bijzonder valt daarbij te denken aan de klassieke zorgnormen van autonomie, weldoen, niet schaden en rechtvaardigheid.

Dat klinkt eenvoudiger dan het is. Het beginsel van religieuze autonomie veronderstelt een specifiek persoons- en vrijheidsbegrip dat niet noodzakelijkerwijs spoort met iedere godsdienst of levensovertuiging. De normen van weldoen en niet-schaden lijken evident maar veronderstellen ook investeringen om tot valide inzichten te komen in de condities en effecten van het eigen professionele optreden. Weinigen zullen de norm van rechtvaardigheid bestrijden maar de daaraan inherente noties van billijkheid en onpartijdigheid kunnen de meer particuliere aanspraken van specifieke godsdiensten of levensovertuigingen ter discussie stellen. Hoe theologisch abstract dergelijke problemen op het eerste gezicht ook lijken, ze hebben een eminent belang voor wat wel als *public reason* aangeduid wordt, in casu de zo noodzakelijke publieke verantwoording van het ambt van geestelijke verzorging in de zorg, gelet op de functies (respectievelijk disfuncties) van godsdienst en levensovertuiging.

Met deze noot hoop ik aannemelijk te hebben gemaakt dat mijn pleidooi voor een betere institutionele inkadering van de positie van de geestelijke verzorging in het geheel van de zorg op grond van een krachtig professionaliseringsbeleid ten minste in beginsel niet op gespannen voet hoeft te staan met aandacht voor de ambtelijke aspecten van geestelijke verzorging. Ik hoop zo een voorzet te bieden voor een debat over de toekomst van de geestelijke verzorging. Tot die discussie nodig ik u, mede namens en in het belang van de beroepsvereniging VGVZ, van harte uit.

1.2 Inventarisatie resultaten groepsgesprekken

Het levendige gesprek in de subgroepen bewoog zich tussen de polen die het spanningsveld van het beroep van geestelijk verzorger uitmaken: de positie van de geestelijk verzorger in de zorg en de identiteit van deze beroepsbeoefenaar. De aanwezigheid van verschillende ‘partijen’ gaf de gelegenheid de diverse perspectieven met elkaar te bespreken. Tegelijkertijd bleken onder en achter die perspectieven fundamentele vragen te liggen, die ook door de lezing van Hans Schilderman werden opgeroepen en die om nadere reflectie vragen. In de groepsgesprekken kwamen verschillende aandachtgebieden expliciet naar voren die voor de verdere ontwikkeling van het beroep van geestelijk verzorger van belang zijn. In de subgroepen kreeg één aspect vaak meer aandacht dan andere. Er is daarom voor gekozen om in dit verslag de meest in het oog springende aandachtsgebieden te thematiseren. Op basis van deze aandachtsgebieden zal het bestuur verder beleid moeten ontwikkelen.

1.2.1 Criteria voor financiering in de intramurale en extramurale zorg

De vraag kwam aan de orde: is het noodzakelijk voor een geestelijk verzorger om te werken op basis van indicatiestelling? Hierop werd geantwoord, dat dit onderwerp voor de intramurale geestelijke verzorging feitelijk niet speelt. De wettelijke (financierings)grondslag is immers niet gebaseerd op een indicatieve, maar op een institutioneel-temporele grondslag, namelijk het 24 uurscriterium. Waar de cliënt afhankelijk is van de 24 uurszorg van de zorginstelling, en dit is het geval in de intramurale zorg, heeft de wetgever de zorginstelling verplicht om geestelijke verzorging ter beschikking te stellen. (De tekst uit de Kwaliteitswet luidt: ‘Voor zover het betreft zorgverlening die verblijf van de patiënt of cliënt gedurende ten minste het etmaal met zich brengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten.’)

In de extramurale situatie echter speelt het indicatieve criterium wel een rol. Per definitie kan men dan geen beroep doen op de institutioneel-temporele grondslag. In de *Uitvoeringstoets geestelijke verzorging* van juli 2006 heeft het College voor Zorgverzekeringen zich uitgelaten over extramurale geestelijke verzorging. Daarin wordt gesteld dat voor een cliënt die thuis woont maar feitelijk volledig afhankelijk is van een zorginstelling (de zogeheten *full package*), een afdwingbaar recht op geestelijke verzorging bestaat. Dit heeft met name betrekking op die situaties waar de geestelijk verzorger een vrijplaatsfunctie uitoefent en ondersteuning biedt bij levensbeschouwelijke *coping*. Daarnaast heeft de minister al in 2003 besloten dat cliënten, ook als zij niet in de hoofdkliniek wonen maar in een door de zorginstelling geëxploiteerde woning (bijvoorbeeld een woning voor verstandelijk gehandicapten in een woonwijk), vallen onder het regime van de Kwaliteitswet en dus recht hebben op geestelijke verzorging.

Voor de financiering van intramurale geestelijke verzorging is er naast de grondslag (institutioneel-temporeel) verder maar één criterium: het verlenen

van zorg door de geestelijk verzorger dient professioneel te gebeuren. Zending is daarbij geen vereiste. Zo is ons verzekeringssysteem ingericht. Professionele hulp bij levensbeschouwelijke coping is verzekerde zorg. Van belang is dat de geleverde zorg kwalitatief verantwoorde zorg, professionele zorg is. De overheid is bereid die zorg in te kopen. Verder moet de overheid een beperkte rol worden toegedicht, namelijk het borgen van de randvoorwaarden. Voor de zorgverzekeraar moet helder zijn, wat de toegevoegde waarde van de geestelijke verzorging voor de zorg is, waardoor het verantwoord is dit type zorg te financieren. In de *Uitvoeringstoets* van het College van Zorgverzekeringen zijn de gebieden van de geestelijke verzorging in kaart gebracht (coping, vrijplaats, spiritualiteit). Van belang is dat de beroepsgroep zelf voor *evidence* zorgt, d.w.z. voor de aannemelijkheid van effecten en aanwijzingen dat geestelijke verzorging helpt.

Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het bij het ontwikkelen van een indicatieve grondslag voor (extramuraal) geestelijke verzorging niet hoeft te gaan om 'harde' *evidence-based* criteria. Immers, bij geestelijke verzorging als onderdeel van de zorg gaat het niet in eerste instantie om meetbare effecten, maar om bevestiging van bestaansmomenten. Dat kan hooguit worden 'gemen' met satisfactieonderzoek (ervaren baat). Er zitten nu eenmaal dingen 'in de koffer van de geestelijk verzorger' die nooit wetenschappelijk te maken zijn, al is het een uitdaging om te zien hoever je kunt komen. Het College voor Zorgverzekeringen wijst erop dat harde *evidence-based* criteria bij bijvoorbeeld gebruik en vergoeding van medicijnen wel een belangrijke rol spelen. Maar bij de 'zachtere' aspecten binnen de zorg ligt dat anders. Er zijn gebieden in de zorg waarop je geen strikte metingen kunt loslaten, waar gewerkt wordt op basis van de aannemelijkheid van effecten. De waarde van de geestelijke verzorging wordt door het College beschreven in termen van levensbeschouwelijke *coping* en 'vrijplaatsfunctie'. Op dat terrein is de geestelijk verzorger specialist. Het kan nodig zijn dat een cliënt steun en begeleiding krijgt op dit gebied. Het zou mogelijk moeten zijn dat bijvoorbeeld de huisarts deze zorgvraag zou kunnen (h)erkennen. In dat geval zou de inzet van geestelijke verzorging langs de lijn van indicatiestelling kunnen verlopen. Bestaansverheldering of bestaansbevestiging zou een indicatie kunnen zijn. Mogelijk liggen er ook mogelijkheden voor financiering via de Wet Maatschappelijke Ondersteuning.

1.2.2 De rol van de zendende instanties

De zendende instanties en het religieus kapitaal

De discussie over de indicatiestelling riep een basale vraag op, die samenhangt met de manier waarop de term religieus of levensbeschouwelijk 'kapitaal' wordt gehanteerd. Het wordt door sommigen als problematisch ervaren dat het net lijkt of dat religieus kapitaal uitsluitend in handen is van de zendende instanties. Deze zouden dat dan moeten investeren in een samenleving waar dat blijkbaar niet aanwezig is. Alsof de zendende instanties buiten de samenleving staan en een uniek aanbod brengen waarop zij patent zouden hebben. Maar men kan levensbeschouwelijke bronnen ook zien als reeds aanwezig in de samenleving. De rol van de geestelijk verzorger bij bestaansverheldering

of bestaansbevestiging is dan niet beperkt tot de rol van deskundige die 'iets komt brengen'. Het gaat erom dat mensen hun persoonlijke ervaring in relatie kunnen brengen met hun eigen bestaansbronnen. De geestelijk verzorger is niet degene die deze bronnen van buitenaf meebrengt, maar degene die begeleiding biedt bij de zoektocht van de cliënt naar zijn of haar bestaansbronnen. Daarbij zoekt de geestelijk verzorger zelf evenzeer. Het is zelfs een belangrijk element van zijn deskundigheid, al lijkt het daarmee in tegenspraak te zijn. Je zou dus het beste kunnen spreken van procesbegeleiding.

Zolang men blijft spreken over 'het investeren van religieus of levensbeschouwelijk kapitaal in de samenleving' loopt men, zoals gezegd, als zendende instantie het risico dat het lijkt of men zich buiten de samenleving wil plaatsen. Dat schept een kloof. Wellicht ontstaat deze indruk door het gebruik van de economische term 'kapitaal'. Die term weerspiegelt echter niet het klimaat van de zendende instanties zoals bijvoorbeeld de kerken. Zendende instanties hebben natuurlijk wel iets voor de samenleving te betekenen. Met dat doel zijn ze ook in het leven geroepen. Ze hebben een boodschap, die in eerste instantie bedoeld is voor de eigen leden, maar die ook de samenleving als geheel raakt. Predikanten en pastores bezoeken hun gemeenteleden en parochianen thuis, met name dan de zieken en bejaarden, maar ook in zorginstellingen. Zo is de geestelijke verzorging in de zorg ook ooit begonnen. Het feit dat de zendende instanties een boodschap hebben voor mensen in moeilijke omstandigheden werkt ook door in de geestelijke verzorging. Maar door de maatschappelijke veranderingen is de rol van de geestelijk verzorger wel veel breder geworden dan alleen maar de rol van degene die 'iets komt brengen'.

Nieuwe beheerders van het religieus kapitaal

De samenleving is sterk veranderd. Het religieuze kapitaal is geen voorrecht meer van de traditionele zendende instanties. Door het proces van individualisering van de religie is zij niet langer alleen daar te vinden, maar in de gehele samenleving. Ook de rol van de zendende instanties is daarmee veranderd. In het beheren van het religieus en levensbeschouwelijk kapitaal in het publieke domein spelen de kerken tegenwoordig immers een veel kleinere rol. Die rol is er nog wel, en het is raadzaam om dat gegeven in politieke zin te gebruiken, maar het duurt wellicht niet lang meer voordat die werking verdwenen is.

De rol van levensbeschouwelijke instituties in de samenleving is dus niet meer evident. En het is ook maar de vraag of dat nog nodig is. Kerken zijn één van de partijen geworden in het beheren van het religieus kapitaal. Want het lijkt er op dat het kapitaal nu ook door andere instanties beheerd wordt, zoals de media en de zorginstellingen. Zorginstellingen kunnen er bijvoorbeeld voor kiezen om een geestelijk verzorger aan te stellen met een kerkelijke of humanistische achtergrond, maar men hoeft dat niet te doen. Het is geen onomstreden vanzelfsprekendheid meer. De rol van de media en de zorginstellingen moet niet worden onderschat. Via de media en de zorginstellingen wordt het religieus kapitaal ingebracht in een commercieel en een ethisch en zorgtechnisch denken. Meer en meer komt het levensbeschouwelijk kapitaal aan bod in dit bredere kader, terwijl de rol van de kerkelijke en humanistische

instituties als zendende instanties verandert. Het is zelfs de vraag of deze organisaties onmisbaar zijn als 'echte beheerders' van het kapitaal om dit ook op de lange termijn in stand te houden.

Toekomstscenario's

De bovenstaande discussie riep de vraag op naar de mogelijke toekomstscenario's voor de geestelijke verzorging in de zorg, zoals geschetst door Hans Schilderman. De beroepsgroep heeft tot op heden voor het eerste model gekozen: het vertegenwoordigingsmodel. In dat model staat de machtiging door het zendende genootschap centraal. Maar met het oog op het toekomstbestendig maken van het vak van geestelijk verzorger, is het goed om los te komen van de exclusieve koppeling aan dat ene model. We moeten immers recht doen aan de maatschappelijke pluriformiteit waarin geestelijke verzorging gestalte krijgt. Andere modellen waarin zowel de patiënt als de professionaliteit van de geestelijk verzorger meer centraal staan (en ook sociale netwerken) zouden een grotere rol dienen te krijgen. Het is voor de beroepsgroep van belang om de verschillende rollen van de zorgverzekeraars, zorginstellingen en zendende instanties te zien en te erkennen. Daardoor zal een veel breder maatschappelijk draagvlak ontstaan, dat niet alleen afhankelijk is van de zendende instanties. Het is wel van belang daarbij in het oog te houden, dat deze modellen elkaar niet uitsluiten.

Verder zal er ook nagedacht moeten worden over de rol van de levensbeschouwelijke identiteit binnen de geestelijke verzorging. De identiteit van de geestelijk verzorger maakt hem of haar herkenbaar voor de cliënten en zij verwijst naar een bepaalde maatschappelijke positie. Cliënten weten zo met wie ze van doen hebben. Voor de levensbeschouwelijke genootschappen is met name een voedende rol weggelegd. Maar of dat een exclusieve rol moet zijn is de vraag.

Maar wat gebeurt er als de geestelijke verzorging de levensbeschouwelijke identiteit zou loslaten? Dat wordt ervaren als een grote zorg. Zou dan uitsluitend nog via indicatiestelling of van buitenaf worden bepaald of geestelijke verzorging noodzakelijk is? En wat zouden daarvan de gevolgen zijn? Geestelijke verzorging voorziet immers ook in een behoefte daar waar het niet strikt 'noodzakelijk' is. Dat is een essentieel element van geestelijke verzorging. Het gaat er om dat er iemand is die vanuit zijn ambt en professie met de cliënt kan meedenken en die kan begrijpen hoe een cliënt met levensbeschouwelijke thema's omgaat. Dat is het belang van de identiteitsbinding van de geestelijk verzorger. Hierbij moet echter wel worden opgemerkt dat dit niet hoeft te betekenen dat iemand ook 'zender is van een boodschap'. Het woord zenden gaat niet zozeer over de boodschap, maar over het gezonden zijn door de levensbeschouwelijke achterban. Zo kan bijvoorbeeld een katholiek geestelijk verzorger in een verpleeghuis merken dat bewoners die een beroep op hem doen er waarde aan hechten dat hij 'pastoor' is en de kerk van de eeuwen met zich 'meesjouwt'. Dat geeft mensen enorm veel rust en vertrouwen. Maar het kan ook andersom uitwerken: ervaringen met de kerk kunnen een zodanig negatief effect op het leven van mensen hebben gehad, dat men de al te sterk

identiteitsgebonden geestelijk verzorger maar liever niet meer wil zien. Voor die mensen kan het bevrijdend werken als de geestelijk verzorger die geschiedenis juist niet bij zich draagt. Dit facet van de geestelijke verzorging, namelijk de eventuele symbolische functie ervan, zal goed moeten worden doordacht en dient zo nodig (opnieuw) te worden verankerd. Op welke wijze dat dan moet? Dat is de vraag. Maar het is duidelijk dat het in de toekomst anders zou kunnen dan nu het geval is en dat de relatie met de kerken en zendende instanties vraagt om een nieuwe doordenking.

Waardoor wordt dan die band van de geestelijk verzorger met de zendende instanties bepaald? Is dat de traditie van eeuwen of krijgt dat invulling door iets anders, iets nieuws? Schilderman stelt voor om te onderzoeken of het ambt van de zendende instanties kan worden losgetrokken door het te baseren op morele waarden. Dit is iets wat vanuit het humanistisch gedachtegoed zinvol lijkt. De door de geschiedenis bepaalde verschillende invalshoeken en opvattingen van de zendende instanties worden dan van minder belang, omdat het gaat om morele waarden die, tot op zekere hoogte, door allen worden gedeeld en herkend. Die morele waarden zouden dan per zendende instantie een andere kleur kunnen krijgen.

Een andere optie is, de zending in een nog breder licht te stellen en helemaal niet meer te denken aan een koppeling met denominaties. Daarbij is het goed om ook te kijken naar de geestelijke verzorging in andere werkvelden dan de zorg. In de krijgsmacht bijvoorbeeld wordt door sommigen meer, maar door anderen minder belang gehecht aan de denominatie van de geestelijk verzorger. Want ook de persoon van de geestelijk verzorger speelt een grote rol. Waar het om gaat is dat de geestelijk verzorger mensen verder kan helpen bij basale levensvragen. Men wordt er in de krijgsmacht in ieder geval niet door gehinderd dat de geestelijk verzorger werkt vanuit een zendende instantie. En als het gaat om een uitzending is er vaak maar één geestelijk verzorger beschikbaar en zullen allen, indien nodig, op hem een beroep moeten doen, ongeacht zijn achtergrond. Met name bij coping is dat heel goed mogelijk. Maar als het in het contact gaat om spiritualiteit van een bepaalde kleur, of om het creëren van een vrijplaats, dan kan het voor de cliënt wel van belang zijn om een geestelijk verzorger van de eigen levensbeschouwing tegenover zich te hebben. Hierbij moet echter worden opgemerkt dat de realiteit op dit punt niet zo zwart-wit is. De geestelijk verzorger kan als dominee, priester of raadsman op pad gaan vanuit het eigen kapitaal en bijvoorbeeld zeggen: 'ik heb jou iets te bieden', of: 'ik ga graag met jou in gesprek om je te helpen datgene wat jij zelf blijkt te bezitten wat meer naar boven te krijgen'. In zo'n situatie maakt het niet uit welke specifieke identiteit de geestelijk verzorger heeft. Dat dit in sommige andere situaties anders ligt en de specifieke identiteit wel een rol speelt, zoals bijvoorbeeld bij een preek, moge duidelijk zijn. Overigens, het door een zendende instantie gezonden zijn van de geestelijk verzorger heeft nooit betekend dat men zich zou moeten beperken tot de eigen leden. Het behoort immers tot de competenties van de geestelijk verzorger 'iets voor anderen te betekenen', en die anderen beperken zich niet tot de eigen levensbeschouwelijke achterban. Aan de andere kant betekent dit niet dat je dan de identiteit maar los zou moeten laten. Met andere woorden: het denomina-

tieve en het niet-denominatieve model staan methodisch wel tegenover elkaar, maar kunnen in de praktijk blijkbaar heel goed gecombineerd worden.

Wat is nu precies het eigene van het ambt? Is dat de kerkelijke legitimatie of zending? En wat zijn nu precies de alternatieve voorstellen met betrekking tot het opvatten van het ambt? Duidelijk is dat op dit punt de uitdaging ligt. Kan het ambt worden vervangen door een set 'morele waarden'? Of is dat te zeer een versmalling? Want het behoort toch ook tot de identiteit van de geestelijk verzorger dat hij of zij thuis is in het heilige of existentiële, of hoe dat ook maar genoemd wordt. En dat is toch niet hetzelfde als 'morele waarden'. Het werkterrein van een geestelijk verzorger is toch breder dan dat van een ethicus? Daar komt nog eens bij dat waarden als autonomie, weldoen en rechtvaardigheid niet enkel door de geestelijk verzorger in de zorginstelling zouden moeten worden behartigd, maar door elke zorgverlener. De vraag blijft dus opnieuw wat het ambt van de zorgverlener in de zorginstelling kan betekenen. Een feit is dat de geestelijk verzorger het ambt ontleent aan een institutie van buiten de zorg. Maar kan het ambt binnen de zorginstelling nog een andere invulling worden gegeven dan te verwijzen naar het instituut waaraan het zijn bestaansrecht of identiteit ontleent? Dat is ook de grote vraag binnen de beroepsgroep. Er is overigens geen enkele andere beroepsgroep binnen de zorg die werkt met het begrip 'ambt'. Het klinkt weliswaar interessant om dit ambtsbegrip moreel invulling te geven, maar komen we daar echt verder mee? Geef niet te snel uit handen wat je hebt, is het devies. Dat de geestelijk verzorger iets anders te bieden heeft in vergelijking met andere disciplines in de zorg, maakt hem voor de zorginstelling en haar cliënten juist interessant.

Vanuit de zorgverzekeringen is kerkelijke of ambtelijke gebondenheid geen item. Wat intramuraal misschien een goede mogelijkheid is, ligt extramuraal zeker niet voor de hand. Het is veel lastiger om de hulp die geboden wordt bij iemand thuis in situaties van levenscrises (coping) te koppelen aan het ambt. Kerken en levensbeschouwelijke organisaties moeten gewoon in de maatschappij hun werk doen. Maar geestelijk verzorgers hebben andere competenties. De zorgverzekering legt de nadruk dus op het professionele element van de geestelijke verzorging.

Het CIO is van mening dat geestelijke verzorging plaats dient te vinden op basis van een zending, anders wordt het een 'gewoon beroep'. Voor het CIO is een belangrijk punt dat de geestelijk verzorger ook het eigene van zijn beroep dient te belichamen, namelijk de levensbeschouwelijke dimensie.

Naar veler aanvoelen levert de geestelijke verzorging een bijdrage binnen het domein van zingeving en betekenisgeving die niet in harde indicatietermen te vatten is. De geestelijk verzorger maakt in het gesprek zijn levensbeschouwelijke identiteit zichtbaar, die hem herkenbaar maakt voor de cliënt en hem gesprekspartner doet zijn.

De vraag kwam naar voren: zou de ambtelijkheid gekoppeld kunnen worden aan de gemeenschap waarbinnen de geestelijk verzorger is aangesteld? In dat geval wordt het ambt niet weggetrokken van de professionele setting, maar gelokaliseerd op de plek waar het werk zich afspeelt. Maar bij een dergelijke herformulering is enig historisch besef op zijn plaats. In de periode 1986-1989 heeft de Commissie Geestelijke Verzorging van de Nationale Ziekenhuisraad

het onderscheid tussen ambtshalve en professionele kwaliteit geformuleerd. Daar waren twee redenen voor (en velen hebben zich toen niet gerealiseerd wat dat uiteindelijk teweeg zou brengen). In de eerste plaats een juridische: de ambtshalve kwaliteit maakt duidelijk wie aanspreekbaar is als het gaat om de inhoud van de levensovertuiging van de geestelijk verzorger (dat had te maken met het verschoningsrecht). In de tweede plaats een financiële: professionaliteit kan als criterium gelden voor de bekostiging. In dit opzicht is het lastig dat de discussie over professionaliteit steeds belast wordt met ambtelijkheid. Het nadeel van het door de Nationale Ziekenhuisraad gemaakte onderscheid is dat beide begrippen moeilijk te scheiden zijn, ook al omdat veel geestelijk verzorgers vinden dat hun ambtelijkheid deel uitmaakt van hun professionaliteit. Toch is het vanuit juridisch oogpunt van belang het onderscheid te handhaven. Het debat over de identiteit zou binnen de beroepsgroep gevoerd moeten worden. Het debat over de professionaliteit zou gevoerd moeten worden met de verzekeraars.

1.2.3 Domeinafbakening

Het moet voor de overheid duidelijk zijn wat de geestelijke verzorging te bieden heeft. Op dit moment is de beschrijving van het domein van geestelijke verzorging nog niet helder genoeg. Hier ligt een taak voor de beroepsgroep zelf om de inhoud van het vak duidelijker te verwoorden. Geestelijk verzorgers zouden vanuit hun eigen vakjargon de vertaalslag moeten maken naar de zorginstelling, de zorgverzekeraars en de overheid, meer dan nu het geval is. Verder ligt hier een taak voor de onderwijsinstellingen: er is meer onderzoek nodig naar de domeinafbakening van geestelijke verzorging. Het is van groot belang om op korte termijn in heldere taal en gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek het domein van geestelijke verzorging te formuleren. Daarmee moet meer duidelijkheid ontstaan bijvoorbeeld met betrekking tot de vraag waarom je als zorginstelling of als cliënt zou kiezen en betalen voor geestelijke verzorging, of wat je mist als de geestelijke verzorging weg valt. Begeleiding en ondersteuning op het gebied van religieuze coping en existentiële vragen, de vrijplaatsfunctie en het op verzoek uitvoeren van rituelen, zijn specifieke onderdelen van de inhoud van het beroep. De beroepsgroep claimt iets unieks te kunnen bieden, een speciale *body of knowledge*. Maar dit unieke zal dan wel expliciet gemaakt dienen te worden. Waarschijnlijk zal dit gezocht moeten worden in kennis van levensbeschouwingen, religies en spiritualiteit en in de vaardigheden om met deze zaken te werken en ze productief te maken voor cliënten en patiënten.

De dimensie van het sacrale, het heilige en het transcendente hoort bij de invulling van het vak van geestelijk verzorger. Deze is geworteld in de ambtelijkheid en krijgt vorm in de vrijplaatsfunctie. Werkt de vrijplaatsfunctie nu echter wel of niet belemmerend voor de professionele ontwikkeling van het vak? Een belangrijke vraag. Meer onderzoek naar de vrijplaatsfunctie is daarom zeer gewenst. Bij de krijgsmacht bestaat in ieder geval behoefte om de vrijplaatsfunctie vast te houden. Geestelijke verzorging heeft daar een kritische functie, ook in de ogen van de facilitator. De geestelijk verzorgers bij de

krijgsmacht definiëren zich vooral vanuit de ambtsopvatting en veel minder vanuit de inhoud van het werk.

Maar binnen de beroepsgroep als geheel is het niet voldoende helder waar geestelijke verzorging voor staat. Hoe kan je het vak van geestelijk verzorger zo beschrijven dat het niet alleen heilzaam is voor de cliënten maar ook overtuigend voor de *stakeholders*? Bij vrijgevestigde geestelijk verzorgers is domeinhelderheid de enige manier om geld te verwerven en het product geestelijke verzorging te verkopen. De vrijplaats en de inhoud van het vak worden naast elkaar gezet. Je mag ook trots zijn op wat je binnen je vak te bieden hebt. Er wordt weer gesteld dat heldere, krachtige en positieve formuleringen van het aanbod en van indicaties noodzakelijk zijn. Het vak van geestelijk verzorger zal duidelijker moeten worden geprofileerd. ‘Contingentie, stervensbegeleiding, existentiële ondersteuning: zorg dat u hier onverslaanbaar goed in wordt’, laat een van de deelnemers zich ontvallen. Het eigen specifieke vocabulaire omzetten in de taal van de ander is momenteel strategisch zeer wenselijk.

Een serieuze optie is het oprichten van een onderzoekscommissie. Deze zou vanuit de vereniging en met inachtneming van het hele veld een opdracht moeten krijgen om standaarden voor geestelijke verzorging te formuleren. Voor deze commissie zouden leden gezocht moeten worden vanuit de wetenschap, de zorgverzekeraars, de beroepsvereniging, de beroepsbeoefenaars, de zorginstellingen en andere stakeholders. Daarnaast is er behoefte aan een onderzoek onder de onderwijsinstellingen die een masteropleiding geestelijke verzorging aanbieden. Er blijkt een diversiteit aan invullingen en accenten binnen de verschillende opleidingen geestelijke verzorging te zijn ontstaan. Het is wenselijk als op dit punt meer zou worden samengewerkt. Verder blijkt er behoefte te zijn aan een goede databank waar alle onderzoeken over geestelijke verzorging (inter)nationaal worden vastgelegd.

1.3 *Verslag debat expertmeeting*

1.3.1 *Domeindefinitie en financieringsgrondslag*

Twee belangrijke vragen kwamen direct bij de start van het debat naar voren. Enerzijds de vertrouwde vraag naar de domeindefinitie: wat onderscheidt geestelijke verzorging van andere disciplines? En als tweede, daarmee samenhangende vraag: waarom moet de overheid geestelijke verzorging bekostigen?

Een van de aanwezigen stelde, dat de hulpvraag van de cliënt bepaalt of geestelijke verzorging gewenst is. Als die cliënt een hulpvraag heeft waarin een geestelijk verzorger kan voorzien dan moet het mogelijk zijn die hulp te bieden. Deze benadering is echter vanuit verzekeringsoogpunt geen optie, melden vertegenwoordigers van het College voor Zorgverzekeringen en het Ministerie van vws. Een cliënt kan dat niet zomaar zelf bepalen. Het gaat de overheid om duidelijke aanspraken op grond van de AWBZ, waarvan je met kracht van argumenten kan zeggen dat het maatschappelijk redelijk is om die te vergoeden als onderdeel van het zorgpakket. Het moet dus voor de overheid duidelijk zijn wat geestelijke verzorging te bieden heeft en welke elementen

van geestelijke verzorging zo specifiek zijn dat het noodzakelijk is om daarvoor een verzekeringsaanspraak te laten gelden.

Het domein van de geestelijke verzorging wordt vaak beschreven in termen van zingeving en levensbeschouwing. Dat geeft een heldere domeinafbakening: geestelijk verzorgers hebben iets anders te bieden dan wat therapeuten doen. De vraag blijft staan of alle ondersteuning bij vragen rond zingeving en levensbeschouwelijke oriëntatie gefinancierd moet worden uit de algemene middelen. Wat is de legitimatie op basis waarvan dat vergoed zou moeten worden door de overheid?

Het antwoord op de vraag naar een duidelijk criterium voor de financierbaarheid lijkt gevonden te kunnen worden in het begrip levensbeschouwelijke coping, zo werd door een van de aanwezigen gesteld. Dat lijkt een aandachtsveld dat eigen is aan het domein van de geestelijke verzorging en dat niet ligt op het terrein van een andere discipline in de zorg, althans dat ligt niet voor de hand. Tegelijkertijd biedt dit begrip een heldere financieringsgrondslag die we ook verwoord zien in de *Uitvoeringstoets geestelijke verzorging* van het College voor Zorgverzekeringen. Hierin wordt namelijk gesteld: 'Coping is de manier waarop mensen met een probleem omgaan. Zingeving betreft de manier waarop mensen dat probleem een plek geven in hun persoonlijke belevingswereld. Geestelijk verzorgers bieden daarbij ondersteuning. Het onderscheid tussen de begeleiding van een geestelijk verzorger en de begeleiding zoals psychologen en maatschappelijk werkers die bieden, is vooral dat geestelijk verzorgers de begeleiding vanuit een levensbeschouwelijke invalshoek bieden.'

1.3.2 De vraag naar de legitimering

'Als de beroepsgroep te lang doortobt met dit kluwen van vragen loopt u echter wel het risico dat u een handelsreiziger wordt in onverkoopbare artikelen', merkte een van de aanwezigen op. 'De geestelijke verzorging moet er echt haast mee maken om een adequaat antwoord te geven op wat geestelijke verzorging nu eigenlijk is en te bieden heeft, anders doen anderen dat voor u. Dat is vooral een belangrijke vraag in het kader van de extramuralisering, want in die richting ontwikkelt het zorgaanbod zich en zoals bekend is er geen grondslag voor de financiering van extramurale geestelijke verzorging. U moet dus andere partijen in heldere taal overtuigen van het belang van de inzet van geestelijk verzorgers'.

Opgemerkt wordt dat het van belang is om daarbij ook te kijken naar de nutsvraag, dat wil zeggen: in hoeverre worden gelden op dit moment goed besteed? Kijk naar de huisartsen die aangeven dat zij een groot deel van hun tijd besteden aan existentiële problematiek. Dat zegt iets, namelijk dat er vraag is naar ondersteuning op dit gebied. Maar moet die ondersteuning dan geboden worden door de huisarts? Kan deze op dit terrein wel de professionele zorg bieden die nodig is? Of moet het daarbij mogelijk worden om een geestelijk verzorger in te schakelen? Doen we dat niet dan zou wel eens een grote mate van medicalisering van existentiële problematiek kunnen plaatsvinden. De inzet van een geestelijk verzorger zou hier wellicht niet alleen beter, maar ook goedkoper kunnen blijken te zijn. Is het dan voor de financier voldoende als

aangegeven wordt dat de existentiële autonomie in gevaar komt, d.w.z. dat mensen de grip op hun bestaan kwijt dreigen te raken omdat zij geen zin meer kunnen geven aan hun leven? – vraagt een van de aanwezigen. Is dat een criterium op basis waarvan financiering mogelijk is? De vertegenwoordigers van het College voor Zorgverzekering gaven aan dat een dergelijk begrip te vaag is om als zodanig te dienen. Bovendien is ook onvoldoende duidelijk waarom die vraag door een geestelijk verzorger opgepakt zou moeten worden. En dan is er nog het punt van de toetsbaarheid. Hoe meet je of de existentiële autonomie is verbeterd? De vraag rees of een evidence-based toetsing noodzakelijk is. Voorlopig antwoord daarop was dat toetsing niet altijd op onomstotelijk wetenschappelijk bewijs hoeft te berusten maar dat de toetsingscriteria wel meetbaar moeten zijn (bijvoorbeeld door middel van een satisfactieonderzoek dat het voordeel of de baat aantoonde die de cliënt ervaren heeft).

Daarop bracht een van de aanwezigen in dat ook een ander perspectief mogelijk is. De afgelopen jaren is de tendens geweest om ter legitimatie van de inzet van de verschillende disciplines in de zorg steeds een vorm van meetbaarheid als uitgangspunt te nemen. Dit heeft er juist toe geleid dat veel waardevol werk in de zorg niet meer als zodanig wordt herkend. Sommige disciplines laten zich niet op deze wijze beoordelen. Door in dergelijke situaties vast te blijven houden aan het technisch meetbare, worden disciplines als de geestelijke verzorging gedwongen om hun werk te verantwoorden in een taal die zich daar eigenlijk niet voor leent. Betrokkenheid, existentie en zingeving, bij uitstek het domein van de geestelijke verzorging, laten zich niet ‘meten’. Daardoor lijkt de inzet van de geestelijke verzorging weinig zinvol en dus niet te legitimeren. Met andere woorden: voor de inzet van werk dat niet technisch-instrumenteel meetbaar is, mag je geen beroep doen op de openbare middelen, c.q. financiering uit de AWBZ. Maar is dat wel terecht? Want het is wel degelijk zinvol om mensen te begeleiden bij existentiële vragen en zingevingsproblematiek. Het werd onder de aanwezigen gedeeltelijk erkend dat het een maatschappelijk verontrustende ontwikkeling is om alles te willen meten en toetsen. Je moet niet te veel aan de ‘uitkomstenkant’ gaan zitten om de waarde van een bepaalde inzet aan te tonen. Binnen de context van de legitimeringsdiscussie moet je ook als het ware kunnen ontsnappen aan het dominante taalveld. Legitimering van zorg die in technische zin niet meetbaar is, zou ook langs andere wegen mogelijk moeten zijn.

Nu is het wel zo dat dit probleem het kader van de zorg overstijgt en wijst op allerlei maatschappelijke processen die zich ook buiten de zorg voltrekken. Misschien zit daar juist wel een grote waarde van de geestelijke verzorging, merkt men op. Juist het feit dat geestelijke verzorging buiten dit dominante kader om vragen oppakt en beantwoordt is een bijzonder gegeven. Dat geeft mensen die ziek zijn of kwetsbaar de mogelijkheid om aan de dominantie van dit kader (waarbinnen ook vaak het ziek zijn wordt geperst) te ontsnappen. De VGZ zou met beleidsmakers ook op dit niveau moeten spreken en zo de aandacht richten op het vraagstuk van de dominante rationaliteit.

Traditioneel heeft het werk van geestelijk verzorgers een intrinsieke betekenis, een waarde *sui generis*, los van het technisch instrumentele en van het ‘nutsdenken’. Dat is in principe goed geregeld in de Kwaliteitswet. In die wet

namelijk staat de beschikbaarheid van geestelijke verzorging op zichzelf, los van het overige.

Maar daarmee is niet alles gezegd. Want de uitdaging voor geestelijk verzorgers ligt er vooral in dat zij naast het benadrukken van die intrinsieke waarde – wat ze dus moeten blijven doen – ook beter moeten laten zien wat de extrinsieke waarde van hun vak is, d.w.z. hoe de geestelijke verzorging zich verhoudt tot de andere disciplines in de zorg en wat de toegevoegde waarde is van de geestelijke verzorging aan de zorg als geheel.

Geestelijk verzorgers kunnen niet volstaan met te zeggen tegen verzeke- raars: jullie moeten ons anders beoordelen. Nee, het gaat om een en-ensituatie: enerzijds blijven zoeken naar de waarde van de geestelijke verzorging als bij- drage aan de zorg als geheel (extrinsieke waarde). Dat kan bijvoorbeeld door aan te haken bij een begrip als levensbeschouwelijke coping dat door het Colle- ge voor Zorgverzekeringen wordt erkend als een verzekeraar begrip. Ander- zijds moet je wijzen op verbreding en vernieuwing van het waarderingssysteem door steeds weer te benadrukken dat geestelijke verzorging ook zinvol is buiten de bestaande kaders van toetsing (intrinsieke waarde).

1.3.3 Positionering en legitimatie

Wat kunnen geestelijk verzorgers uit de wereld van de krijgsmacht en justi- tie bijdragen aan de discussie? In de krijgsmacht wordt geestelijke verzorging zeer gewaardeerd. Het staat bekend als ‘nuldelijnszorg’, dat wil zeggen: men werkt buiten de kaders, om begeleiding te bieden bij existentiële vragen. Daar ligt hun bestaansrecht. In de krijgsmacht hoeft dat minder vaak te worden uitgelegd. Er blijkt ook vraag naar te bestaan. Geestelijke verzorging is in de krijgsmacht letterlijk een vrijplaats. Je hoeft geen ‘inverdieneffect’ aan te tonen, een neiging die in de zorg wel bestaat. Het staat feitelijk dicht bij het servicescenario van Schilderman. In de krijgsmacht vormt bovendien de le- vensbeschouwelijke versplintering minder een probleem dan in de zorg. In de zorg hebben de ‘erfgoedorganisaties’, de levensbeschouwelijke zendende in- stanties, het moeilijk, omdat ze een steeds geringer deel van de samenleving vertegenwoordigen. Door deze ontwikkeling worden aan de geestelijk verzor- ger als ‘representant’ van zo’n instantie steeds vaker kritische vragen gesteld over de legitimiteit van zijn werk. Dit drijft de geestelijk verzorger steeds meer in de positie waarin hij zijn bestaansrecht moet verantwoorden. In de krijgs- macht en ook bij justitie speelt dat minder, hoewel binnen justitie wel de trend opkomt om tot verantwoordingsplicht te komen via de zogenaamde diensten- registratie. Dat is een toezichthoudend systeem.

Een van de aanwezigen vroeg nog specifiek naar de positie van de zending. Wat kunnen de aanwezige stakeholders daar over zeggen? Bij justitie is de ambtelijke binding zeer belangrijk. Men is daar als geestelijk verzorger echt representant van een organisatie die buiten het justitiële apparaat staat. De vrijplaatsfunctie is daar dus essentieel. Binnen het werkveld van de zorg echter ligt dat anders. Interessante vraag is dus of de vrijplaatsfunctie binnen de zorg wel noodzakelijk is. Waarschijnlijk moeten we het begrip ambt anders gaan

borgen. Kan het een binding zijn aan de tijdelijke gemeenschap waar men werkt? Is dat een denkbare richting?

De problematiek rond het ambt is in feite een *kirchentrennendes* probleem. Je kunt werken vanuit een binnenkerkelijk ambtsbegrip, maar je kunt ook een verantwoordingsmodel ontwerpen dat meer gericht is op legitimatie vanuit de instelling waar men werkt. De vrijplaats wordt vaak gelegitimeerd vanuit het ambtsbegrip, maar je zou deze ook kunnen legitimeren vanuit het concrete werk waar iemand een *freischwebende* positie moet kunnen innemen. In dat laatste geval is de vraag: is er ruimte voor de niet-gebonden geestelijk verzorger? Of zou de zendende instantie zich moeten buigen over herijking van het ambtsbegrip? Het lijkt in ieder geval wel zo dat met het werken zonder zending weinig te winnen valt. Want wat is eigenlijk de winst van het loslaten van de zending? Geestelijk verzorgers komen dan immers, meer dan nu het geval is, in een afhankelijkheidspositie ten opzichte van zorginstellingen en overheid? Veel belangrijker dus dan de mogelijkheid het ambt los te laten, is het herijken en het vinden van een nieuwe invulling van het begrip zending.

Een belangrijke vraag is natuurlijk ook wat de cliënt heeft aan hulpverlener die de ambtsdrager is, gezien het feit dat de geestelijk verzorger de enige is in de zorg die zich op het ambt beroept. Het ambt wordt immers niet alleen verleend vanuit de zendende instantie maar wordt ook toegeschreven aan geestelijk verzorgers door cliënten.

Opgemerkt werd nog dat het inslaan van het pad van de verankering van de geestelijke verzorging in de zorg als onderdeel van een multidisciplinair team zich moeilijk verdraagt met het gegeven van iemand die zich buiten die orde stelt vanwege een externe legitimatie zoals de zending. Ten slotte werd er nog op gewezen dat het ambt ook een juridische kant heeft, bijvoorbeeld bezien vanuit het verschoningsrecht. Ook die invalshoek moet worden meegenomen.

1.4 Analyse

Wie het verslag van de groepsgesprekken en het debat van de expertmeeting leest komt tot de ontdekking dat er een bijzondere ontmoeting heeft plaatsgevonden tussen personen die zich vanuit verschillende taalvelden en verschillende posities en belangen hebben gebogen over de geestelijke verzorging in de zorg. Deze posities zijn de volgende:

1.4.1 Posities

Vertegenwoordigers van VWS en CVZ

De aanwezige vertegenwoordigers van VWS en CVZ zien geestelijke verzorging met name als een onderdeel van de zorg en niet zozeer als de vertegenwoordiging van een zendend genootschap. Men ziet de geestelijk verzorger als een professional die zijn werk moet doen. Tot de kern van dat werk rekent men ondersteuning en begeleiding bij levensbeschouwelijke coping. Verrassend genoeg verwacht de overheid niet van de geestelijk verzorger dat deze een bijdrage levert aan het eigenlijke zorgproces. Men benadrukt juist de vrijplaats

en stelt dat levensbeschouwelijke coping, die is gericht op het leren omgaan met ziekte en zorg het unieke domein van de geestelijk verzorger is. Dat is verzekerbare zorg die beargumenteerd kan worden en die men als overheid wil inkopen bij de beroepsgroep. Strikte evidence-based legitimatie van het werk van de geestelijk verzorger is voor de overheid niet per se nodig. De aanneemelijkheid van effecten is voldoende. Waar het om gaat is vakbekwaamheid, professionaliteit. Kerkelijke gebondenheid of zending is daarbij niet noodzakelijk.

Vertegenwoordigers van zendende instanties

De aanwezige vertegenwoordigers van de zendende instanties zien de geestelijk verzorger vooral als vertegenwoordiger van de kerken dan wel van een levensbeschouwelijk genootschap. De geestelijk verzorger representeert de zendende instantie en de traditie waar deze voor staat. De zendende instanties hebben een boodschap voor mensen in moeilijke situaties en zien het daarom als een van de wezenlijke aspecten van geestelijke verzorging, die boodschap te belichamen. Maar men is zich er van bewust dat deze opvatting niet meer door een ieder als vanzelfsprekend wordt verstaan.

Vertegenwoordigers van de zorginstellingen

De aanwezige vertegenwoordigers van het management van zorginstellingen wensen een helder, duidelijk en vakmatig aanbod van geestelijke verzorging. Men verwacht van de geestelijk verzorger professionaliteit op het terrein van contingentie, stervensbegeleiding en existentiële ondersteuning. De geestelijk verzorger dient duidelijk en aannemelijk te maken dat dat het terrein is waarop de geestelijk verzorger bij uitstek specialist is. Via de weg van duidelijkheid en professionaliteit, waargemaakt in de praktijk, zou de beroepsgroep zich onmisbaar moeten maken in de zorg. Daarbij hoort een heldere productomschrijving. Men ziet niets in de vrijplaats. Een beroep op de vrijplaats wordt eerder ervaren als een zwaktebod.

Vertegenwoordigers van geestelijk verzorgers buiten de zorg

De vertegenwoordigers van de geestelijke verzorging in de krijgsmacht en bij justitie willen de vrijplaats juist behouden en hebben goede ervaringen met de zending. Deze staat het werk als geestelijk verzorger niet in de weg en vormt geen belemmering voor de professionaliteit. Het Werkverband van Vrijgevestigde Geestelijk Verzorgers legt de nadruk op de financieringsvraag, met name op de criteria voor indicatiestelling. In dit kader heeft men belangstelling voor een herijking van de term 'zielzorg'.

Vertegenwoordigers van wetenschap, opleiding en onderzoek

De aanwezige wetenschappers kozen verschillende invalshoeken en benoemden verschillende deelproblemen:

- Geestelijk verzorgers hebben te weinig contact met de andere disciplines in de zorg. Dat kan een negatief effect zijn van een beroep op de vrijplaats. Het kan er ook toe leiden dat de inhoud van het werk van een geestelijk verzorger onduidelijk is/blijft.
- Geestelijk verzorgers moeten er voor waken zichzelf eenzijdig te definiëren vanuit hun ambtsopvatting zonder de inhoud van hun werk daarin te betrekken.
- Geestelijk verzorgers moeten er voor waken zichzelf te benoemen als vertegenwoordigers van institutioneel religieus kapitaal. Religieus kapitaal is verweven in de gehele samenleving. De rol van de geestelijk verzorger is de bestaansverheldering en -bevestiging van cliënten met betrekking tot dat kapitaal.
- Geestelijk verzorgers moeten zich niet onderwerpen aan de tendens tot protocollisering en standaardisering. Dat gaat ten koste van de kerntaak van een geestelijk verzorger, namelijk het bieden van hulp en begeleiding bij bestaansvragen.
- Geestelijk verzorgers moeten de zending niet te snel loslaten. Eerst zullen ze zich namelijk de vraag moeten stellen: wat is eigenlijk de winst van het loslaten van de zending? Immers, als je de zending loslaat, kom je veel sneller terecht in een afhankelijkheidspositie ten opzichte van zorginstellingen en overheid. Wel belangrijk is de vraag naar de herijking van de zending. Hoe kan je het ambt een andere invulling geven?
- Geestelijk verzorgers moeten bij een eventuele herijking van het ambt de verbinding met het transcendente/heilige/existentiële behouden, want daarin schuilt de kernidentiteit van de geestelijk verzorger.
- Geestelijk verzorgers moeten zoeken naar wegen om de ambtelijkheid te koppelen aan de gemeenschap waarbinnen men werkt. Het moet niet worden weggetrokken van de vraagstelling naar professionaliteit, maar moet worden gelokaliseerd op de plek waar het werk zich afspeelt.

Vertegenwoordigers van cliënten

Deze waren uitgenodigd maar niet aanwezig.

1.4.2 Constateringen en conclusies

Samenvattend komen een aantal belangrijke constatering en conclusies naar voren:

1. Voor de financiering van de geestelijke verzorging doet het niet ter zake of een geestelijk verzorger ambtelijk gebonden is of niet. De enige grondslag voor financiering is de professionaliteit.
2. Voor het management van de (aanwezige) zorginstellingen doet het er eveneens niet toe of een geestelijk verzorger ambtelijk gebonden is of niet. Wat belangrijk is, is dat men duidelijk maakt wat men kan en dat

men de enige is die dat kan, ofwel dat men de meerwaarde van het beroep kan laten zien. Het accent ligt op de professionaliteit.

3. Hulp en begeleiding bij levensbeschouwelijke coping is voor de overheid een erkende financieringsgrondslag. De vrijplaats is voor de overheid aan dit begrip gerelateerd. Deze kan wat betreft de overheid zowel worden ingevuld door een gezonden geestelijk verzorger als door een geestelijk verzorger zonder zending. De overheid staat hier neutraal tegenover. Harde evidence-based legitimatie is niet per se noodzakelijk.
4. Voor de zendende instanties is de zending een wezenlijk element van geestelijke verzorging (CIO-standpunt).
5. Bij aanpalende sectoren waar geestelijk verzorgers werkzaam zijn wordt de vrijplaats beschouwd als een belangrijk element van de geestelijke verzorging en wordt de ambtelijke binding niet als een belemmering ervaren voor de uitoefening van het beroep.

1.4.3 Bestuurlijk standpunt

Het bestuur neemt nog geen inhoudelijk standpunt in naar aanleiding van de expertmeeting, maar zal hieraan wel een vervolg geven (o.a. door het gesprek te zoeken met de zendende instanties en met wetenschappers op het vakgebied van de geestelijke verzorging). Het bestuur wacht daarnaast de aanbevelingen van de bestuurlijke Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie af. Deze commissie zal in de zomer van 2009 rapport uitbrengen.³ Op de Algemene Ledenvergadering van 2010 zal het bestuur vervolgens met voorstellen komen ten aanzien van:

- de ambtelijke binding als noodzakelijk criterium voor lidmaatschap van de vereniging (en het register)
- de eventuele uitbreiding of aanpassing van de beroepsstandaard op het punt van de domeinafbakening

Het bestuur zal zich tevens inspannen om in samenspraak met de stakeholders en de politiek te bezien welke mogelijkheden er zijn voor de financiering van extramurale geestelijke verzorging.

³In dit Cahier, hfdst. 2.

1.5 *Religie en zorg in het publieke domein*

Hans Schilderman

1.5.1 *Probleemstelling*

Het constitutionele beginsel dat de grondslag biedt voor de positie van religie in het publieke domein kent negatieve én positieve formuleringen.* De negatieve formulering is die van scheiding van kerk en staat; de positieve die van vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. In het eerste geval legt de overheid zich een restrictieve rol op, namelijk die van ontvlechting van banden tussen overheid en religieuze genootschappen. In het tweede geval is de rol van de overheid juist faciliterend, namelijk door zorg te dragen voor het vrijelijk kunnen belijden van overtuigingen van religieuze of niet-religieuze aard.¹ Deze ambivalentie van de religieuze vrijheid wordt vooral voelbaar op die plaatsen waar overheid en kerken op elkaar een beroep doen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de geestelijke verzorging die immers een van de weinige functionele samenwerkingsverbanden tussen kerk en overheid vertegenwoordigt waar 'religieus kapitaal' buiten de kerkmuren in het publieke domein geïnvesteerd wordt. Terwijl het domein van de zorg tot in de recente geschiedenis ook een religieuze signatuur kende, is die door ontvlechting van de formele banden tussen kerk en staat in onze moderne instituties goeddeels verloren gegaan. De geestelijke verzorging staat daarmee voor de vraag of en hoe 'religieus kapitaal' te investeren valt in professionele bijdragen aan en in de zorg.

Deze probleemstelling werk ik in deze bijdrage als volgt uit. Eerst schets ik welke ideaaltypische functies religie in het publieke domein van de maatschappij vervult. Dan licht ik enkele risico's toe die samenhangen met het feit dat dergelijke functies in het maatschappelijke domein van de zorg steeds meer aan belang en betekenis blijken in te boeten. Ik beschrijf vervolgens op grond daarvan enkele professionele uitdagingen voor de geestelijke verzorging, die immers op te vatten is als een institutionele uitdrukking van de beschreven functies van religie in het publieke domein van de zorg. Ten slotte besluit ik deze bijdrage met een schets van enkele scenario's waarbinnen de geestelijke verzorging 'religieus kapitaal' in de toekomst professioneel kan blijven investeren in de zorg.

1.5.2 *Maatschappelijke functies van religie*

Een van de gezichtspunten die in staatsrechtelijke en politieke discussies over de positie van religie in het publieke domein doorgaans slechts zijdelings ingenomen wordt betreft de feitelijke betekenis van religie voor de samenleving.

*Verschenen als hoofdstuk 15 van W.B.H.J. van de Donk, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee en R.J.J.M. Plum (red.) (2006) *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Den Haag: WRR / Amsterdam: Amsterdam University Press, 395–416.

¹Zie ook het eerste mandement op de Constitutie van de Verenigde Staten waarbij enerzijds een 'establishment clause' staatsgodsdienst verbiedt evenals overheidspreferentie van de ene religieuze overtuiging boven de andere of boven niet-religieuze overtuigingen; en anderzijds een 'free exercise clause' die bepaalt dat er een absolute vrijheid bestaat om te geloven wat men wil en een gelimiteerde vrijheid om die overtuiging ook in publiek handelen vorm te geven.

Religie wordt – overigens om vrij voor de hand liggende redenen – met de gevestigde kerken geïdentificeerd, waardoor de afbakening van institutionele verantwoordelijkheden centraal komt te staan en sociaal-culturele betekenis van religie ondergesneeuwd dreigen te raken. Een eenzijdige behartiging van het constitutionele beginsel van scheiding van kerk en staat loopt zo het risico te miskennen welke maatschappelijke functies religie in het maatschappelijke domein kan hebben. Om de betekenis van dit sociaal-culturele belang van religie te blijven onderkennen kan beter van ‘religieus kapitaal’ gesproken worden. Het maatschappelijke fenomeen van religieuze overtuigingen wordt dan opgevat als een vorm van sociaal kapitaal waarvan het investeringspotentieel afhankelijk is van de mogelijkheden die kerk en staat daartoe bieden. Religieus kapitaal verwijst naar het geheel van bekwaamheden, ervaringen en vertrouwensbanden dat in religieuze tradities vervat ligt en dat in sociaal en maatschappelijk initiatief geïnvesteerd kan worden (Furbey 2006). Dergelijke investeringen van religieus kapitaal kunnen ideaaltypisch als functies omschreven worden die samengesteld zijn uit de saillante kenmerken van religies.² Religies leveren conform dergelijke functies unieke bijdragen aan het maatschappelijke domein, maar vertegenwoordigen daarin ook potentiële risico’s. Anders gezegd, het religieuze kapitaal, dat wil zeggen het talent voor en de verbondenheid met een specifieke religieuze cultuur, kan zowel door kerken als door de samenleving beïnvloed worden en kan vervolgens – afhankelijk van sociale kansen en omstandigheden – zowel gunstige als ongunstige consequenties hebben.³ Het is precies daar waar de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging ook normatieve betekenis heeft in en voor het publieke domein. Alvorens in te gaan op dergelijke mogelijke bijdragen van religie in het publieke domein, zal ik eerst twee motieven aangeven die mogelijk verklaren waarom de discussie over dergelijke functies veronachtzaamd dreigt te worden.

Het eerste motief om functies van religie in het maatschappelijke domein weinig aandacht te schenken treft men aan onder degenen die menen dat religie – althans in westerse contexten als die van Nederland – verdwijnt. Welke functie men ook aan religies zou willen toekennen; het leidt tot overbodige discussies omdat kerkverlating en verlies van religieuze betrokkenheid min of meer lineaire en onomkeerbare processen vertegenwoordigen die iedere mogelijke invloed van kerk of religie op overheid a fortiori irrelevant maken. Zo althans luidt – enigszins kortweg – de bewering (Bruce 2002). Er is inderdaad overvloedig empirisch bewijs dat de rol van gevestigde (volks)kerken in West-Europa en in het bijzonder in Nederland sterk in belang afneemt. Bij dergelijke claims van secularisatiesociologen zijn echter vragen te stellen. Zo zijn er ook contra-indicaties aanwijsbaar die wijzen op bestendinging, aanpassing, revitalisering of innovatie van religieus kapitaal, zoals het beklijven van een geïndividualiseerde diffuse religiositeit (‘spiritual quest’), herlevende or-

²Dergelijke functies van religie vat ik op als ideaaltypen, dat wil zeggen hypothetische constructen samengesteld uit profielkenmerken van religies. Ideaaltypen sluiten in empirische zin zowel ‘eu’-functies als disfuncties van sociale fenomenen in. De pretentie is dus juist om empirische afwijkingen van het logisch construct inzichtelijk te maken. Zie M. Weber (1922) *Grundriss der Sozialökonomik*, Tübingen: Mohr. I i 3.

³Zie o.a. R. Stark and R. Finke (2000) *Acts of Faith. Explaining the human side of religion*, Berkeley, CA: University of California Press 120.

thodoxie, het succes van pinksterkerken en de opkomst van de islam. Door secularisatietheoretici worden dergelijke fenomenen weliswaar geregeld afgedaan als randverschijnselen, maar 'rational choice'-theoretici in de godsdienstsociologie ageren daartegen vanuit comparatieve perspectieven redelijk succesvol (Stark en Bainbridge 2000). Het secularisatieparadigma kan echter ook zelf de gedaante van een maatschappelijke overtuiging aannemen. De term secularisme drukt in dat geval de overtuiging uit dat de scheiding van kerk en staat een intrinsiek belang vertegenwoordigt. Het constitutionele beginsel van vrijheid van religie ('freedom of religion') wordt dan opgevat als een bevrijding van religie ('freedom from religion') die ook in sociaal-cultureel opzicht behartigd moet worden. In minimaal opzicht kan een overheid religie nog gedogen; in ruimer opzicht verdient religie bestrijding door de overheid, althans in het publieke domein. Ofschoon er weinig politici zullen zijn die een dergelijk uitgangspunt publiekelijk zullen onderschrijven, moet de betekenis en werking van impliciete overtuigingen op dit punt niet onderschat worden. Secularisme hangt immers samen met de krachtige invloed die de Verlichting heeft uitgeoefend op het staatsbestel en op de rationele levensvoering, en die regelmatig aanwijsbaar blijkt in tal van controverses die dagelijks de politieke revue passeren.⁴ Hoe dan ook dient een dergelijke ideologiegevoeligheid van de begrippen 'secularisatie' en 'secularisme' niet onderschat te worden; die dreigt althans de argumentatieve discussie over functies van religie van meet af aan te immuniseren.⁵

Het tweede motief om religieuze functies in het publieke domein weinig aandacht te schenken treft men juist aan onder religieus geïnteresseerde intellectuelen. Hier luidt het motief dat een discussie over functies van religie het gevaar oproept van functionalisme. Het verwijt luidt dan dat een systeem perspectief de definitie van religie bepaalt. Religie wordt voorgesteld als een middel om vastliggende doeleinden te bereiken, terwijl zij juist helpt om het open einde van dergelijke doeleinden persoonlijk en cultureel betekenis te geven. Het gevaar is dat religie slechts op haar effecten beoordeeld wordt waardoor haar intrinsieke betekenis verdwijnt en het belang van een religieus vocabulaire voor de eigen identiteitsbepaling miskend wordt. Inderdaad moet onderkend worden dat op de eigen belijdenis gebaseerde definities van religie de traditie en missie meer consequent in het vizier houden en dat daardoor een scherper profiel gewaarborgd wordt. Anderzijds moet ook geconstateerd worden dat dergelijke intrinsieke omschrijvingen vaker de doctrines van gevestigde religies volgen en dat de universaliteitsaanspraken ervan analyse en classificatie bemoeilijken. Daardoor dreigt niet alleen het religieus kapitaal buiten de kerken aan het oog onttrokken te worden, maar wordt het bovendien moeilijker om adequate vergelijkingen te maken tussen religies onderling. Overigens kan men vanuit een binnenperspectief een 'semantische voorrang' van een religieus vocabulaire in de zelfdefinitie van religies beamen en tegelijkertijd vanuit een

⁴Zie de areligieuze argumentatielijnen in de dagelijkse politieke discussies in de media over het bijzonder onderwijs, de genderlading van het ministerieel handen schudden, het homohuwelijk, 'family values', het evolutiegeloof, de hoofddoekkwestie, het euthanasiedebat, de condoomcontroversie en tal van andere 'religion-fuelled' discussies.

⁵Voor een meer fundamentele discussie zie: T. Asad (2003) *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*, Stanford CA: Stanford University Press.

buitenperspectief de vraag naar religieuze functies blijven stellen. Zo komt tenminste de mogelijkheid van religieuze disfuncties ter discussie te staan en worden de belijdenis, traditie en missie van een religie argumentatief in verband gebracht met de vraag of, wanneer, waar en hoe religie de maatschappelijke betekenis krijgt die ze kennelijk beoogt.

De motieven om de functies van religie niet te agenderen zijn dus inzichtelijk, maar bevatten ook het risico dat het debat over religie in het publieke domein slechts in staatrechtelijke of ideologische zin gevoerd wordt. Daarom is de vraag gerechtvaardigd welke maatschappelijke functies religie vervult en of religieus kapitaal – het erfgoed dat religies in sociaal initiatief vertegenwoordigen – in voorkomende gevallen goed geïnvesteerd wordt. Daarom blijft de vraag van belang welke de specialiteit van religie is in het publieke domein van de samenleving. Op grond van godsdienstsociologische literatuur kan daarbij onderscheid gemaakt worden naar een zestal generieke functies van religie (Kaufmann 1989; Pollack 2000: 55–81).

Een eerste functie is dat religie identiteit sticht. Religies verhelderen voor personen en groepen dat ze een eenheid vertegenwoordigen. Die eenheid heeft allereerst betrekking op een historische continuïteit die verder gaat dan het generatief vermogen van families. Religies bieden referentiekaders in de overdracht van cultureel erfgoed en baseren de geschiedenis zelf op symbolische en motivationele noties van archaische oorsprong en uiteindelijke bestemming. Die identiteit is bovenal sociaal van karakter. Religies maken ervaring van toebehoren mogelijk en bieden socialisatiekaders voor de groepsvorming die ervoor nodig is. Bovendien bieden ze overtuigingen met een vocabulaire voor de interiorisatie en expressie van die collectieve identiteit. De identiteitsstichting is dan ook een morele categorie. Religies installeren personen en groepen als morele actoren die over de tijd heen aanspreekbaar blijven op hun verantwoordelijkheid voor eigen keuzes en gedrag, en wel op grond van kernovertuigingen ten aanzien van die identiteit zelf ('geweten', 'goddelijke vonk', 'ziel'). Deze identiteitsstichting door religies is institutioneel verankerd waardoor de affecten van 'kleine zielen' normatief gebonden raken aan eeuwenoude collectieve zelfbepalingen (Gehlen 1975).

Een tweede functie van religie is eveneens van normatieve aard. Typisch voor religies is dat ze leiding bieden aan handelen in buitengewone omstandigheden. Ofschoon religies vaak afgeschilderd worden als slaafse dragers van conventies bieden ze in hun tradities vaak meer en ook wat anders dan gangbare moraliteit (Ricoeur 1992; Van der Ven 1998: 13–21). Religie biedt gelovigen de vrijheid om te handelen 'vor Gut und Böse'. In religieuze verhalen blijkt telkens dat een gevestigde moraal mensen niet ontslaat van de oproep om vrijmoedig te zijn door in keuzesituaties ook een premoreel perspectief in te nemen. De plausibiliteit en geldigheid van gangbare waarden en normen wordt namelijk in religieuze gelijkenissen geregeld op losse schroeven gezet, waardoor juist een beroep gedaan wordt op contra-intuïtief handelen in dergelijke situaties. Het morele – richtinggevende – karakter van handelen wordt dan niet in termen van vanzelfsprekendheden bevestigd maar juist ter discussie gesteld, waardoor religies althans in potentie bijdragen tot innovatie van een moraal. Daarbij komt dat religieuze tradities doorgaans doordrongen zijn van

de grenzen van moreel handelen. Aan elk handelen zijn nu eenmaal actieve én passieve aspecten te onderkennen waardoor motieven en gevolgen van gedrag lang niet altijd overzichtelijk zijn, maar juist gekenmerkt worden door fragiliteit, gebrokenheid en tragiek. Religies kunnen spreken waar een moraal moet zwijgen.

Een derde functie van religie betreft de veel bediscussieerde notie van 'contingentie-erkenning'. Contingentie is toeval: alles wat aan de regievoering van het leven ontsnapt en daarmee de openheid en ongewisheid van menselijke ervaring blootlegt en de relativiteit aantoont van kennis en handelen voor de realisering van primaire levensdoelen. Religieus kapitaal vertegenwoordigt een 'Kultur des Verhaltens zum Unverfügbaren' en maakt het dus mogelijk dat mensen niet resigneren voor toeval of noodlot, maar dit juist in vrijheid aanvaarden als mogelijkheid tot zingeving (Lübbe 1986; Dalferth 2000). Contingentie wordt van oudsher ook in referentie aan de theodiceeproblematiek geïnterpreteerd (hoe goddelijke predicaten van almacht en goedheid te verbinden met de overmacht van menselijk leed?), en geldt ten minste vanaf Leibniz en Weber ook als probleem van de moderne tijd. De onmogelijkheid om in dat type omstandigheden van leed en gebrek oorzaak of betekenis toe te kennen tast overtuigingen weliswaar aan maar doet er ook een beroep op. Confrontatie met contingentie roept latente waarden wakker en betekenisverlening op, zij het in de vorm van een religieuze belijdenis of als een spirituele zoektocht. Deze contingentie is overigens een maatschappelijke realiteit die niet losstaat van de ontwikkeling van wetenschap en techniek. Zo wordt het gebrek aan levensregie op beslissende wijze beïnvloed door de voortgang van sociale en medische technieken en heeft zo ook gevolgen voor de maatschappelijke functie van religies en kerken.

Er is nog een vierde functie van religie, namelijk sociaal-rituele integratie die ze vervult door legitimaties te bieden die verder reiken dan de solidariteit die in die sociale functie zelf besloten ligt. Religieuze overtuigingen worden in rituele praktijken betrokken op heilige plaatsen en tijden en smeden daarin mensen tot een morele gemeenschap aaneen. Riten richten de aandacht op een gemeenschappelijke focus waardoor het handelen van deelnemers, althans in hun beleving op dat moment, getransformeerd raakt en als deelname aan een goddelijk gebeuren ervaren kan worden. Het profane karakter van de groep wordt opgeheven en als een heilige presentie opgevat, waardoor de aanvankelijke zelftoeschrijving als sociaal verband een sacrale betekenis krijgt (Durkheim 1912). Een dergelijke, vaak als 'primitief' aangeduide rituele functie van religie staat weliswaar onder de rationaliseringsdruk van functionele differentiatieprocessen in samenlevingen, maar blijft in veel specifieke of afgezwakte vormen aantoonbaar in moderne contexten.

Een vijfde functie van religie verwijst naar de basale vraag van de uiteindelijke betekenis van de samenleving. In hoeverre kan de samenleving een 'kosmos' bieden, dat wil zeggen een orde die door ieder die er deel van uitmaakt als zingevende eenheid beleefd kan worden? Religies bieden hiervoor universele modellen aan die het mogelijk maken om de samenleving als één geheel te ervaren dwars door de chaos van alledag heen. Die ervaring heeft 'eschatologische' kenmerken: de functie stelt althans in staat om een geviseerde (geloofde,

gehoopte) werkelijkheid te ervaren als aanbrekend of als reeds gerealiseerd waardoor modellen voor de samenleving en modellen van de samenleving in elkaar grijpen. In die 'kosmische' betekenis van universaliteit ligt een ervaring van transcendentie besloten waarin de 'diepte' van de werkelijkheid verbonden raakt met aspiraties ten aanzien van die werkelijkheid. De samenleving verliest haar 'common sense'-karakter en raakt doordrenkt van overtuigingen die haar de geviseerde orde verschaffen (Geertz 1993; 2000).

Een zesde functie betreft ten slotte het mobiliserende en emancipatoire vermogen van religies. Lang voordat de scheiding van kerk en staat zich tot een constitutioneel feit ontwikkelde hebben religies onrechtvaardige of immorele praktijken in de samenleving aan de orde gesteld. Religies vertegenwoordigen sociale ordeningsbeginselen die in dergelijke gevallen de seculiere orde aanklagen en bekritisieren. Hun functie is die van contrapunt: harmonieus tegen-geluid voor zover de seculiere orde eenzelfde muzikaliteit ten gehore brengt, maar een militante verzetshaard als andere melodieën gespeeld worden die onverenigbaar zijn met een religieuze toonzetting. Dat betekent dus zowel selectieve affiniteit indien religie en samenleving sporen, alsook tegenbeweging zodra de sporen niet langer parallelle banen volgen. Anders gezegd, religies bieden een distantiemogelijkheid ten opzichte van gangbare maatschappelijke ordeningssystemen; doorgaans niet met de pretentie om het betere politieke alternatief te vertegenwoordigen als wel om een spirituele spiegel-functie te vervullen telkens als de politieke realiteit in haar eigen mechanismen verward raakt (Weber 1947).

Deze zes functies van identiteitsstichting, normatieve innovatie, contingenterverwerking, sociaal-rituele integratie, kosmische betekenisverlening en kritische mobilisering zijn traditionele specialiteiten van religie die nog steeds in het publieke domein van moderne samenlevingen aan te treffen zijn. Daarmee wordt de suggestie gewekt dat religies functies vervullen die andere instituties, niet-religieuze levensbeschouwingen of politieke overheden per definitie niet (kunnen) vervullen. Dit is echter in contemporaine contexten maar zeer de vraag. 'Religieus kapitaal' kan immers ook buitenkerkelijk vorm krijgen, zoals in lokale en clanverbanden ('personal devotion', 'memory sites', 'pilgrimages'), niches in de markt van welzijn en geluk ('new age', 'spiritual therapies'), quasi-rationele innovaties ('scientology', 'quest-bricolages'), revivalbewegingen ('charismatics', 'pentecostals'), etnisch-religieuze subpopulaties ('migrantkerken', islam), tegenbewegingen ('fundamentalists'), culturele en ecologische belangengroepen. Functies van religie kunnen daarnaast ook door moderne instituties overgenomen en aangepast (en doorgaans gerationaliseerd) worden. Anderzijds kan ook niet uitgesloten worden dat juist in weerstand tegen dergelijke dominante moderniseringsprocessen de archaische functies van religie opnieuw in het geweer worden gebracht en bijdragen tot leefstijlen of sociale bewegingen die op gespannen voet staan met maatschappelijke belangen.

1.5.3 *Ontvlechting van religie en zorg*

Typisch voor de Nederlandse samenleving is een lange en evidente traditie waarin religieus kapitaal juist buiten de kerk is geïnvesteerd. Ik doel op de verzuiling waarin het christendom de Nederlandse cultuur diepgaand heeft beïnvloed in tal van niet-kerkelijke instituties. Dat geldt in het bijzonder de (gezondheids)zorg. Weliswaar zijn de geschetste functies van religie gedurende de laatste decennia minder pregnant geworden door de ontvlechting van religie en zorg; maar dat laat het historische belang van het in de zorg geïnvesteerde religieuze kapitaal onverlet.

Religie en kerk staan aan de oorsprong van de zorg voor wat De Swaan de 'fatale trias' van armoede, ziekte, en onwetendheid heeft genoemd (1988). Niet alleen werden leed en gebrek eeuwenlang steeds in een levensbeschouwelijk vocabulaire omschreven; er werd van oudsher lokaal ook kerkelijk en charitatief zorg voor gedragen. Daarbij bestond aanvankelijk nauwelijks onderscheid tussen de rol van priester en die van arts, leraar, maatschappelijk werker of therapeut. De gezondheidszorg ontwikkelde zich vanuit rurale verbanden, maar kreeg door urbanisering een steeds meer stedelijke schaal. Door ontsluiting van steden, aanleg van riolering, water- en elektriciteitsvoorziening, alsook de uitwaaiing van diensten werd een betere gezondheidszorg mogelijk die een steeds meer specialistisch karakter droeg. Een beslissende stap is de ontwikkeling geweest van het sociale-verzekeringstelsel in de loop van de 19de en 20ste eeuw, waarbij op grond van collectivisering van het overdrachtsvermogen sociale risico's op nationale schaal afgedekt konden worden. Professionele regimes van hulpverleners vonden in dergelijke collectieve fondsen hun bestaansrecht en zij definieerden conform hun specialisme in toenemende mate zowel leed en gebrek als de remedies daarvoor in geprofessionaliseerde dienstverlening vanuit sociaal-technisch hoogontwikkelde (d.w.z. gebureaucratiseerde) zorgvoorzieningen. Een van de gevolgen daarvan is met De Swaan te kenschetsen als 'gegeneraliseerde verafhankelijkking': de ketens van menselijke interdependentie worden langer en de solidariteit die mensen in de zorg voorheen bond krijgt een meer universeel karakter. Het gegeven dat de zorg voor armoede, ziekte en onwetendheid in de loop van de 20ste eeuw behartigd werd door voorzieningen voor gezondheidszorg, onderwijs en sociale bijstand betekende ook een explicitering van het overheidsgezag over dergelijke zorg, zij het rechtstreeks volgens onmiddellijke invloed, zij het indirect via procedures van arbeidsregulering, kwaliteitszorg of verzekeringstoezicht. Met de professionalisering van de zorg verdwijnt haar verzuilde structuur. Behoeften in plaats van overtuigingen worden maatgevend. Burgers zijn cliënten geworden.

De zorg raakte zo ontvlochten van haar religieuze vocabulaire en kerkelijke invloed die tijdens de verzuiling zo evident aanwezig was. Gedurende de periode tussen halverwege de 19de eeuw tot diep in de 20ste eeuw bood de verzuiling een institutionele structuur om de multiculturele samenleving per overtuiging te bedienen in een aanbod van voorzieningen op grond van religie (rooms-katholieke en protestante zuil) en politieke levensbeschouwing (socialistische en liberaal/neutrale zuil). Dat het geen statische organisatie was blijkt uit het succes van de verzuiling. Het zo geïnvesteerde religieus kapitaal

bood immers gedepriveerde groepen (katholieken, gereformeerden) de gelegenheid om zich te emanciperen, en overigens ten gevolge van dat succes de verzuilde structuur in de tweede helft van de 20ste eeuw goeddeels van zich af te schudden. Het beginsel van scheiding van kerk en staat betekent vanaf dat moment dan ook dat religieuze genootschappen in de behartiging van zorg een marginale positie toegewezen kregen. Kerken vullen met hun charitatieve en diaconale activiteiten met wisselend succes hooguit de gaten van de verzorgingsstaat. De verzorgingsstaat als enig overgebleven en voor velen onzichtbare – want evidente – zuil vertoont echter gedurende het laatste decennium ook barsten en scheuren. De sociale voorzieningen zijn demografisch moeilijk langer op te brengen, ook al vanwege het feit dat de voortgang van sociale en medische techniek tot een steeds groter hulpaanbod leidt dat op zijn beurt weer nieuwe zorgvragen genereert. De overheid maakt in antwoord daarop twee beleidsbewegingen, namelijk enerzijds het toelaten van marktwerking in de zorg volgens het Angelsaksische liberale model en anderzijds het mobiliseren van maatschappelijk draagvlak voor steun en hulp conform het continentale en corporatistische ideaal. Dat roept de vraag op welk alternatief er bestaat voor de teloorgang van de band tussen (religieuze) overtuigingen en zorg. Kunnen markt en gemeenschap de zorg faciliteren zonder dat religieuze of seculiere overtuigingen die in sociaal en cultureel opzicht borgen? In verband met deze vraag naar zorglegitimiteit zijn verschillende risico's te onderkennen die ik kort zal schetsen, namelijk de anonimisering van solidariteit, de 'verzorgelijking' van de moraal en de kwestie van de rehabilitatie- en reïntegratieproblematiek.

Een eerste risico dat verbonden is met de ontvlechting van religie en zorg is de mogelijke verzwakking van solidariteit als een herkenbare waarde in de zorg. De Swaan constateert in zijn civilisatiesociologisch betoog een voortgaande beschaving van sociaal bewustzijn op grond van collectiviseringsprocessen. Bij een dergelijk vooruitgangsidee hangt echter veel af van de vraag hoe men sociaal bewustzijn opvat en welke rol men groepen en overtuigingen daarin toekent. De tegenhypothese is die van een anonimisering van solidariteit: maatschappelijke cohesie vermindert omdat sociale groepsbanden en gedeelde ideologieën een minder krachtige functie vervullen voor de zorg. Ongetwijfeld heeft de vraag naar zorg in vroegere tijden meer kans gehad om als een morele categorie ervaren te worden dan tegenwoordig, nu de zorg een band verloren lijkt te hebben met 'face-to-face' contacten, lokale voorzieningen voor hulp en ondersteuning en min of meer gedeelde overtuigingen. Het charitatief ondernemerschap van lokale kerken is in dit opzicht een historische categorie geworden die op gespannen voet is komen te staan met de sociale consequenties van modernisering. Een transformatie van liefdadigheid naar sociaal bewustzijn is winst voor de rechtsbescherming van ieder die door welke omstandigheid dan ook zorg behoeft. Steeds duidelijker wordt echter ook dat men van de overheid niet kan vragen wat de samenleving niet meer bieden kan. Tenzij men van burgerschap en positief recht voldoende evidentie voor solidariteit verwacht, moet men het als riskant aanmerken dat de band van zorg met overtuigingen en een daarop gebaseerd sociaal netwerk verloren gaat en dat solidariteit zich tot een anonieme veronderstelling onder de zorg ontwikkelt.

Er is nog een risico te onderkennen dat samenhangt met de ontvlechting van religie en zorg, namelijk iets wat als 'verzorgelijking van de moraal' aangeduid kan worden. Het door De Swaan geïntroduceerde begrip 'proto-professionalisering' houdt in dat leed en gebrek in toenemende mate in termen van het diagnostische en hulpverleningsrepertoire van de professionele regimes uit de verzorgingsstaat worden gedefinieerd. De clientèle vat eigen hulpvragen en zorgbehoeften in toenemende mate op in medisch-technische termen en daaraan corresponderende verwachtingen als het gaat om genezing en zorgaanbod. In aansluiting op de geschetste ontwikkeling van anonimisering van solidariteit wordt daarmee het morele vocabulaire van gebrek en leed goeddeels verlaten. Dat is niet zonder gevolgen voor de geleefde moraal die namelijk evenmin ontkomt aan een dergelijke 'proto-professionalisering'. Maatschappelijk het meest markant komt dat tot uitdrukking in medisch-ethische discussies waarin zorgvuldigheidseisen enerzijds geformuleerd worden in strikt medische terminologie en anderzijds in referentie aan quasi-plausibele termen ('kwaliteit van leven', 'ondraaglijk en uitzichtloos lijden', 'klaar met leven') die niet zelden generieke rechten suggereren waar doorgaans individuele tragedie heerst. Tal van morele kwesties, zoals die rond seksualiteit, abortus, euthanasie of suïcide worden voorwerp van zorg waaraan enerzijds een vocabulaire van gezondheidszorg correspondeert en waarmee anderzijds een recht op zelfbeschikking wordt geïnstalleerd. Afgezien van de positie die men in het debat over dergelijke kwesties inneemt kan men constateren dat thema's die eertijds tot het domein van de ethiek behoorden in toenemende mate tot het zorgdomein gerekend kunnen worden.⁶ Belangrijk is dat dergelijke professionele ontwikkelingen niet alleen sociale oorzaken maar ook sociale consequenties hebben.⁷ Tot die sociale consequenties behoren ook die van de geleefde moraal. Zo is het beroep op het recht van zelfbeschikking in sociaal opzicht ook als een impliciete plicht op te vatten, wanneer men bijvoorbeeld op individuele besluitvorming aandringt in controversiële zaken waarvoor in morele zin geen sociaal of cultureel kader van overtuigingen meer bestaat. De moraal lijkt aldus steeds meer voorwerp van de verzorgingsstaat te worden. Dat is overigens op te vatten als een feitelijk arrangement voor het verval van overtuigingen waarbij volstaan wordt met professionele zorg bij besluiten waarvan de verantwoordelijkheid steeds meer in het privé-domein gedragen wordt. Riskant daaraan is dat de morele draaglast en de mentale draagkracht niet vanzelfsprekend in evenwicht met elkaar zijn, en dat het afbrokkelende sociaal-culturele kader van overtuigingen voor een dergelijk evenwicht steeds minder steun biedt.

Ten slotte is er nog een risico ten gevolge van de ontvlechting van religie en zorg aanwijsbaar dat betrekking heeft op de rehabilitatie- en reïntegratieproblematiek. In het overheidsbeleid om bij te dragen aan vermaatschappelijking

⁶Zie als voorbeeld in de zorg kwesties in verband met levensbegin en levenseinde. Zorgdisciplines als 'genetic counseling' en 'palliatieve zorg' illustreren zowel een dergelijk medische vocabulaire als een geprivatiseerde oriëntatie op de morele problematiek van abortus en euthanasie.

⁷Onderzoek naar de psychische en sociale consequenties van moreel controversiële besluiten en de betekenis van hulpverlening daarbij staat nog in de kinderschoenen. Zie bijvoorbeeld de recent in kaart gebrachte omvang van posttraumatische stress en ernstige psychische problematiek na zwangerschapsafbreking. M. Korenrump (2006) *Parental Adaptation to Termination of Pregnancy for Fetal Anomalies*, UMC Utrecht: Utrecht.

van de zorg gaat het om de vraag hoe de autonomie van cliënten bevorderd kan worden in het omgaan met beperkingen (rehabilitatie) en hoe de lokale omgeving daarin kan ondersteunen (reïntegratie). De praktische aspecten hebben betrekking op het beleid om intensieve zorgbehoeften in de thuisomgeving gestalte te geven, zowel in fysieke zin (extramuralisering) als in sociaal opzicht (mantelzorg) (Koops en Kwekkeboom 2005). Achter dergelijk beleid ligt echter de vraag in hoeverre de eerder geschetste formaliseringstendenzen van de zorg gedurende de laatste vijftig jaar om te buigen zijn naar een informalisering van de zorg. Daarbij doet zich immers de paradox voor dat de feitelijke individualisering van het zorgbestel zoals die door introductie van marktwerking of door bezuinigingsmaatregelen veroorzaakt wordt, op gespannen voet staat met een beroep op de sociale infrastructuur daarvoor in termen van informele zorg. Weliswaar ontbreekt deze infrastructuur niet en is er onder de (3,7 miljoen!) mantelzorgers blijvende bereidheid tot hulp constateerbaar, maar deze hulp is evenzeer geïndividualiseerd en staat vanwege de heterogeniteit ervan bij specifieke groepen al onder druk nog voordat politieke besluiten als herstructurering van de AWBZ of introductie van de WMO doorgevoerd zijn en dus sociale effecten kunnen sorteren (Boer 2005). Weliswaar bieden religieuze overtuigingen en kerkelijke netwerken voor deze vermaatschappelijking een zekere infrastructuur, zowel gelet op een aantoonbare religieuze ondersteuning van maatschappelijk engagement als in de feitelijke inzet van kerkleden binnen het vrijwilligerswerk (Dekker, de Hart, Leijenaar, Niemöller en Uslaner 1999). Riskant is echter dat de vergrijzing van het kerkelijke vrijwilligerskorps en de personeelsproblematiek onder pastoraal personeel niet kan opvangen wat de overheid niet meer bieden of garanderen kan.

1.5.4 Professionele zorg voor religieuze overtuigingen

De geschetste functies van religie hebben door het ontzuilingproces in de zorg aan invloed en betekenis ingeboet. Ofschoon religieus kapitaal aldus minder geïnvesteerd kan worden in de zorg, blijft een formele overheidsverantwoordelijkheid voor religie aanwijsbaar die samenhangt met de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Het betreft dan de garanties die de overheid biedt voor de facilitering van geestelijke verzorging namens de kerkelijke achtergrondgenootschappen in de zorg. De beroepsgroep van geestelijk verzorgers kampt weliswaar eveneens met de problematiek rond de ontvlechting van religie en zorg, maar biedt anderzijds ook een professionele bijdrage om de risico's die deze ontvlechting genereert tenminste te onderkennen en binnen het bereik van de bescheiden mogelijkheden te hanteren.

Behalve binnen de kerken krijgen maatschappelijke functies van religie ook professioneel gestalte in het aanbod van geestelijke verzorging in overheidsgerelateerde instituties. Het gaat dan om geestelijk verzorgers die – behalve binnen justitie (justitiële inrichtingen) en defensie (krijgsmacht) – werkzaam zijn in diverse settings van de gezondheidszorg (ziekenhuizen, psychiatrische klinieken, verzorging- en verpleeghuizen). De term 'geestelijke verzorging' wordt door de beroepsvereniging Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen (VGVZ) opgevat als: 'de professionele en ambtshalve begeleiding van en

hulpverlening aan mensen bij zingeving aan hun bestaan, vanuit en op basis van geloofsen levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming'.⁸ De rol die de overheid inneemt bij de behartiging van geestelijke verzorging is complex en steeds aan veranderingen onderhevig. De banden tussen kerk en staat zijn vanaf de regelingen van de Unie van Utrecht (1579) tot aan de afschaffing van de zogenaamde zilveren koorden (1981) steeds behartigd in duidelijke bepalingen van het wederzijdse grensverkeer. In de jaren tachtig werd door vele politieke partijen het standpunt gehuldigd dat geestelijke verzorging geen overheidstaak is en dat de verantwoordelijkheid voor zorgfinanciering bij kerken en achtergrondgenootschappen gelegd dient te worden. In dat politiek bewustzijn kwam verandering door het rapport-Hirsch Ballin (1988) dat een advies bevatte over de criteria van overheidssteun aan kerken en andere genootschappen op geestelijke grondslag. Het rapport achtte de scheiding van kerk en staat niet strijdig met overheidsbemoediging inzake geestelijke verzorging. Daartoe voerden de auteurs, mede op grond van een internationale vergelijking, argumenten aan rond een overheidsplicht bij grondrechten, in het bijzonder de bescherming van godsdienstvrijheid; de sociale en morele betekenis van godsdienst en levensovertuiging voor het algemeen belang; en condities en doelen van het minderhedenbeleid. Het advies stelde dat overheidssteun geïndiceerd is steeds daar waar een beroep op beschikbaarheid van die geestelijke verzorging onlosmakelijk verbonden is met overheidstaken. In het rapport wordt geestelijke verzorging als een integraal aspect van de zorg opgevat waarvoor de overheid financiële garanties dient te bieden; zij het rechtstreeks door bescherming van formatieplaatsen van geestelijk verzorgers in instellingen waarvoor de overheid onmiddellijke verantwoordelijkheid draagt; zij het indirect door waarborging van geestelijke verzorging binnen het basispakket van het individuele en collectieve verzekeringsstelsel.⁹ Het rapport-Hirsch Ballin leidde indertijd weliswaar tot een uitvoerig en instemmend kabinetsstandpunt, maar het behield in feite zijn adviesstatus.¹⁰ Tot een beoogde 'Wet op de geestelijke verzorging' die op dit punt een integrale regelgeving voor defensie, justitie en gezondheidszorg zou moeten bieden kwam het niet. In 1997 sneuvelde het wetsvoorstel in de Eerste Kamer, vooral op grond van het argument dat andere wetgeving al voorzag in de bedoelde regelingen.

In de zorgsector geldt geestelijke verzorging niet als individueel beroep in de gezondheidszorg, waardoor normen van geestelijke verzorging wettelijk niet in relatie tot persoonsgericht geneeskundig handelen worden omschreven, maar op instellingsniveau worden geformuleerd en behartigd, en wel in relatie tot uiteenlopende aspecten van kwaliteitsbeleid. Daardoor is slechts de Kwa-

⁸Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen (vgvz 2002).

⁹De auteurs van het advies zien af van de formulering van inhoudelijke of functionele criteria voor geestelijke verzorging vanwege de grote verschillen tussen organisatie en financiering van de verschillende categoriale settings enerzijds en de aanwezige levensbeschouwelijke en religieuze pluraliteit anderzijds.

¹⁰Kamerstukken II 1989–1990, 20 868, nr. 2. In het kabinetsstandpunt (blz. 11–13) wordt de steunvoorwaarde toegespitst op de 'bijzondere omstandigheid' waarin personen (leden en belangstellenden) door hun opname in instellingen waar overheidsgezag geldt zich bevinden en die hen minder bereikbaar maken voor normale geestelijke verzorging vanuit de genootschappen.

liteswet Zorginstellingen van toepassing die geestelijke verzorging bindt (en dus ook bekostigt) op grond van het verblijf in een zorginstelling, ongeacht de vraag of het hier ziekenhuizen, verpleeghuizen of andere zorginstellingen betreft zoals in de Kwaliteitswet bedoeld. In deze wet wordt geestelijke verzorging kort maar expliciet genoemd in het kader van verantwoorde zorg.¹¹ Geestelijke verzorging is een integraal onderdeel van de zorg op grond van de norm dat zij beschikbaar en toegankelijk moet zijn voor categorieën mensen die niet of althans niet optimaal door de eigen kerk of het eigen genootschap kunnen worden bereikt. Deze norm wordt op haar beurt weer gelegitimeerd conform artikel 6 van de grondwet, waar de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing omschreven wordt.¹² De taken van de geestelijk verzorger in de zorg variëren naar werksetting en worden als generieke functie bij voorbeeld getypeerd aan de hand van de FWG 3.0 waarbij – in opdracht van werkgevers en werknemersverbanden – de werkzaamheden en werkomstandigheden die zorgfuncties typeren gemeten worden aan generieke maatstaven van professionele zorg (Vincken 2004). Het functieniveau is academisch. Op basis van verschillende schattingen zijn er tussen de 900 en 1.150 geestelijk verzorgers werkzaam in de zorgsector, waarvan ongeveer 41 procent in verpleeg- en verzorgingshuizen; 38 procent in ziekenhuizen; 13 procent in de geestelijke gezondheidszorg; en de rest in gehandicaptenzorg, revalidatiehuizen, de jeugdhulpverlening en thuiszorg. Gelet op denominatie is 43 procent van de geestelijk verzorgers rooms-katholiek; 45 procent is protestant; 5 procent humanist. Ongeveer 75 procent werkt op basis van een zendingsopdracht door een achtergrondgenootschap.¹³ De beroepsgroep van geestelijk verzorgers wordt momenteel geconfronteerd met uitdagingen die typisch samenhangen met de ontvlechting van religie en zorg in het publieke domein (Schilderman 2005 en 2006). Dergelijke uitdagingen houden verband met het functioneren op het breukvlak van kerk en staat, de sociaal-culturele context van religies en de integratie in de verschillende zorgorganisaties. Ik licht deze drie uitdagingen toe.

Het functioneren op het breukvlak van kerk en staat verschaft geestelijk verzorgers een even autonome als controversiële status. De autonomie ligt bijvoorbeeld verrat in de vrijplaatspositie die geestelijk verzorgers hebben. De vrijplaats heeft betrekking op het recht en het gebruik om op grond van religieuze of kerkelijke motieven de cliëntèle buiten de gangbare verwijzingsverbanden te benaderen en zorg te verlenen. Enerzijds biedt de vrijplaats zo legitimiteit en autonomie voor het beroep. Anderzijds marginaliseert ze de positie van de geestelijk verzorger juist in het multidisciplinaire samenwerkingverband

¹¹Artikel 3: 'Voor zover het betreft zorgverlening die verblijf van de patiënt of cliënt in de instelling gedurende tenminste het etmaal met zich brengt, draagt de zorg aanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten.' Verder ligt er een plicht tot jaarlijks verslag rond het gevoerde beleid inzake geestelijke verzorging bij de zorginstellingen (artikel 5) en een bevoegdheid bij de overheid tot ingrijpen indien aan kwaliteitnormen niet voldaan wordt (artikel 7).

¹²Artikel 6: '1. Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.'

¹³Schattingen op basis van vgvz-indicaties en W. Smeets (2006) *Spiritual Care in a Hospital Setting. An Empirical-theological exploration*, Leiden: Brill.

vanwege het feit dat men – in dat geval – parallel optreedt. Het recht op geestelijke verzorging verschaft geestelijk verzorgers in dat geval een zelfstandige status die in feite losstaat van de inhoud- en effectbepaling van het werk; behalve dan waar dit privilege gekoppeld wordt aan een confessionele volumeen behoeftebepaling. De overheid faciliteert geestelijk verzorgers, maar trekt zich terug als het gaat om de omschrijving, regulering en borging van de werkinhoud van geestelijk verzorgers en verwijst door naar de verantwoordelijkheid hiervoor bij de achtergrondgenootschappen.¹⁴ Deze hebben wel een sterke juridische band met de overheid (zij het een van non-interventie), maar voeren in professioneel opzicht nauwelijks werkinhoudelijk of flankerend beleid tegenover geestelijk verzorgers.¹⁵ Ze vertonen de neiging om op lokaalkerkelijke modellen van pastoraat en rituele zorg terug te vallen in de beoordeling van ontwikkelingen in de geestelijke verzorging. Dat levert soms risico's op waarbij de formeel vereiste zendingsopdrachten vanuit de kerken in het kader van conflictogene ambtsdiscussies komen te staan.¹⁶ Vooralsnog moet geconstateerd worden dat er over de professionele status van het ambt in de beroepsgroep weinig eenstemmigheid bestaat.¹⁷

Naast dergelijke structurele uitdagingen zijn er ook conjuncturele kwesties zoals die met de veranderende sociaal-culturele context van religies samenhangen. Uit beschikbaar onderzoek blijkt dat de cliëntèle van geestelijke verzorging doorgaans gebruik maakt van de geboden zorg en daarover (zeer) tevreden is. Zo waardeert men in het kader van de ziekenhuiszorg in het bijzonder de bejegening, de aansluiting van de hulp en het effect ervan (Loo, Jabaaij en Goudriaan 1998). Men moet daarbij in aanmerking nemen dat de traditionele cliëntèle van geestelijk verzorgers in de zorg gemiddeld wat ouder is en daarom grotendeels nog een religieuze en kerkelijke socialisatie kent. In de komende jaren zullen nieuwe cohorten een verder geëmancipeerde generatie te zien geven die ook wat betreft de geestelijke zorg eigen eisen zullen stellen. Deze groepen zullen meer divers van samenstelling zijn, geseculariseerd en moeilijker identificeerbaar op grond van gedeelde godsdienstige en levensovertuigingen. Door de multiculturalisering van Nederland treden bovendien nieuwe religi-

¹⁴Men kan zich afvragen of in die opvatting eigenlijk niet van een impliciet kerkelijk detacheringmodel sprake is dat juist op gespannen voet staat met het beginsel van scheiding van kerk en staat en uiteindelijk de wettelijk vastgestelde structurele bekostigingstructuur van geestelijke verzorging in gevaar brengt.

¹⁵Pas recent ontstaat bredere aandacht voor het grensgebied van kerk en professionele zorg. Zo werd onlangs het Landelijk Platform Kerk & Zorg opgericht, mede op grond van het onderzoeksrapport van de SOW-kerken *Geestelijke verzorging in de gezondheidszorg en de kerken* (2000). Het LPK&Z beoogt zorgberaad, zorginformatie en zorgmonitoring. Een van de concrete initiatieven (2006) is het vademecum *Camillus Almanac* (www.camillus-almanak.nl) waarin veel relevante informatie over geestelijke verzorging bijeen wordt gebracht.

¹⁶Soms zijn er overigens op dit punt juist innovatieve voorstellen voor oplossingen: zie bijvoorbeeld voor de R-K: R. Huysmans (2006) 'Naar een uitsplitsing tussen pastoraat en geestelijke verzorging?!' In: VGVZ *Daarom Mijnheer, noem ik mij katholiek!*. *Het zelfverstaan van de katholieke geestelijk verzorger. Syllabus Landdag Katholieke Sector, 20 maart 2006, 25-35.*

¹⁷Dat althans blijkt uit de discussie over de opzet van een registratiesysteem voor geestelijk verzorgers door de beroepsvereniging VGVZ, waarbij de vraag centraal staat of het ambt al dan niet als professionele voorwaarde geldt. Ook na zeven jaar voorbereiding blijkt hierover vooralsnog geen overeenstemming mogelijk. Zie het verslag in *Trouw*, 14 juni 2006 naar aanleiding van een symposium over deze kwestie: 'Symposium van geestelijk verzorgers eindigt in crisis'.

euze groepen voor het voetlicht, onder wie Turkse en Marokkaanse islamieten die wat betreft hun religieuze betrokkenheid sterker bepaald worden door etnische en familiale conventies (Phalet en Ter Wal 2004). Ze hebben eigen vragen waarbij ze conform de overheidsfaciliteiten een beroep doen op eigen geestelijk verzorgers.¹⁸ De individualisering en secularisering van religieuze behoeften enerzijds en de opkomst van traditionele niet-christelijke zorgvragen anderzijds, roept de vraag op met welk aanbod geestelijk verzorgers hierop moeten inspelen. Blijft een min of meer traditioneel kerkelijk model maatgevend; is een multi- of interreligieus aanbod noodzakelijk; of is een areligieus aanbod gewenst? Op alle terreinen doen zich ontwikkelingen voor. Een van de meest markante is de opkomst van vrij gevestigde geestelijk verzorgers die zonder band met een genootschap tegen marktprijzen hulpverlenende en rituele begeleiding aanbieden, waarbij ingespeeld wordt op de individualiserende vraag en een uitwaaiing van het aanbod.¹⁹ Dergelijke ontwikkelingen zijn vooralsnog kleinschalig maar hebben grote potentie. Zo moet bijvoorbeeld de invloed niet onderschat worden van het verdwijnen van kerkelijke begrafenissen in de nabije toekomst op de vraagontwikkeling naar professionele afscheidsriten die beter aansluiten op moderne leefstijlen.

Ten slotte valt nog te wijzen op de integratie van geestelijk verzorgers in de zorgsector. De tendens naar extramuralisering kan grote consequenties hebben voor de geestelijke verzorging. Geestelijk verzorgers zijn sterk vertegenwoordigd in de residentiële zorg waarbij cliënten langer verblijven en dus ook een sociaal leven onderhouden binnen de instelling. De tendens in de zorg is er echter een naar 'short-stay' waarbij een duidelijker 'cure'-bijdrage gevraagd wordt van zorgverleners en een strikte oriëntatie op de problematiek van de cliënt.²⁰ Daarbij volstaat het voor de legitimiteit van geestelijke verzorging wellicht niet meer om naar gevestigde rechten te verwijzen en zal afgewogen moeten worden of men een duidelijkere professionalisering richting 'cure' wenst dan wel een taak ziet in vermaatschappelijking van de zorg. Een en ander impliceert een groeiende beweging van de geestelijke verzorging als discipline richting de begripsvorming en hulpverleningspraktijken van de (geestelijke) gezondheidszorg waarbij kan worden aangesloten op de innovatieve tendensen die zich in de gezondheidszorg voordoen. In het bijzonder kan daarbij aandacht gevraagd worden voor het belang van 'empowerment', een zorgbeleid dat cliënten minder medicaliseert, maar hen motiveert ('remoralization') en op eigen hulpbronnen afstemt waardoor zij minder afhankelijk raken van de professionele regimes en de dure zorgtrajecten in de (geestelijke) gezondheidszorg.²¹ In dat verband kan tevens gewezen worden op het opko-

¹⁸Zie voor het werkveld van de zorg bijvoorbeeld: McGv (1999) *Geestelijke verzorging in de gezondheidszorg in multicultureel perspectief*, Utrecht: Universitair Medisch Centrum. P. van den Akker, S. van Wersch (2003) *Naar meer pluriformiteit in de geestelijke verzorging in zorginstellingen*, Tilburg: IVA 2003: 7-29.

¹⁹Zie nieuwe organisaties als 'rent-a-priest' (www.rentapriest.nl/rentapriest.htm) of particuliere initiatieven als www.moederoverste.nl; dan wel het koepelaanbod van vrij gevestigde geestelijk verzorgers door het Humanistische Verbond: www.humanistischverbond.nl/diensten/geestelijk_nw_telefoonlijst.html.

²⁰Daarbij dient verdisconteerd te worden dat geestelijke verzorging volgens de huidige kwaliteitswet alleen ingeroepen kan worden bij een verblijf langer dan 24 uur.

²¹Voor een oriëntatie op deze laatste ontwikkeling van het nieuwe professionaliseringsparadig-

mende wetenschappelijk specialisme 'geestelijke verzorging' dat een vrucht is van een groeiende academische belangstelling.²²

1.5.5 Scenario's van geestelijke verzorging

In deze bijdrage ben ik gestart met de vaststelling dat de afstemming van het constitutionele beginsel van de scheiding van kerk en staat op dat van de godsdienstvrijheid ideologiegevoelig is, wat het risico meebrengt dat de maatschappelijke betekenis van religies aan het oog onttrokken wordt. Dat geldt eens te meer waar blijkt dat religies aan institutionele veranderingsprocessen blootstaan die een innovatie vergen van religieus kapitaal, in het bijzonder buiten de kerkmuren. De zorg vertegenwoordigt een van de domeinen waarin een dergelijke herinvestering in het kader van geestelijke verzorging professioneel gestalte kan krijgen. Ik beschrijf in dat verband een viertal modellen van geestelijke verzorging: een vertegenwoordigingsmodel, een servicemodel, een 'cure'-model en een 'care'-model waarin de eerder geschetste functies van religie verschillende professionele configuraties laten zien.

Een eerste scenario weerspiegelt het meest de huidige stand van zaken: die van vertegenwoordiging door een zendend achtergrondgenootschap. Geestelijk verzorgers vertegenwoordigen achtergrondkerken en bieden – min of meer op basis van een afspiegeling van het kerkelijk takenpakket – de clientèle van zorginstellingen hun diensten aan. De juridische basis van dit model is sterk en er is een institutionele band tussen kerk en overheid aanwezig die in het maatschappelijke domein ook een sociaal-culturele betekenis en feitelijke invloed heeft op grond van een eeuwenoude traditie van religieuze overtuigingen. 'Vertegenwoordiging' betekent hier dan ook dat religieus kapitaal sociaal geherinvesteerd wordt. Voorop staat het verschaffen van identiteit door het eigen religieuze erfgoed centraal te stellen en nieuwe verbindingen te zoeken tussen kerkelijke en zorgnetwerken. Sociaal-rituele integratie is een van de professionele prioriteiten om de eigen identiteit te profileren en kerkelijke gemeenschapsbanden aan te halen in moderne organisaties van de zorg. Bij de realisering van dergelijke functies doen zich ten minste twee problemen voor. Allereerst moet opgemerkt worden dat het religieuze landschap snel verandert. Te wijzen valt op de terugloop in het lidmaatschap van christelijke kerken, een ontwikkeling die in dit model onvermijdelijk negatieve consequenties heeft voor de formatietoewijzing aan christelijke geestelijk verzorgers. Het omgekeerde is het geval bij islamitische geestelijke bedienaren waarvan de formatie in dit model sterk in omvang zal toenemen.²³ Bovendien zullen zich steeds vaker andere religieuze genootschappen aandienen met aanspraken op overheidsfinanciering van geestelijke verzorging, waaronder assertieve kerken

ma in de geestelijke gezondheidszorg zie: G. Hutschemaekers, B. Tiemens en A. Smit (2006) *Weg van professionalisering. Paradoxe bewegingen in de geestelijke gezondheidszorg*, Wolfheze: GRIP.

²²Dat is althans een van de conclusies die men kan trekken uit de explosieve groei van opleidingen geestelijke verzorging.

²³De islam zal zich tot een gelijkwaardige religie ontwikkelen, in aanmerking nemend dat in 2050 20–25% van de Europese bevolking islamiet zal zijn: T. Savage (2004), 'Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing', *Washington Quarterly* 27–3, 25–50.

met soms controversiële overtuigingen of praktijken.²⁴ Met andere woorden: het vertegenwoordigingsmodel zal in de toekomst de religieuze pluraliteit institutionaliseren, waarbij men zich kan afvragen of dat de beoogde functie van identiteit en integratie bevordert. Ten tweede moet opgemerkt worden dat het model haaks staat op het proces van functionele differentiatie. In een verzuild tijdsgewricht valt legitimiteit voor het vertegenwoordigingsmodel te vinden op grond van gevestigde 'religieuze monopolies' van kerken die gebaseerd zijn op sociaal-culturele conventies. Met de mate waarin die evidentie terugloopt, zal nieuwe legitimiteit moeten worden gezocht in de aard en wijze waarop men in de functies van de zorg vertegenwoordigd is. Centraal daarbij staat de vraag of en hoe religieus kapitaal in de zorg geïnvesteerd kan worden op een wijze die de functies van de zorg zelf bevordert. Dit is een van de cruciale kwesties die in de professionele ontwikkeling van de geestelijke verzorging gethematiseerd moet worden.

Een volgend model is een servicemodel waar geestelijk verzorgers op een vrije markt diensten aanbieden op maat van de overtuigingen van cliënten of cliëntgroepen. Hier is de dienstverlening aangepast aan de religieuze deinstitutionalisering en individualisering. De kwaliteit van geestelijke verzorging heeft zich hier te bewijzen in een succesvolle afstemming van religieuze of levensbeschouwelijke vraag en geestelijk aanbod. Voor zover expliciet zorg geboden wordt is financiering op grond van het verzekeringsstelsel geïndiceerd; voor ritueel en coaching wordt per dienst privé of op grond van afspraken met organisaties betaald. Hier zijn typisch niet de gemeenschapstichtende of morele functies van religie aan de orde, maar de betekenissen die – weliswaar geïndividualiseerd of gesecculariseerd – transcendentie beklemtonen zoals kosmische en ritueel integrerende functies. In dit model krijgt religieus kapitaal voor individuele personen pas relevantie op het moment dat 'important life events' de levensregie ondermijnen en geestelijke hulp voorziet in zowel 'zorg op tijd' als 'zorg op maat'. Er zijn argumenten te geven om een dergelijk 'marktmodel' als prototype van functioneel gespecialiseerde religie aan te duiden. Zo valt het model zowel behoefte- als domeinspecifiek te omschrijven en is het gestript van 'accidentele' betekenissen die in traditie of gemeenschap met de religieuze kern verbonden zijn geraakt. Anderzijds kan men een dergelijke 'freischwebende Religiosität' juist daarom ook afwijzen, door bijvoorbeeld te argumenteren dat religieus kapitaal zo ieder gedeelde vocabulaire of collectieve symboliek mist en slechts relevant is voor paraculturele 'niches' in de markt van welzijn en geluk. Een prangend probleem is hier welke functionele band de geestelijke verzorging met de (geestelijke) gezondheidszorg heeft en of er überhaupt een beroep gedaan kan worden op particuliere of collectieve verzekeringsgelden. Daarbij kan sterk betwijfeld worden of geestelijke verzorging in dat geval nog als een kerkelijke activiteit aangemerkt kan worden. In feite wordt immers met gevestigde kerken geconcurrereerd waardoor de constitutioneel verankerde religieuze vrijheden een geheel andere betekenis krijgen. Men kan zich daarbij – naar analogie van vergelijkbare ontwikkelingen in andere

²⁴Zie bijvoorbeeld de discussie over de politieke en economische erkenning van de 'scientology-church' als officiële kerk in de Verenigde Staten, en hun nationale beleid als kerkelijke organisatie (www.scientology.nl/html/part06/index.html).

instituties – afvragen welke invloed marktsturing heeft op de traditionele functies van religies. De overheid staat dan voor de vraag welke betekenis religie in een kerkelijk gedereguleerde markt heeft, en of zij instrumenten heeft om hier überhaupt constitutionele borging van religieuze vrijheid te garanderen of daarop politieke invloed uit te oefenen.

Dan is er het 'cure'-model van geestelijke verzorging waarbij geestelijke verzorging als zorgdiscipline in de gezondheidszorg geïntegreerd wordt. Vanwege specialisering en voortgaande professionalisering worden de diensten van geestelijk verzorgers afgestemd op de conceptuele en instrumentele kaders van de (geestelijke) gezondheidszorg. De banden met de achtergrondgenootschappen worden gaandeweg verbroken. Geestelijke verzorging ontwikkelt zich tot 'professionele zorg voor levensbeschouwelijke overtuigingen' die – volgens welke financieringssystematiek dan ook – onderdeel wordt van integrale zorg. De geestelijk verzorger is de 'levensbeschouwelijk specialist' waarvan de diensten niet per denominatie of naar geloofsovertuiging van de cliënt, maar op grond van (religieus-)wetenschappelijke vakkennis ingeroepen worden, telkens waar daarvoor indicaties en verwijzingen bestaan binnen de zorgketens of in het multidisciplinaire zorgverband. De geestelijk verzorger staat zelf op afstand van specifieke overtuigingen en kan door een seculier en meer abstract begrip-apparaat te hanteren (zingeving, betekenisverlening, levensbeschouwing) 'meer objectief' handelen. Ook hier staat een profilerende functie van religie centraal, namelijk de zorg voor contingentie-erkenning. De geestelijk verzorger vertegenwoordigt in de zorg een 'last resort'; een gatenvuller van uiteindelijke deficiënties van sociale zorg en medische technologie. Op het moment dat de specialist de handen aftrekt van een patiënt treedt de geestelijk verzorger naar voren. Cynisme is hier echter misplaatst: er zijn immers evidente mogelijkheden om de geestelijke verzorging juist hier te profileren binnen de kernfuncties van de zorg. Althans, dat is het geval indien de beroepsgroep zich op dit punt professionaliseert en zich kan meten met opkomende disciplines als bijvoorbeeld palliatieve zorg of de nieuwe vormen van gespecialiseerde kwaliteitszorg. Hoe dan ook ligt de klemtoon in dit 'cure'-model niet langer op een specifieke overtuiging, en verschuift de cliëntrol van geestelijk verzorger van de ambtelijke presentie van religieus kapitaal in het publieke domein naar een gespecialiseerde patiëntenzorg in het private domein. De taak van de overheid is hier slechts die van toezichthouder op de kwaliteit van zorg, waarvoor ze overigens over eigen expertise moet beschikken op religieuswetenschappelijk vlak.

Ten slotte valt een 'care'-model van geestelijke verzorging te onderscheiden. Daarin wordt de klemtoon op de lokale gemeenschap gelegd. Op grond van subsidiaire maatregelen wordt de bekostiging van zorg, waaronder geestelijke verzorging, gelegd bij een zo laag mogelijk regieniveau als effectief is. De landelijke overheid treedt terug, terwijl lokale overheden verantwoordelijkheid dragen voor bekostiging en toezicht. In dit model komt ook de verantwoordelijkheid voor geestelijke verzorging te liggen bij lokale stichtingen waarin cliëntnetwerken, lokale overheden en kerkelijke vrijwilligersorganisaties vertegenwoordigd zijn. Zij bieden een draagvlak voor informele en mantelzorg waarbinnen professioneel werkzame geestelijk verzorgers coördinerende en

uitvoerende taken verrichten. Financiering wordt mede gemeten aan het vermogen om de cliëntèle uit de dure en gespecialiseerde tweedelijnszorg te houden, bij te dragen tot preventie en zorg te dragen voor reïntegratie van cliënten in de thuissituatie. Typisch is hier een functionele klemtoon op het morele en mobiliserende karakter van religie. Lokale netwerken voor wederzijds zorgbehoefte kunnen niet zonder aandacht voor morele oriëntaties en kritische zorg; ze ontnemen er immers hun motivatie en feitelijke inzet aan. Daarbij valt overigens het eenrichtingsverkeer uit te sluiten waarbij de overheid achtergrondgenootschappen slechts inschakelt om te voorzien in de zorg voor maatschappelijke noden. Subsidiare maatregelen versterken het maatschappelijke middenveld en mobiliseren zo de emancipatie van lokaal op bovenlokaal gezag. Het is dus niet onaannemelijk dat religieus kapitaal in dat geval lokaal een politieke lading zal krijgen op grond waarvan ervaren lokale nood ook bovenlokaal aangeklaagd zal worden. Aldus kan een professionalisering van de diaconale en charitatieve taak van kerken (opnieuw) gestalte krijgen. Bij een dergelijk model kan men enerzijds de vraag stellen in hoeverre het wenselijk is dat de overheid op instrumentele gronden aan kerken een takenpakket toewijst waarvan betwijfeld moet worden of het wel beantwoordt aan het primaire proces van kerken en of het voldoende aansluit op de overtuigingen van de – immers seculariserende – cliëntèle. Anderzijds is het religieuze kapitaal juist vanwege het kenmerkende onderscheid van religieuze en seculiere domeinen voldoende doordrongen van motieven die bijdragen aan een sociale emancipatie van de zorg.

Kan religieus kapitaal ook buiten de kerkmuren zinvol geïnvesteerd worden, zo valt de vraag van deze bijdrage te omschrijven. Met bovenstaande vier ideaaltypische scenario's van geestelijke verzorging kan deze vraag positief, zij het hypothetisch en verschillend beantwoord worden. Dergelijke scenario's veronderstellen nieuwe allocaties van religieuze functies die in het beste geval in bepaalde combinaties enig inzicht in de toekomst opleveren. De discussie erover staat of valt met de vraag of de geestelijke verzorging voldoende professioneel ontwikkelingspotentieel heeft om dergelijke functies in de zorg van alledag vorm te geven. Daarbij doen zich tal van 'opportunities' maar ook 'threats' voor om religieus kapitaal opnieuw te investeren. Voor een taxatie van de mogelijkheden is het inzicht van belang dat de scheiding van kerk en staat niet slechts om staatsrechtelijke demarcaties vraagt, maar wellicht ook proactief en faciliterend overheidsbeleid vergt om in het kader van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging waar mogelijk bij te dragen aan een professionele behartiging van de maatschappelijke investeringsmogelijkheden van religieus kapitaal in het publieke domein van moderne zorgvoorzieningen.

Literatuur

- Becker, J., J. en J. De Hart De Wit (2006), *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*, Den Haag SCP.
- Bruce, S. (2002), *God is Dead. Secularization in the West*, Blackwell: Oxford.
- Boer, A. de (red.) (2005), *Kijk op informele zorg*, Den Haag: SCP.
- Dalferth, I. H., Ph. Stoellger (Hrsg.) (2000), *Vernunft, Kontingenz und Gott. Konstellationen eines offenen Problems*, Religion in Philosophy and Theology 1, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Dekker, P., J. de Hart, M. Leijenaar, K. Niemöller en E. Uslaner (1999), *Vrijwilligerswerk vergeleken. Civil society en vrijwilligerswerk III*, Den Haag: SCP.
- Durkheim, E. (1912), *Les formes élémentaires de la vie religieuse; le système totémique en Australie*, Paris: Alcan.
- Furbey, R. et al. (2006), *Faith as Social Capital. Connecting or Dividing?* Bristol: Policy Press.
- Gameren van E., J. J. Jonker, T. Marx (2006), *Liever uit dan thuis*, Den Haag: SCP.
- Geertz C. (2000), *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics*, Princeton: Princeton University Press.
- Geertz, C. (1993), *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*, New York: Fontana Press.
- Gehlen, A. (1975), *Urmensch und Spätkultur. Philosophische Ergebnisse und Aussagen*, Frankfurt am Main: Athenäum.
- Hirsch Ballin, E. (1988), *Overheid, godsdienst en levensovertuiging*, eindrapport van de Commissie van advies inzake de criteria voor steunverlening aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken, Stafafdeling Constitutionele Zaken en Wetgeving.
- Kaufmann, F. X. (1989), *Religion und Modernität. Sozialwissenschaftliche Perspektiven*.
- Koops, H., R. Kwekkeboom (2005), *Vermaatschappelijking in de zorg. Ervaringen en verwachtingen van aanbieders en gebruikers in vijf gemeenten*, Den Haag: SCP.
- Loo, D. van der, L. Jabaaij, I. Goudriaan (1998), *De geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis. Een praktijkstudie naar functie-uitvoering van geestelijk verzorgers en waardering daarvan door patiënten*, Utrecht: Trimbos-instituut.
- Lübbe, H. (1986), *Religion nach der Aufklärung*. Graz: Styria.
- Phalet, K. en J. ter Wal (2004), *Moslim In Nederland. Diversiteit en verandering in religieuze betrokkenheid: Turken en Marokkanen in Nederland 1998–2002*, Den Haag: SCP.
- Pollack D. (2000), 'Was ist Religion?', blz. 55–81 in: W. Schreiber (Hrsg.) *Die religiöse Dimension im Geschichtsunterricht an Europas Schulen. Ein interdisziplinäres Forschungsprojekt*. Neuried: Ars Una.
- Ricoeur, P. (1992), *Oneself as Another*, Chicago: Chicago University Press.

- Schilderman, H. (2006), *Kwalificaties van geestelijke verzorging*. (Facultair studierapport Radboud Universiteit Nijmegen).
- Schilderman, H. (2005), *Religion as a Profession*, Leiden: Brill.
- Stark, R., W. Bainbridge (2000), *A Theory of Religion*. New York [etc.]: Peter Lang.
- Stark, R., R. Finke (2000), *Acts of Faith. Explaining the Human Side of Religion*. Berkeley: University of California Press.
- Swaan, A. de (1988), *In Care of the State. Health care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*, Cambridge: Polity Press.
- Timmermans J., A. de Boer, J. Idema (2005), *De mantelval*. Den Haag: SCP.
- Ven, J. A. van der (1998), *Formation of the Moral Self*, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Vincken, L. (2004), *Werkboek FWG 3.0/2004; Teksten, Toelichting*, Den Haag: CNV Publieke Zaak.
- Weber, M. (1947), *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen: Mohr.

2

Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie

Aanbiedingsbrief

Amersfoort, 30 september 2009

Geacht bestuur,

Met veel genoegen bieden wij u hierbij het advies van de commissie levensbeschouwelijke legitimatie. Het advies bestaat uit twee delen.

1. Een gespreksnota opgesteld door de commissie ten behoeve van het gesprek met de leden.
2. Aanbevelingen aan het bestuur.

De gespreksnota is het resultaat van de door de commissie afgelegde weg. Het eerste concept van de nota is op 24 april 2009 voorgelegd aan vertegenwoordigers van de sector- en werkveldraden. Naar aanleiding van de toen gemaakte opmerkingen is de nota bijgesteld. Vervolgens is de nota naar alle leden toegestuurd en in twee bijeenkomsten (vrijdag 4 en vrijdag 11 september 2009) met de leden besproken. In totaal zijn 65 leden, met een spreiding naar werkveld en sector, aanwezig geweest op de bijeenkomsten. Daarnaast hebben bijna 20 leden via email individueel gereageerd naar de commissie.

De commissie spreekt zich in de gespreksnotitie nadrukkelijk uit voor een te volgen route in het gesprek over de levensbeschouwelijke legitimatie van leden van de VGVZ. De notitie is daarmee deel 1 van ons advies aan u als bestuur. Deel 2 vormen de reacties van de leden op de nota, door ons vertaald in aanbevelingen aan het bestuur.

Wij hopen dat met behulp van ons advies het gesprek over de levensbeschouwelijke legitimatie een vruchtbaar vervolg zal krijgen binnen de vereniging en met de andere betrokken partijen.

Graag danken wij het bestuur voor het in ons gestelde vertrouwen en de royale wijze waarop het bestuur de door ons gekozen werkwijze heeft ondersteund.

Met vriendelijke groet,

de leden van de commissie levensbeschouwelijke legitimatie:

Arie Bouwman, Theo Gallé, Beate Giebner, Matthijs Glastra (secretaris),
Elsbeth Littooi, Job Smit, Jan van der Wal, Roger Wind (secretaris),
Hasan Yalsinkaya

namens hen

Marie-José Burger, voorzitter.

2.1 *Gespreksnota*

2.1.1 *Inleiding*

De opdracht van de Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie luidde als volgt:

Onderzoek wat ‘levensbeschouwelijke binding’ betekent voor de leden van de VGVZ en stimuleer het interne debat daarover. Geef op basis daarvan advies aan het bestuur over de interpretatie van het begrip ‘binding’ en geef advies over de vraag of de vereniging en het register voor geestelijk verzorgers opengesteld kan worden voor niet ambtelijk gebonden collega’s.

De commissie wist zich hiermee gesteld voor een ingewikkelde opdracht. Immers, de termen waarnaar de opdracht verwijst (levensbeschouwelijke binding, ambt) zijn complex, gevuld door eigen traditie en ervaring, maar ook belast geraakt door de discussie van de afgelopen jaren. Ieder heeft er zo zijn/haar eigen gedachten en gevoelens bij. Ze roepen wel en niet bedoelde associaties op, herkenning en misverstand, en hebben gewild of ongewild een polariserende werking. Hoe het gesprek hierover goed te openen, was onze vraag. Daartoe zijn we eerst bij onszelf en literatuur te rade gegaan. Daarbij lieten we ons inperken door de volgende punten:

2.1.2 *Gesprekskader*

1. Wij voeren ons gesprek in het kader van de VGVZ, beroepsvereniging voor geestelijk verzorgers in zorginstellingen. Dat is ons gemeenschappelijk vertrekpunt. Het gaat niet om de betekenis van het ambt, of een ambtelijke binding in brede zin, maar om de betekenis voor ons vak.
2. De VGVZ is een van de actoren op het snijvlak van levensbeschouwing, zorg en politiek. Er zijn vele anderen (levensbeschouwelijke instituties, kerken, politieke organen, zorginstellingen en zorgverzekeraars, opleidingen) die op dit terrein een stem hebben. Wat de VGVZ binnen dit palet kan en moet doen is intern en extern zo krachtig mogelijk opkomen voor de professionele kwaliteit van de geestelijk verzorger. Als tot de professionele kwaliteit van de geestelijk verzorger een ambt of ambtelijke binding behoort, dan zou de VGVZ over de borging daarvan binnen de beroepsvereniging na moeten denken.
3. De *Beroepsstandaard* van de VGVZ verwoordt in § 4.4 (p. 20) kwaliteitseisen die (tot nu toe) richting geven aan de in onze opdracht genoemde problematiek.
4. Geestelijke verzorging is een zelfstandige discipline, die samen met andere disciplines behoort tot het totale zorgaanbod van een zorginstelling.

2.1.3 *Context-verandering*

De positie van de geestelijk verzorgers is niet los te zien van het proces van de-institutionalisering en individualisering van religie, zoals de WRR-verkenning

Geloven in het publieke domein dat beschrijft. Niet alle geestelijk verzorgers en zorginstellingen hechten belang aan een levensbeschouwelijke legitimatie (lidmaatschap van levensbeschouwelijke organisatie) en/of ambtelijke zending (officiële representatie van de levensbeschouwelijke organisatie in een geestelijk ambt).

Reden daarvoor is dat de visie op geestelijke verzorging verandert. Men staat niet langer een levensbeschouwelijk gebonden geestelijke verzorging voor maar een die zich in algemene zin op levensvragen richt. De eigen spiritualiteit is daarbij niet onbelangrijk, maar hoeft niet institutioneel geborgd te worden. Het individu zelf (zowel zorgvrager als geestelijk verzorger) is drager van de spirituele identiteit met bijbehorende verantwoordelijkheid.

Een tweede reden heeft te maken met de machts- en loyaliteitsaspecten van de levensbeschouwelijke binding. Als een levensbeschouwelijke binding vereist is om geestelijk verzorger te zijn, betekent het dat levensbeschouwelijke organisaties invloed kunnen hebben op de toelatingscriteria en werkwijze van de geestelijk verzorger. Vanwege de feitelijke onafhankelijkheid van de zorginstellingen én ook vanwege de verschillende belangen en doelstellingen van levensbeschouwelijke instituties enerzijds en zorginstellingen anderzijds, kan dit problematisch zijn.

Beide ontwikkelingen kunnen onder de noemer worden gebracht van de context-verandering van de geestelijke verzorging. Ze is verhuisd van het levensbeschouwelijk erf naar het maatschappelijk erf en is onderhevig aan de daar geldende dynamieken en wetmatigheden. Was geestelijke verzorging voorheen een activiteit van levensbeschouwelijke instituten op het terrein van de zorg (zoals geïmpliceerd in bijvoorbeeld de term ‘ziekenhuispastor’), nu wordt de geestelijke verzorging gezien als een zelfstandige discipline, die behoort tot het totale zorgaanbod van die instelling. De weerslag van deze ontwikkeling zien we in de *Beroepsstandaard* van de VGVZ, waar het algemeen-menselijke zingevingsproces als domein wordt aangewezen. Hiermee verbonden is een professionaliseringsproces, waarbij de geestelijk verzorger als een zorgprofessional naast andere komt te staan.

In dit licht is het niet vreemd dat de betekenis van de religieuze en levensbeschouwelijke ambtelijkheid voor de beroepspraktijk een probleem wordt: welke betekenis hebben in deze nieuwe situatie de levensbeschouwelijke categorieën voor het *beroep* van geestelijk verzorger en hoe wordt dat maatschappelijk en politiek geregeld?

2.1.4 *Beroepsstandaard*

De levensbeschouwelijke binding waarvan in de statuten sprake is, krijgt in de definitie van de *Beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen* (VGVZ-cahiers 2, 2002) een vertaling in het begrip ‘ambtshalve’: een geestelijk verzorger functioneert professioneel én ambtshalve. In de kwaliteitseisen (*Beroepsstandaard*, § 4.4, p. 20) komt dit terug. Het begrip ‘ambtshalve’ wordt in de *Beroepsstandaard* niet gedefinieerd. Een geestelijk verzorger bekleedt blijkbaar een ‘ambt’ maar wie dat ambt verleent en wat het inhoudt wordt niet duidelijk gemaakt. Vanuit de historie van ons beroep is de eerste associatie dat

de term verwijst naar een geestelijk ambt: priester, predikant, imam, rabbijn, pandith, raadsman/-vrouw.

Toch is dit – hoe voor de hand liggend ook – niet de enig mogelijke interpretatie. Naast kerkelijke/religieuze ambtelijkheid bestaat er immers ook een maatschappelijk-publieke ambtelijkheid: die van burgemeester, rechter, notaris, advocaat. Ambt en ambtelijkheid zijn dus begrippen die ook los van de levensbeschouwing betekenis hebben en in verschillende contexten een eigen invulling kunnen krijgen. We hebben ons afgevraagd welke relevante noties het begrip ‘ambtshalve functioneren’ bevat voor ons concrete wérk als professionals. We vonden elkaar op de volgende noties:

Verwijzing naar een meer dan alledaagse dimensie. Hier gaat het om dat wat het alledaagse bestaan met al zijn belangen overstijgt, dat met uiteenlopende woorden wordt aangeduid: het geestelijke, het transcendente, het religieuze, het spirituele.

Representatie van traditie en gemeenschap. Een geestelijk verzorger komt niet als privé-persoon, maar representeert en belichaamt in zijn/haar beroep een kennistraditie en/of waardengemeenschap. Voor geestelijk verzorgers vormen traditie en gemeenschap inspiratiebronnen. Voor cliënten geeft het duidelijkheid over de levensbeschouwelijke identiteit van de geestelijk verzorger. Ondanks de-institutionalisering en individualisering blijft dit een belangrijke factor in het aangaan van contacten.

Kwaliteitswaarborg van relatie en aanbod. Een mens kan zijn/haar ‘ziel en zaligheid’ met een gerust hart toevertrouwen aan de geestelijk verzorger omdat deze een ambtsgeheim heeft en een relatief onafhankelijke positie in de organisatie heeft (vrijplaats). Het ambt vooronderstelt een hoge mate van persoonlijke integriteit.

Hermeneutische competentie met betrekking tot de eigen levensbeschouwelijke positie. Zin- en levensvragen zijn het domein van de geestelijk verzorger. Daarbij is de levensoriëntatie van de cliënt leidend. Dat neemt niet weg dat de geestelijk verzorger zichzelf en de eigen levensbeschouwing meebrengt en in het contact soms ook uitdrukkelijk ínbrengt. Dit vraagt van de geestelijk verzorger het vermogen om de eigen levensbeschouwelijke traditie te verwoorden op een wijze die de levensbeschouwelijke traditie van de gesprekspartner respecteert en die heilzaam is voor de zoektocht naar zin van de cliënt. De ambtelijkheid biedt een garantie voor het vermogen om zowel in de eigen traditie te staan als die te overstijgen.

Dienstbaarheid aan mens en gemeenschap. De geestelijk verzorger verbindt zich aan een leven naar de waarden waar h/zij voor staat. Z/Hij mag daar op worden aangesproken in alle omstandigheden – ook buiten werktijd. H/Zij is niet uit op eigen voordeel, maar op de integriteit en heelheid van de ander en de gemeenschap waarvan h/zij deel uitmaakt.

Ambtelijkheid staat niet náást professionaliteit, maar is daarin opgenomen en maakt er deel van uit. ‘Ambt’ op deze manier is geen definiërend, maar een integrerend begrip. Er komt een aantal noties in samen, die wij belangrijk en wezenlijk achten voor ons werk.

2.1.5 *Borging van ambtelijkheid*

Tot op heden is de *borging* van de ambtelijkheid de verantwoordelijkheid van de levensbeschouwelijke genootschappen. Om een aantal redenen is dat problematisch geworden.

- Geestelijk verzorger is geen beschermd beroep en zorginstellingen zijn autonoom. Als zij om welke reden dan ook levensbeschouwelijke legitimatie niet meer noodzakelijk vinden voor het werk van een geestelijk verzorger, kunnen noch de beroepsvereniging noch de levensbeschouwelijke instituten daar iets aan doen.
- Bij de toetsing van het vermogen tot ambtshalve functioneren hebben de levensbeschouwelijke instituten tot nu toe weinig oog gehad voor de specifiekere wordende context en taken van de geestelijk verzorgers. Er is inmiddels een karakteristiek verschil ontstaan tussen het werk van een geestelijk verzorger en dat van een kerkelijk ambtsdrager.
- De levensbeschouwelijke genootschappen stellen zo hun eigen – uiteenlopende – eisen aan het vervullen van een ambt. Zorg, politiek noch vgvz hebben invloed op de vulling van het ambt. Als levensbeschouwelijke (dus ook kerkelijke) ambtelijkheid een voorwaarde is voor een geregistreerd geestelijk verzorgerschap, dan krijgt daarmee de levensbeschouwelijke instelling een bepalende invloed op de vraag wie geregistreerd geestelijk verzorger kan zijn en wie niet.
- De vgvz hanteert de term ‘ambtshalve’ alsof het duidelijk is wat met ‘ambt’ bedoeld wordt. In werkelijkheid heeft elke religieuze of levensbeschouwelijke traditie daar haar eigen interpretatie van. Sommige religies of levensbeschouwingen kennen het begrip niet. Dit leidt tot een uiterst moeizame communicatie over dit onderwerp in het maatschappelijk veld.

2.1.6 *Het ambt Geestelijk Verzorger*

De vgvz bewaakt de professionaliteit van allen die op het levensbeschouwelijk veld als geestelijk verzorgers werkzaam zijn. Waar de genoemde aspecten van ambtelijkheid: verwijzing, representatie, kwaliteitswaarborg, hermeneutische competentie en dienstbaarheid tot de professionaliteit van de geestelijk verzorger behoren, is het logisch deze aspecten ook via de vgvz te borgen.

De vgvz zou de genoemde aspecten van ambtelijkheid kunnen borgen in het ambt Geestelijk Verzorger. Toelating tot het register wordt vervolgens voor alle leden gekoppeld aan deze borging. Daarnaast kan iemand ambtsdrager blijven vanuit de eigen levensbeschouwelijke traditie in verband met de inhoudelijke verworteling en het legitiem kunnen uitvoeren van rituelen en/of sacramenten. Deze specifieke borging hoort tot de beslissingsbevoegdheid van de kerken en levensbeschouwelijke instituten en gaat buiten de vgvz om. Zij krijgt haar beslag in de driehoek geestelijk verzorger ↔ levensbeschouwelijke institutie ↔ zorginstelling.

In het ambt Geestelijk Verzorger borgt de vgvz de eerder genoemde vijf aspecten, die specifiek tot de professionaliteit van de geestelijk verzorger horen.

2.1.7 Eed/belofte

De borging van het ambt Geestelijk Verzorger zou vorm kunnen krijgen door middel van het afleggen van een eed/belofte, gekoppeld aan een toelatingsgesprek. In het toelatingsgesprek gaat het om het toetsen van de hermeneutische competentie van de geestelijk verzorger met betrekking tot zichzelf. Met name gaat het om het vermogen tot metareflectie dat daarin is geïmpliceerd. Dat is een reflectie op de eigen spirituele en levensbeschouwelijke positie te midden van levensbeschouwelijke en spirituele diversiteit en de wijze waarop deze functioneert ten dienste van de cliënt. De toetsing heeft betrekking op authenticiteit, verantwoording, communicatief vermogen en dienstbaarheid.

Met de opleidingen en de andere stakeholders op het levensbeschouwelijke veld zal in gesprek moeten worden gegaan. De kennis, houding en vaardigheid, behorende tot het ambt Geestelijk Verzorger, zullen in de opleidingen tot geestelijk verzorger ingebed moeten worden.

Uiteindelijk krijgt het ambt zijn beslag in het afleggen van een eed/belofte. Aspecten van de eed/belofte zijn:

- geheimhouding/vertrouwelijkheid
- respecteren van geestelijke en lichamelijke integriteit (gekoppeld aan gedragscode)
- roeping tot medemenselijkheid, vrede en gerechtigheid
- roeping tot trouw aan ieder met wie men zich verbonden heeft

Deze eed/belofte wordt afgelegd ten overstaan van een representatie van de vgvz. De vgvz krijgt daarmee als vanzelf de status van 'corpus'. Zij vormt dan immers een gemeenschap van beroepsoefenaars die zich verbinden aan een aantal waarden en normen van beroepsuitoefening en die daar op toezien.

Dit geheel van toelatingsgesprek annex eed/belofte zou een procedurele inkadering moeten krijgen waarin duidelijk wordt welke stappen genomen moeten worden als er gereede twijfels bestaan over de getoetste zaken. In het uiterste geval zal registratie niet mogelijk zijn. Ook zal er een procedure moeten komen, waarin de stappen beschreven staan, wanneer vast komt te staan dat iemand inzake de afgelegde eed in gebreke blijft.

Voor de uitvoering zou een 'raad' in het leven kunnen worden geroepen die de totale gemeenschap van geregistreerde geestelijk verzorgers representeert.

2.1.8 Tot slot

In dit document geeft de Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie inzicht in de door haar afgelegde route. Zij stelt voor om in het gesprek met de leden

- de probleemstelling te verhelderen in de lijn van dit document
- te onderzoeken in hoeverre de door de commissie benoemde consensus inzake het ambtshalve functioneren gedeeld wordt: hoe belangrijk vinden de leden de genoemde vijf aspecten van 'ambtshalve functioneren'?
- te onderzoeken in hoeverre het idee van het ambt Geestelijk Verzorger en de borging daarvan middels eed/belofte weerklank vindt

De ons voorgelegde vraag was: hoe moeten we 'levensbeschouwelijke binding' interpreteren? Op basis van de voorgestelde borging van ambtelijkheid binnen de VGZ kan de levensbeschouwelijke legitimatie niet alleen tot uitdrukking worden gebracht door een ambtelijke zending vanuit een levensbeschouwelijke organisatie, maar ook door een eigen verklaring waarin de spirituele en levensbeschouwelijke wortels (her)kenbaar worden gemaakt.

Amersfoort, september 2009
De Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie

2.2 Aanbevelingen

Aanbevelingen aan het Bestuur van de VGZ op basis van de ledenraadpleging over de door de Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie opgestelde gespreksnota.

1. Veel leden hebben hun waardering uitgesproken over de nota van de Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie (CLL). De wijze waarop de thematiek gepresenteerd wordt ervaart men als positief, verrassend en creatief. Men is blij met de wijze waarop de commissie gezocht heeft naar (nieuwe) wegen die in huidige situatie en toekomst begaanbaar zijn. Deze benadering geeft nieuwe impulsen aan het gesprek.
2. Tijdens het minisymposium van 24 april 2009 waren de eerste reacties van de werkveldraden positief op de door de commissie voorgestelde route. De sectorraden reageerden meer verdeeld, deels positief, deels terughoudend of afwijzend. Hierbij moet worden aangetekend dat ook binnen eenzelfde sector verschillende standpunten aanwezig waren.
3. Belangrijk resultaat van de twee gespreksbijeenkomsten met de leden is de brede instemming en overeenstemming over de vijf noties waarmee de term 'ambtshalve' in de nota een inhoudelijke vulling krijgt. Deze inhoudelijkheid is nodig om binnen de VGZ hierover in gesprek te blijven en voorkomt dat 'ambtshalve' een containerbegrip wordt waar ieder zijn/haar eigen betekenis en invulling aan geeft. Vrijwel unaniem wordt onderschreven dat deze inhoudelijke vulling van de ambtelijkheid een wezenlijke dimensie van het beroep van de Geestelijk Verzorger is.
4. Over de wijze waarop de beroepsvereniging de borging, verankering en registratie van deze vijf punten vorm en inhoud zou moeten geven, lopen de meningen van de leden uiteen. In het gesprek over onze nota zijn het vooral de volgende thema's die om verdere doordenking, aandacht en gesprek vragen:
 - a. In de gesprekken blijkt dat het voorgestelde *ambt van Geestelijk Verzorger, geborgd* in de VGZ, nog veel ruis geeft, maar ook nieuwsgierigheid prikkelt en enthousiasme oproept. Ongeveer de helft van

de deelnemers vindt deze mogelijkheid zeer de moeite van het onderzoeken waard, anderen vinden het op dit moment te ver gaand. Meer dan de helft ziet als mogelijkheid dat deze vijf punten ook door middel van een eed of belofte geborgd kunnen worden. Sommigen vragen zich af of het kwaliteitsregister al niet voldoende borging kan zijn, anderen kiezen voor het handhaven van de huidige situatie (ambtelijke zending vereist; daarnaast mogelijkheid van hardheidsclausule).

- b. In de gesprekken werd gevraagd om een verdere doordenking van de term *representatie*: wie en wat representeert een Geestelijk Verzorger? Wat is in deze representatie de rol van de levensbeschouwelijke instituten? In hoeverre moet geloofwaardige representatie gekoppeld worden aan verbondenheid met een concreet levensbeschouwelijk instituut? En vooral: wat betekent representatie in relatie tot toenemende individualiteit?
- c. De ambtelijke binding of levensbeschouwelijke legitimatie wordt door leden van de vgvz verschillend beleefd en benoemd. Dat lijkt een open deur, maar is wezenlijk om te constateren. Deze verschillen veroorzaken een *ongelijktijdigheid in probleembewustzijn*. Enkel uitten hierbij ook de wens van kwantitatieve gegevens. De CLL beveelt het bestuur aan om zich deze ongelijktijdigheid te realiseren en te blijven werken aan het probleembewustzijn. De CLL situeert de vragen van het ambt en de levensbeschouwelijke legitimatie van de gv in de context van de maatschappelijke ontwikkeling van zorg en levensbeschouwing en is van mening dat het gesprek vooral in dit perspectief gevoerd moet worden. Doorgaande gesprekken over de wezenlijke dimensies van het vak, gebonden of ongebonden, blijven noodzakelijk.
- d. De vgvz zal zich verder moeten bezinnen op de *verhouding tussen ambtelijkheid en professionaliteit*, die tot nu toe van elkaar onderscheiden worden, maar in de praktijk en beleving vaak met elkaar verweven zijn. De door ons beschreven noties van ambtelijkheid werden ook herkend als noties van professionaliteit. Taalvelden lopen door elkaar heen. Dienstbaarheid is zowel te zien als een professionele competentie, alsook als een ambtelijke kwaliteit. Hermeneutische competentie is meer dan een kwestie van kennis, kunde of vaardigheid, maar raakt ook het eigen persoonlijke gesprek over levensbeschouwelijke existentiële levensvragen. Deze verwevenheid van de begrippen komt terug in de vraag wie de ambtelijkheid van de geestelijk verzorger kan borgen. Waar sommigen vinden dat de vgvz als beroepsvereniging dit nooit zelf kan borgen, vinden anderen dat juist de vgvz als beroepsvereniging hiervoor de verantwoordelijkheid moet nemen. Ongeacht de verschillende posities hierin is er een opvallende eensgezindheid in het streven naar een *beschermde beroep*. In deze term vond vrijwel ieder elkaar.

- e. Aandacht wordt gevraagd voor de *vrijplaatsfunctie* en het *beroepsgeheim*. Wat betekenen beide en blijven zij in dit voorstel van de CLL voldoende geborgd? Ten onrechte gaan velen er vanuit dat de vrijplaats vanzelfsprekend geborgd is door een ambtelijke binding.
- f. Voor het beroep is het van belang dat de VGZ een *brede beroepsvereniging* is, waarin gebonden en niet-gebonden geestelijk verzorgers gelijkelijk lid zijn. Sommige leden, die nu lid zijn met beroep op de zogeheten 'hardheidsclausule', stellen dat het pijnlijk is om alleen lid te kunnen zijn bij gratie van een hardheidsclausule.
- g. De voorgestelde route van de commissie biedt openingen voor het gesprek met Albert Camus, HBO-opgeleiden, en niet-gebondenen. Omdat ook de samenwerking met Justitie en Defensie toegejuicht wordt, vraagt men zich wel af welke de consequenties van het voorstel voor dat gesprek zijn. Tegelijkertijd is het goed als de VGZ haar *eigen inhoudelijke koers* helder maakt.

Tot slot. Als commissie willen wij de slotconclusie uit onze notitie graag herhalen: wij adviseren de VGZ om lidmaatschap en kwaliteitsregister (op termijn) open te stellen voor GV zonder ambtelijke zending vanuit een levensbeschouwelijke organisatie, onder voorwaarde van voldoende borging van de vijf relevante 'ambtshalve' aspecten.

De CLL heeft met veel genoegen haar taak verricht. Tijdens het proces is onderlinge betrokkenheid, verstaan en verheldering gegroeid, en was er plezier in het samenwerken en met elkaar in gesprek zijn. De commissie is ervan overtuigd dat het investeren in open gespreksmomenten en ontmoetingen wezenlijk elementen zijn van een vitale beroepsvereniging.

Amersfoort, september 2009
de Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie

3

Commissie Ambtelijke Binding

Jan Hein Mooren en Wilma Smeenk (red.)

Voorwoord

Het bestuur van de Vereniging voor Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen (VGZ) heeft in het najaar van 2008 een proces in gang gezet, gericht op de doordinking van het thema van de religieuze of levensbeschouwelijke legitimatie van de geestelijke verzorging via de klassieke ambtelijke binding met een zending genootschap. Daartoe heeft de VGZ twee commissies in het leven geroepen, die los van elkaar hun werk gedaan hebben. De Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie (CLL), bestaande uit leden van de VGZ, had de opdracht om te onderzoeken wat 'levensbeschouwelijke binding' voor de leden van de VGZ betekent. De Commissie Ambtelijke Binding (CAB) was een onafhankelijke commissie, bestaande uit deskundigen op de gebieden van de theologie, de humanistiek en de geestelijke verzorging, allen werkzaam in het academisch veld (zie Bijlage 1: 'Samenstelling van de Commissie'). De opdracht aan de CAB luidde 'een (consensus)rapport te schrijven dat er toe kan leiden duidelijkheid te verkrijgen over de visie en positie van de zending instanties op de toekomst van de geestelijke verzorging in de zorg en de rol van de ambtelijkheid in dat kader' (zie Bijlage 2: 'Opdracht aan de Commissie').

Voor u ligt het rapport van de CAB. Het bevat drie elementen. Het geeft ten eerste de visie van de CAB op de betekenis van de geestelijke verzorging en op het eigene van dit beroep in vergelijking met andere disciplines. Ten tweede beschrijft het rapport de problematiek van de ambtelijke binding in de zorgsector: wat is er aan de hand en wat is er in het geding? Betreffende de ambtelijkheid kunnen verschillende analyseniveaus worden onderscheiden, verschillende 'dimensies', zo men wil. Over de ambtelijkheid wordt voorts op uiteenlopende wijzen gesproken: er is sprake van verschillende 'discoursen', afhankelijk van de context en de betrokken partijen. Getracht is de complexiteit van het vraagstuk van de ambtelijke binding recht te doen en deze inzichtelijk te maken door dimensies van de ambtelijkheid en de verschillende discoursen in samenhang met elkaar te schetsen. Ten derde geeft het rapport de mening weer van de CAB over ambtelijke binding en geeft het een advies ten aanzien van de geestelijk verzorgers zonder ambtelijke zending (de 'niet-gebonden').

Tegemoetkomend aan de wens van het bestuur van de VGVZ is gestreefd naar zo groot mogelijke consensus. Dat is ten aanzien van het centrale element van het advies (het werken met een duaal systeem) niet haalbaar gebleken. Er is voor gekozen de mening van prof. Van Iersel als minderheidsstandpunt op te nemen in het rapport. Overigens zitten aan elementen van het voorgestelde beëdigingsmodel op onderdelen ambivalenties vast. De CAB denkt er, met het oog op verdere discussies, goed aan te doen de nuances en verschillen die leefden onder de leden weer te geven. Het rapport geeft op deze wijze de bevindingen en meningen van de CAB als geheel weer. Het is verder aan de VGVZ om zich over het advies uit te spreken.

Over de reikwijdte van het rapport is vooraf een opmerking noodzakelijk. Het rapport beperkt zich tot de werkvelden van de gezondheidszorg en de zorgsector, hoewel de kwestie van de ambtelijke binding van geestelijk verzorgers zich in principe niet beperkt tot deze werkvelden. Niet-gebonden geestelijke verzorging is echter niet mogelijk in de werkvelden van justitie en defensie, waar de overheid – uitgaande van de scheiding tussen Kerk en Staat – een terughoudende opstelling ten aanzien van de keuze van geestelijk verzorgers. Ze laat deze over aan de genootschappen op geestelijke grondslag, via centrale, door het ministerie gefaciliteerde en denominationeel georganiseerde, Diensten Geestelijke Verzorging. In dit opzicht verschillen gezondheidszorg en zorgsector van de werkvelden justitie en defensie. In de gezondheidszorg en de zorgsector vindt de keuzebepaling en de benoeming plaats door de instelling. Bij een geestelijk verzorger met ambtelijke binding is machtiging of ander bewijs van erkenning door het levensbeschouwelijke genootschap voorwaarde om voor benoeming in aanmerking te komen. Instellingen hebben echter de vrijheid om hiervan af te zien en geestelijk verzorgers zonder ambtelijke binding aan te stellen.

De samenstelling van de CAB was in meerdere opzichten doelbewust pluri-form. Het gaat om mensen met diverse levensbeschouwelijke en academische achtergronden, die ook nog eens op verschillende wijzen en vanuit uiteenlopende belangenposities bij de geestelijke verzorging betrokken zijn. Het is bij een dergelijke verscheidenheid bijzonder te mogen constateren, dat de leden van de CAB verregaand met elkaar konden meedenken in de richting van mogelijke oplossingen voor de vraagstukken die met de ambtelijkheid en met de niet-gebonden geestelijke verzorging samenhangen. Daar doet het verschil aan inzicht dat is blijven bestaan ten aanzien van het uiteindelijke advies niets aan af. Mede dankzij de geschetste verscheidenheid waren de discussies in de commissie uiterst boeiend en kon aan de complexiteit recht worden gedaan. Als voorzitter van de CAB dank ik de leden van harte voor de open en constructieve sfeer van de gesprekken. Dit is ook de plaats om de ambtelijk secretaris van de commissie, Wilma Smeenk, te bedanken voor haar inzet voor, tijdens en na de vergaderingen en voor haar inhoudelijke inbreng bij het schrijven van het rapport. Rest me de hoop uit te spreken dat de bevindingen van de commissie bijdragen aan een helder en duidelijk beleid met betrekking tot de geestelijke verzorging in de gezondheidssector en de zorgsector.

J. H. M. Mooren, voorzitter

3.1 *Geestelijke verzorging: ontwikkeling, aard en belang*

3.1.1 *Teloorgang van de band tussen religie en zorg*

Religieuze organisaties hebben altijd een belangrijke rol gespeeld in de zorg voor zieken en stervenden. Ongetwijfeld heeft dit te maken met het gegeven, dat in religies en levensbeschouwingen speciale aandacht bestond (en bestaat) voor existentiële grenssituaties zoals ziekte, handicap, lijden en eindigheid.¹ Maar ook wortelt deze zorg wat betreft de christelijke religies (die in eerste instantie vorm hebben gegeven aan wat nu omvattend wordt aangeduid met ‘geestelijke verzorging’) in een centraal element van de geloofsleer, de naastenliefde. Deze krijgt onder meer gestalte in de zorg voor zieken, gehandicapten, armen en andere mensen in materiële, lichamelijke of geestelijke nood. Naast de directe medische zorg bestaat hiervoor in de christelijke tradities van oudsher de pastorale zorg. Deze treedt op de voorgrond als de omstandigheden van mensen aanleiding geven tot vragen over fundamentele betekenissen (Clebsch & Jaekle 1964: 6). Aandacht voor de lijdende mens beperkt zich uiteraard niet tot het christendom. Bij andere denominaties zien we eveneens de zorg voor de naasten als centraal aandachtsgebied en opdracht terug.²

Ook met de opkomst van de moderne geneeskunde en (iets later) de verpleegkunde als eigenstandige professies was de ziekenzorg nog lange tijd in aanzienlijke mate een aangelegenheid voor geestelijken. Zolang deze nauwe verbintenis tussen religie en (gezondheids-)zorg bestond, was – ook in de moderne, op wetenschappelijke basis gestoelde gezondheidszorg zoals die in de 19e eeuw ontstond – de aandacht voor de dimensie van zingeving en levensbeschouwing impliciet gegarandeerd.

Aan de structurele verwevenheid van religie en zorg is in ons land in de tweede helft van de vorige eeuw een einde gekomen. Naast de opkomende cultuur van materialisering, technologisering en economisering die het brede veld van zorg en medisch handelen fundamenteel heeft beïnvloed, wordt hierbij aan het proces van professionalisering van de zorg een belangrijke rol toegedicht. In de WRR-verkenning *Geloven in het publieke domein* (Van de Donk e.a. 2006) wordt dit proces genoemd als oorzakelijke factor voor ‘de teloorgang van de band tussen (religieuze) overtuigingen en zorg’ (Schilderman 2006: 402).³ Daarmee ‘verdwijnt haar (van oudsher) verzuilde structuur. Behoeften in plaats van overtuigingen worden maatgevend. Burgers zijn cliënten geworden’ (Schilderman 2006: 401).⁴ Mede hierdoor is de aandacht voor de dimensie van zingeving en levensbeschouwing geen vanzelfsprekendheid meer. Een van de manifestaties van de geschetste verandering is de uitstroom van geestelijken en de instroom van ‘leken’ in de zorg voor zieken, gehandicapten en bejaarden.

Tegelijkertijd blijven gezondheidszorg en zorgsector terreinen waar de vraag naar zin zich nadrukkelijk, wellicht zelfs nadrukkelijker dan elders, opdringt.

¹Voor een korte, vergelijkende typering van christelijke, humanistische, islamitische en hindoeïstische geestelijke verzorging zie Karagül (2006).

²Zie bijvoorbeeld Sosis and Alcorta (2003).

³In dit Cahier, p. 50.

⁴In dit Cahier, p. 49.

Immers, de confrontatie met ‘ultimate concerns’ (Tillich 2001: 1–4) is er niet minder op geworden. Een eigentijds antwoord op de behoefte aan deskundige en bevoegde begeleiding bij vragen van geloofs- en levensovertuiging is de ontwikkeling van de moderne geestelijke verzorging. Deze is te omschrijven als *de begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij de zingeving aan hun bestaan in verband met hun geloof en levensovertuiging*. De ontwikkeling van deze vorm van begeleiding wordt gekenmerkt door pluraliteit, verwetenschappelijking, professionalisering en specialisering. De religieuze en/of levensbeschouwelijke gerichtheid blijft echter de kern van het vak, een gerichtheid die wordt gerealiseerd in de kerntaken van religieuze en levensbeschouwelijke counseling, rituele verzorging en ethische advisering.

3.1.2 Opkomst van de professionele geestelijke verzorging

In het tijdperk van de verzuilde zorg stond de professionele geestelijke verzorging als aparte discipline nog in de kinderschoenen. De professionalisering ervan in de gezondheidszorg kreeg handen en voeten met de oprichting van de vgvz in 1971. De vgvz is de overkoepelende beroepsvereniging met ongeveer 850 leden, die is ingedeeld naar sectoren (denominatieve indeling) en werkvelden (indeling naar zorginstellingen). Ze kent zes sectoren: een katholieke, een protestantse, een humanistische, een joodse, een islamitische en een hindoeïstische sector.

Met de nota *De dienst geestelijke verzorging* uit 1974 van de toenmalige Nationale Ziekenhuisraad (NZR 1974) werd een andere belangrijke stap gezet in het kader van de professionalisering, te weten de beleidsmatige verankering van de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg. In 1987 werd het model van de geïntegreerde geestelijke verzorging geïntroduceerd (NZR 1987). Op beleidsmatig en organisatorisch niveau was dit het voorlopige eindpunt van de ontwikkelingen die de geestelijke verzorging als beroep op de kaart hebben gezet.

Heden ten dage heeft de geestelijke verzorging een vaste en gewaardeerde plek in de zorg, zij het dat haar positie niet zorgenvrij is. Ze staat voor aandacht voor de geestelijke dimensie in de zorgverlening aan de patiënt. Hierbij gaat het niet alleen om het voorzien in de reguliere, dagelijkse vormen van beleven en belijden van geloof of levensbeschouwing waar mensen in de samenleving aan kunnen participeren. De tweede kerntaak van de geestelijke verzorging is de individuele begeleiding van patiënten of bewoners en hun naasten (religieuze of levensbeschouwelijke counseling). Deze treedt in de context van de zorg het meest op de voorgrond. De confrontatie met ziekte, beperking en eindigheid stelt mensen voor bestaansvragen. Deze bestaansvragen verdwijnen niet langs de weg van het oplossen van de problemen; maakbaarheid is hier geen optie. Een dergelijke confrontatie vraagt om antwoorden die gevonden worden in een zich verhouden tot bestaansgegevens als lot, lijden en eindigheid. Daarbij speelt de levensovertuiging van de patiënt, zich al dan niet in de gedaante van religie of levensbeschouwing manifesterend, een doorslaggevende rol.

Voor de begeleiding van mensen bij de omgang met deze vragen is professionele deskundigheid vereist: deskundigheid op het gebied van de levensbe-

schouwing, in combinatie met op zingevingprocessen afgestemde communicatieve competentie. Geestelijk verzorgers zijn bij uitstek degenen die over de hermeneutische en levensbeschouwelijke expertise beschikken om te kunnen beluisteren welke oriëntatie de cliënt heeft en hoe deze oriëntatie hem of haar kan steunen in het vinden van antwoorden op de vragen die oprijzen (Van Knippenberg 1987, Mooren 1996).

3.1.3 Een eigen karakter

De geestelijke verzorging heeft in vergelijking met de overige disciplines in de gezondheidszorg enkele unieke kenmerken. Pastores, dominees, humanistisch raadslieden, rabbijnen, imams en pandits werken niet op basis van diagnostiek en behandelindicatie.⁵ De begeleiding is ook niet op genezing gericht. De geestelijke verzorging heeft dan ook een geheel eigen plaats in het reguliere discours van de medische wetenschap. Het werk richt zich op de betekenis die de patiënt of bewoner en diens naasten geven aan ziekte en eindigheid en aan andere bestaansvragen die zich dikwijls juist in de context van een opname aandienen. Opgenomen zijn zet veelal een proces in gang van evaluatie van het tot dan toe geleefde leven en van oriëntatie op de toekomst. Geestelijk verzorgers staan patiënten bij in dat proces van religieuze of levensbeschouwelijke (her)oriëntatie.

Geestelijke verzorging voorziet in de behoefte aan participatie in vormen van geloofsbeleving (onder andere erediensten, pastorale gesprekken) die voor mensen buiten de instelling zonder problemen binnen bereik liggen, maar waar patiënten zonder de aanwezigheid van geestelijke verzorging in de instelling van verstoken zouden blijven. Geestelijke verzorging wordt onder meer aangeboden vanuit het besef dat mensen behoefte hebben aan, en recht hebben op, het beleven en belijden van geloofs- of levensovertuiging. Om deze reden is een wettelijk verankerde aanwezigheid van de geestelijke verzorging in het publieke domein van de samenleving (hier: de gezondheidszorg en de zorgsector) van belang. Mede vanwege dit recht op beleven en belijden van geloofs- of levensovertuiging hebben patiënten en bewoners in principe vrije toegang tot de geestelijke verzorging en hebben geestelijk verzorgers in principe vrije toegang tot patiënten die daar om vragen. Aangezien patiënten zich niet altijd realiseren dat deze vorm van begeleiding beschikbaar is, wordt in veel gevallen een actief aanbod gedaan. Vanwege het genoemde grondrecht, en omdat geestelijke verzorging niet geschiedt op basis van behandel noodzaak, vindt ze plaats op basis van vrijwilligheid.

Over de aard van de geestelijke verzorging – over wat deze vorm van begeleiding karakteriseert en wat ze beoogt – is veel geschreven. Dat is niet alleen

⁵Ook in de geestelijke verzorging wordt weliswaar over (pastorale en levensbeschouwelijke) *diagnostiek* gesproken, maar deze is van een andere orde dan in de medische wetenschap: ‘Samenvattend: levensbeschouwelijke diagnostiek (...) is een activiteit waarbij de geestelijk zorgverlener probeert te achterhalen wat de spirituele nood, behoefte of pijn is van de gesprekspartner (...). Deze activiteit richt zich op de ander en veronderstelt geen verklaringsprincipe waarmee het verhaal van buitenaf geïnterpreteerd wordt. Het verhaal van de ander wordt samen met de ander van ‘binnenuit’ gelezen in de hoop dat de gesprekspartner inzicht krijgt in de eigen situatie’ (Bouwer 2006: 777).

een gevolg van de levensbeschouwelijke verscheidenheid. In het proces van professionalisering van de geestelijke verzorging is intussen een veelheid aan opvattingen geformuleerd over haar aard, doelstellingen en werkwijzen. Deels weerspiegelen deze opvattingen de verscheidenheid die bestaat in de ‘hulpwetenschappen’ waaruit de geestelijke verzorging put. Deels ook ontwikkelt het beroep zich, in antwoord op de veranderingen die zich voordoen in de verhouding tussen individu en levensbeschouwing. Dit alles bijeen heeft geresulteerd in verschillende taalspelen en invalshoeken, die trachten het eigene van het beroep te formuleren. Over geestelijke verzorging wordt gesproken in termen van zingeving, van existentiële thema’s, van de contextuele benadering, van spiritualiteit, van geloof en/of levensovertuiging, van narrativiteit, etcetera (zie onder meer Doolaard 1996, Doolaard 2006, Schilderman 2009, alsook vele artikelen in het *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*). Dit roept de vraag op, wat de grootste gemene deler en de kern van het beroep is, het eigene dat het beroep in de zorgverlening als zelfstandige discipline naast andere disciplines legitimeert.

De CAB beschouwt als de kern van het beroep geestelijke verzorging de gerichtheid op geloof en levensovertuiging in de begeleiding van cliënten, bewoners en naasten bij het streven naar hun geestelijk welzijn. Door haar levensbeschouwelijke competentie onderscheidt de geestelijke verzorging zich van maatschappelijk werk, psychotherapie en andere vormen van counseling. Onder de *levensbeschouwelijke competentie* kan worden verstaan *het vermogen om het verhaal van de cliënt in zijn religieuze of levensbeschouwelijke implicaties te kunnen verstaan en het vermogen om deze doorleefd in verband te brengen met diens eigen levensoriëntatie*. Bij dit laatste is voor geestelijk verzorgers ook kennis van belang van andere opvattingen dan alleen de eigen traditie, omdat er niet altijd sprake is van een levensbeschouwelijke ‘match’ tussen geestelijk verzorger en cliënt.

3.2 *Het geestelijk ambt, ambtelijke binding en vrijplaats*

3.2.1 *Begripsbepaling*

Het ambt kan in algemene zin worden omschreven als *een publieke dienst waarin men door een bevoegd gezag wordt benoemd*. Wat over het ambt in juridische en sociologische zin is geschreven, heeft vooral betrekking op seculiere ambten. Enkele aspecten hiervan zijn eveneens van belang voor een goed begrip van waar het bij ‘geestelijke ambten’ om gaat. Zo wordt gewezen op de neutraliteit van de ambtsdrager (op te vatten als vrij zijn van belangenbehartiging). Voorts zijn in geval van een ambt macht en gezag los gemaakt van de persoon en worden deze gezien als behorende bij de instelling of het genootschap waar het ambt aan gekoppeld is. ‘Een ambt kenmerkt zich aldus door een (zekere mate van) duurzaamheid en welomschrevenheid voor wat betreft inrichting, taken en bevoegdheden’ (Kortmann 2008: 8). Aan de ontkoppeling van macht en gezag van de persoon zit een belangrijk aspect vast, namelijk dat het ambt een representatief element in zich heeft: de ambtsdrager vertegenwoordigt een institutie en/of een waarde. Het voorafgaande in aanmerking nemend heeft

het *geestelijk ambt* betrekking op *functies die door een genootschap op geestelijke grondslag zijn ingesteld en als ambt zijn aangewezen en die als zodanig maatschappelijk erkend worden*.

De geestelijke verzorging is tot op heden meestal als een geestelijk ambt beschouwd. Bovenstaande elementen zijn van belang voor het geestelijk ambt en de variëteit aan ambten in een religieuze of levensbeschouwelijke gemeenschap:⁶ een formeel bepaalde competentiesfeer (taken en bevoegdheden) en benoeming door een bevoegde instantie; ont koppeling van de persoon; representatie.

De verdeling van de taken en functies binnen (christelijke) gemeenschappen is vanaf het begin van de christelijke jaartelling onderwerp van gesprek geweest. Tussen de kerken wordt verschillend over het ambt gedacht en ook binnen de kerken is er sprake van differentiatie van ambten. Uiteenlopende visies zijn mogelijk op de verhouding tussen die verschillende ambten: het ene boven het andere; of alle in hun eigen functie gelijkwaardig; is het ambt sacramenteel of functioneel? (Boersema 2009). En ook over de formele kwalificatie, die nodig is voor de uitoefening van de ambten (priester, predikant, pastor, kerkelijk werker) wordt verschillend gedacht.⁷

Een constante in die reflectie is wel dat het geestelijk ambt niet los te zien is van de geloofsgemeenschap: een visie op het ambt blijkt steeds ingebed in een theologische visie op parochies en gemeenten.⁸ De invulling van de term gemeenschap is tot nu toe veelal die van een kerkelijk genootschap geweest, maar dat ligt niet noodzakelijk besloten in de theologische ambtsopvatting. Gemeenschap zou dus ook een andere vorm van (lokale) levensbeschouwelijke gemeenschap kunnen zijn, bijvoorbeeld in een instelling of regio. Eveneens gemeenschappelijk, ook voor het geestelijk ambt, is dat de persoon dienstbaar is aan het ambt. Het ambt verwijst in die zin dan ook niet naar de persoon.⁹ Bovendien geldt voor het geestelijk ambt dat de ambtsdragers fungeren als representant voor bepaalde waarden¹⁰ en dat er sprake kan zijn van kleding, symbolen of eedaflegging die dit zichtbaar maken.

Van ambtelijke binding¹¹ is sprake als de geestelijk verzorger een als ambt

⁶Voor de christelijke tradities kennen verschillende soorten ambten (Meijers 2008: 172–173, Graafland 2002, Brien 2008).

⁷Voor de protestantse diaken/ouderling is bijvoorbeeld geen formele opleiding vereist. Verschillen in formele kwalificatie hangen samen met de taken die in het ambt worden uitgeoefend. Voor schriftuitleg en exegese zou bijvoorbeeld een academische theologieopleiding nodig zijn.

⁸Onder meer ontleend aan: Hoek 2007, Wereldraad van de Kerken/Lima-rapport 1982, Nieuwenhuis 2003, Reeling Brouwer 2007, Schaeffer 1999. We merken hierbij op, dat de humanistische traditie geen levensbeschouwelijke doordenking en legitimering van het ambt kent. Ze heeft het ambtelijke model naar zijn vorm en (seculier-)juridische implicaties overgenomen van de kerken.

⁹Bij het ambt van priester geldt dit in bijzondere mate (*character indelebilis*).

¹⁰Schaeffer 1999 noemt als terugkerende noties in de verschillende visies op het ambt: representatie, 'tegenover', volmacht, gezag, algemene erkenning, openbaarheid, continuïteit en roeping. Nieuwenhuis 2003 noemt als traditieverbinding element dat het ambt veiligheid moet kunnen bieden.

¹¹Van oudsher wordt in het geval van ambtelijke binding ook wel gesproken over zending en over het zendend genootschap. Hierbij moet worden verdisconteerd, dat de notie van zending als zodanig in de geestelijke verzorging kritisch wordt benaderd en door veel geestelijk verzorgers in haar traditionele betekenis niet langer als doelstelling van de geestelijke verzorging wordt gezien (Smeets 2006: 136v.).

aangemerkte functie uitoefent op basis van een door benoeming of machtiging geformaliseerde relatie met het legitimerende ('zendende') genootschap op geestelijke grondslag. Bij de huidige ambtelijke zending¹² is dit het ambt van priester, predikant, humanistisch geestelijk verzorger, rabbijn of imam (en hiervoor is een door de overheid erkende theologische opleiding vereist). Bij ambtelijke binding geldt dat de geestelijk verzorger zich verplicht tot een invulling van zijn taken en functie in overeenstemming met binnen de geestelijke traditie levende beginselen en opvattingen en in overeenstemming met de bij het bekleden van het ambt horende bevoegdheden, rechten en plichten die maatschappelijk erkend zijn. Ambtelijke binding veronderstelt religieuze of levensbeschouwelijke binding,¹³ maar valt daarmee niet volledig samen.

3.2.2 Vrijplaats en verschoningsrecht

Een bijzonder aspect van de geestelijke verzorging is dat ze wordt gezien en erkend als een zogeheten 'vrijplaatsfunctie'. Het begrip vrijplaats is geen formeel gedefinieerde term. In de juridische stukken over geestelijke verzorging kom je de term niet tegen en hoewel het begrip oorspronkelijk (in de jaren '80) was opgenomen in de Functiewaardering Gezondheidszorg, is het daar later uit verdwenen (Snelders 2006: 99). Toch functioneert het in discussies over de geestelijke verzorging en is de idee, dat de geestelijke verzorging voor cliënten een vrijplaats betekent, een wezenlijk element in het professionele zelfbeeld van de geestelijk verzorgers. De term 'vrijplaats' (Van Dale: plaats waar men vrij was voor gerechtelijke vervolging) is geassocieerd met de notie van het asielrecht van de kerken.

In de moderne tijd en in de context van de geestelijke verzorging klinkt deze betekenis door in de erkenning van de geestelijke verzorging als verschoningsgerechtigde in juridische procedures. Maar het begrip heeft een ruimere betekenis dan een louter juridische: in principe heeft de geestelijk verzorger vrije toegang tot patiënten en bewoners, en vice versa (Meijers 2008: 171) en is hun behoefte aan begeleiding in deze genoeg reden voor contact. Er is dus geen behandel noodzaak. De vrijplaatsfunctie heeft oude wortels, maar is in de moderne tijd een directe concretisering van het recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging.¹⁴

Eén uitvloeisel van die bepaling is, dat de gesprekken tussen patiënt en geestelijk verzorger vertrouwelijk zijn. Dit wekt wel eens misverstanden, omdat ook medisch hulpverleners een beroepsgeheim kennen. Maar waar andere disciplines, indien de behandeling daar om vraagt, met elkaar informatie mogen en moeten uitwisselen over patiënten, is de geestelijk verzorger ook ten op-

¹²Ambt en zending kunnen niet worden gelijkgesteld. Ambt verwijst naar een (geestelijke) functie, zending betreft een formele opdracht/taak. Ambtelijke binding, dus binding met een zendende instantie, brengt functie en taak bijeen. Dat sluit niet de mogelijkheid uit dat niet-ambtsdragers ook een zending kunnen krijgen.

¹³Religieuze of levensbeschouwelijke binding verwijst naar een aantoonbare relatie tussen geestelijk verzorger en geestelijk genootschap (dooplid, belijdend lid; in geval van humanisten: lid van het Humanistisch Verbond).

¹⁴Artikel 6, lid 1 van de Grondwet: 'Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.'

zichte van deze disciplines gehouden aan het beroepsgeheim, tenzij de patiënt anders aangeeft. De term ‘vrijplaats’ is traditioneel de verkorte aanduiding voor deze plicht tot geheimhouding. Zowel de rechtsleer als de rechtspraak erkent geestelijk verzorgers dan ook – bij juridische procedures – als ‘subjecten van het verschoningsrecht’ (Meijers 2008: 171).¹⁵ De wettelijke grond voor deze positie is voor de geestelijke verzorging de grondwettelijk gegarandeerde vrijheid van godsdienst en levensovertuiging (ibidem).

De vrijplaatsfunctie is direct afhankelijk van de ambtelijke status van de geestelijke. Daarbij is overigens onzeker of alle geestelijke ambten een beroep kunnen doen op de rechten en plichten die aan de vrijplaats vastzitten. Bij Meijers treffen we het volgende over de ‘tot de geestelijke ambtsdragers behorende kring van personen’ (Meijers 2008: 172–173): ‘(...) Van oudsher behoren de geestelijken van de christelijke kerkgenootschappen tot de kring van geestelijke ambtsdragers (priesters, predikanten/ dominees, ouderlingen). (...). Naast deze geestelijken hebben zich (...) nieuwe ambten en functies ontwikkeld (diaken, pastoraal werker, kerkelijk werker). Daarnaast (...) vrijwilligers (...) van wie sommigen op basis van een kerkelijke aanstelling of zending en anderen op strikt vrijwillige basis. (...) Het is evident, dat “de nieuwe geestelijken” en ook vrijwilligers een zwijgplicht hebben ten aanzien van hetgeen zij in hun hoedanigheid als geestelijke zorg- en hulpverlener hebben waargenomen. De vraag is echter of zij ook verschoningsrecht genieten’ (ibidem).¹⁶

3.3 *Dimensies en discoursen*

3.3.1 *Dimensies van ambtelijkheid*

Discussies over de geestelijke verzorging kennen vele invalshoeken en leiden dan ook niet altijd tot heldere en gezamenlijk gedeelde uitkomsten. Theologische en levensbeschouwelijke bespiegelingen, argumenten uit de hoek van sociale wetenschappen en religiewetenschappen, strategische redeneringen en

¹⁵De geestelijke behoort tot de zogenaamde ‘klassieke verschoningsgerechtigden’, samen met de advocaat, de notaris en de arts (Duijst 2008: 12). Het verschoningsrecht van deze beroepsgroepen is niet in wet- en regelgeving geregeld, maar twijfel over hun verschoningsrecht, dat ontleend is aan jurisprudentie, is er niet (Duijst 2008: 11). Om voor verschoningsrecht in aanmerking te komen moet een beroep voldoen aan de volgende vereisten: er moet sprake zijn van specifieke kennis; van toelatingseisen in de zin van opleiding en ervaring; het werk moet een duurzaam karakter hebben en van belang zijn voor de samenleving; de beroepsbeoefening moet onderworpen zijn aan regels (ibidem).

¹⁶Een bijzonder vraagstuk dient zich aan als we de niet-gebonden geestelijke verzorging betrekken op het fenomeen van de vrijplaats. In de gezondheidszorg en de zorgsector is de praktijk gegroeid dat alle leden van de Dienst Geestelijke Verzorging onder dit begrip vallen: het contact tussen hen en patiënten en bewoners wordt beschouwd als een vrijplaats. De vrijplaatsfunctie is, zoals gezegd, direct verbonden met de ambtelijke status van de geestelijke. Ingeval van ambtelijke binding is de situatie helder. Vraag is nu wat bij rechtelijke toetsing van het verschoningsrecht (of bij een procedure wegens het zich niet houden aan de zwijgplicht) gebeurt in het geval er geen sprake is van ambtelijke binding, of bij een andersoortige (publieke) vormgeving van de ambtelijke binding. Dit is des te meer een vraag nu de vrijplaatsfunctie uit de Functiewaardering Gezondheidszorg is verdwenen (Snelder 2006). De praktische en juridische consequenties van deze situatie dienen op korte termijn te worden doordacht.

organisatiekundige overwegingen lopen soms door elkaar. Dat is niet alleen het geval bij interne debatten in de beroepsvereniging over, bijvoorbeeld, de door sommigen veronderstelde tegenstelling tussen ambtelijkheid en professionaliteit. Ook in het gesprek met andere disciplines en met beleidsmakers in de professionele en organisatorische contexten van het werk lopen vele lijnen door elkaar.

Met de discussie over ambtelijkheid is het niet anders. Het bestuur van de VGVZ heeft gevraagd de complexiteit van de ambtsdiscussie in beeld te brengen. De CAB onderscheidt daartoe allereerst een drietal dimensies:

Een *institutionele dimensie*, die het culturele en juridische belang uitdrukt van het gemeenschappelijk goed dat in de publieke dienst wordt vertegenwoordigd en behartigd.

Specifiek op het geestelijk ambt gericht: de institutionele dimensie verwijst naar de cultureel-historische betekenis van het geloofsgoed, respectievelijk het humanistisch erfgoed, de maatschappelijke positie en relevantie van kerken en levensbeschouwelijke instellingen, het grondrecht van vrijheid van godsdienst of levensovertuiging, en het constitutionele demarcatie criterium van scheiding van Kerk en Staat.

Een *individuele dimensie*, die de ambtsuitoefening bindt aan een persoon die taken verricht met het oog op de ontwikkeling van dat gemeenschappelijk goed en die daartoe rechten bezit en plichten onderhoudt.

Specifiek op het geestelijke ambt gericht: de individuele dimensie verwijst naar de verschillende wijzen waarop men als geestelijk ambtsdrager wordt opgeleid en geïnstalleerd (gewijd) en volgens een beginsel van zending als ambtsdrager wordt geplaatst.

Een *handelingsdimensie*, waarin de dienst daadwerkelijk tot uitdrukking komt in activiteiten die als zodanig uitdrukkelijk zijn aangemerkt en die in specifieke situaties gelding hebben.

Specifiek op het geestelijke ambt gericht: de handelingsdimensie verwijst naar de activiteiten waarin de professionele dienst van een ambtelijke betekenis wordt voorzien, zoals in kerygmatische of sacramentele praktijken, in referentie aan bestuurlijke verantwoordelijkheden, of met verwijzing naar het geestelijk ambtsgeheim.

Nadrukkelijk wijzen we erop dat het gaat om onderscheidingen. De dimensies zijn in werkelijkheid nauw op elkaar betrokken en de discourses (zie hieronder) zijn soms sterk vermengd of op elkaar betrokken.¹⁷ Het moge verder duidelijk zijn, dat afhankelijk van de dimensie die aan de orde is, andere aspecten van het ambt aan de orde zijn.

3.3.2 Discourses

Dat er sprake is van verschillende ‘discourses’ komt voort uit de verschillende contexten waarin over geestelijke verzorging wordt gesproken. De discussie

¹⁷Dat de indelingen niet zonder problemen zijn, mag blijken uit een opmerking in de CAB, dat het levensbeschouwelijk discours ook altijd intrinsiek publiek is, in ieder geval voor het christendom. Voor het doel van de indelingen in het kader van dit rapport kunnen we die discussie evenwel laten rusten.

Ambt	Institutionele dimensie	Individuele dimensie	Handelingsdimensie
Discours vanuit cliëntperspectief	<ul style="list-style-type: none"> • Vrijplaats • Integratie • Professionele deskundigheid • Levensbeschouwelijke herkenbaarheid 	<ul style="list-style-type: none"> • Herkenbare identiteit • Algemeen aanbod (zingeving, levensbeschouwing) 	<ul style="list-style-type: none"> • Aanbod van erediensen en sacramentele vormen van zorg • Levensbeschouwelijke begeleiding
Levensbeschouwelijk discours	<ul style="list-style-type: none"> • Secularisering, pluralisering en informalisering onder clientèle • Ambtelijke behartiging van levensbeschouwelijk erfgoed • Criteria voor benoembaarheid in het ambt • Levensbeschouwelijk binnenperspectief 	<ul style="list-style-type: none"> • Levensbeschouwelijke en publiekrechtelijke opvatting van ambt • De relatie tussen binding en professionele profilering • Algemene, vrijgevestigde en niet-gebonden geestelijk verzorgers • Identiteitsbinding • Wederzijdse voeding en inspiratie; verantwoordiging 	<ul style="list-style-type: none"> • Representatie of algemene geestelijke verzorging • Intermediaire functie • Categorieel/territoriaal werken • Behandeling
Publiek discours	<ul style="list-style-type: none"> • Collectief zorgaanbod • Pluriform samengestelde dienst geestelijke verzorging 	<ul style="list-style-type: none"> • Deelname aan publieke debatten • Maatschappelijke zichtbaarheid m.b.t. de dimensie van levensbeschouwelijke zingeving 	<ul style="list-style-type: none"> • Oecumenische vieringen • Denominatieel aanbod • Geïntegreerde zorg • Exclusieve positionering

over de geestelijke verzorging speelt zich af voor verschillende soorten publiek of, anders gezegd, tussen verschillende gesprekspartners. In die discussies worden dan ook verschillende aspecten van het ambt benadrukt, afhankelijk van de aard van het discours. Zo-even werden daar enkele voorbeelden van gegeven. De aard van het discours is belangrijk, omdat het verwijst naar belangen van degenen die aan het discours deelnemen. We onderscheiden drie discourses. In de praktijk lopen deze discourses kriskras door elkaar heen, zijn ze nu eens op elkaar betrokken, en dan weer divergerend. Ook hier is het gemaakte onderscheid een hulpmiddel ter verheldering.

Het *discours vanuit het cliëntperspectief* betreft de vraag naar de herkenbaarheid van de geestelijk verzorger, de vertrouwelijkheid van de gesprekken, de toegang tot cliënten, het aanbod van erediensten en sacramentele diensten en de symbolische waarde die door mensen wordt toegekend aan een 'geestelijke'.

Het *levensbeschouwelijke discours* vindt overwegend plaats tussen geestelijk verzorgers onderling, tussen geestelijk verzorgers en de genootschappen, en met de opleidingen. Ze betreft het vraagstuk van de identiteit van de geestelijk verzorger (welke denominatie is in een Dienst Geestelijke Verzorging vertegenwoordigd), de formele binding met een genootschap, de representatie van een traditie, de vraag naar de begeleiding van cliënten met een andere achtergrond dan de geestelijk verzorger zelf, en de vrijplaatsfunctie.

Het *publieke discours* heeft betrekking op de discussie met overheden, werkgevers en zorgverzekeraars. Thema's die in dit discours aan de orde zijn: het belang van de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg en de zorgsector, de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, financiering van de geestelijke verzorging en wetgeving, instellingsbeleid en plaats in de organisatie, de inbedding in de zorgverlening.

Een en ander kan zichtbaar gemaakt worden met behulp van een matrix, waarbinnen elementen van de discussie over geestelijke verzorging en ambt kunnen worden geplaatst. De matrix op p. 83 geeft een aantal van de met ambtelijkheid verbonden thema's en discussiepunten weer. De aanduidingen in de cellen van de matrix zijn niet uitputtend.

De complexiteit van de ambtsdiscussie is niet alleen een gevolg van de dimensies die we kunnen onderscheiden. Inhoudelijk is er sprake van religieuze/levensbeschouwelijke verscheidenheid (theologische strijdpunten, verschillen in kerkelijke/levensbeschouwelijke organisatie) en van uiteenlopende maatschappelijke belangen bij de partijen die betrokken zijn bij de geestelijke verzorging (genootschappen, opleidingen, VGVZ, instellingen in de gezondheidszorg en de zorgsector, de geestelijk verzorgers zelf). Daarbij komt dat verschillende 'discourses' (publiek discours, levensbeschouwelijk discours, cliëntperspectief) theoretisch te ordenen zijn, maar, zoals gezegd, in de praktijk door elkaar heen lopen.

3.4 Veranderingen

3.4.1 Veranderingen in aard en aanbod van geestelijke verzorging

Het vraagstuk van de ambtelijkheid vloeit voort uit het gegeven, dat de vgvz zich sinds een aantal jaren geconfronteerd ziet met mensen die als geestelijk verzorger in de zorg werkzaam zijn (of dat zouden willen zijn) en die geen ambtelijke benoeming hebben vanuit een van de genootschappen, maar wel lid van de vgvz willen zijn. Een deel van hen zou de ambtelijke benoeming wel willen verkrijgen, maar komt daar om uiteenlopende redenen niet voor in aanmerking, een ander deel kiest er voor om als ‘algemeen’ geestelijk verzorger in de gezondheidszorg of de zorgsector te werken. De vgvz staat voor de opgave op deze situatie te reageren. Daarbij weet ze zich geplaatst in een omgeving van belanghebbende actoren die elk hun eigen positie hebben ten aanzien van de kwestie van de ambtelijke binding: de cliënten en bewoners van de instellingen, de genootschappen op geestelijke grondslag als ‘zendende instanties’, de instellingen in de gezondheidszorg en de zorgsector, de geestelijk verzorgers zelf, de zorgverzekeraars en de politiek.

Er zijn drie achterliggende langetermijnontwikkelingen aan te wijzen die de agendering van het vraagstuk van de ambtelijke binding noodzakelijk maken. Ten eerste hebben zich sinds de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw in de verhouding tussen individu en geestelijk genootschap ingrijpende veranderingen voorgedaan. Ten tweede is, als gevolg van fusies op grote schaal en van de regionalisering van de (gezondheids-)zorg, de levensbeschouwelijke identiteit van zorginstellingen niet langer een vast gegeven. Ten derde heeft de geestelijke verzorging een indringend proces van professionalisering ondergaan, een proces dat nog niet tot stilstand is gekomen. De directe aanleiding voor het genoemde traject is de instelling van een beroepsregister door de vgvz.

Genoemde ontwikkelingen hadden en hebben gevolgen voor aard en aanbod van de geestelijke verzorging. Ze hebben onder meer geleid tot een verbreding van het aandachtsgebied van deze vorm van begeleiding van mensen: naast godsdienstigheid en gerichtheid op levensovertuiging kwamen zingeving en spiritualiteit in meer algemene zin sterker in beeld. Terwijl voor menig geestelijk verzorger de ambtelijke binding van blijvende waarde is, relativeerde deze verbreding voor een deel van de beroepsgroep de noodzaak van een heldere levensbeschouwelijke identiteit van de geestelijke verzorging. In het verlengde hiervan wordt de ambtelijke binding niet langer door alle betrokkenen (geestelijk verzorgers, cliënten, zorgverleners, beleidsmakers) als vanzelfsprekend beschouwd en bestaan er over de invulling van het begrip en het belang ervan verschillende opvattingen. Gaandeweg is hierbij de rol van de kerkgenootschappen en het Humanistisch Verbond als legitimerende ‘zendende instanties’ ter discussie komen te staan. Op instellingsniveau hebben de ontwikkelingen onder meer geleid tot het model van de geïntegreerde geestelijke verzorging, tot een in levensbeschouwelijk opzicht pluriform aanbod en tot een territoriale werkwijze, met gevolgen voor de organisatorische inbedding van de geestelijke verzorging.¹⁸

¹⁸Een territoriale werkwijze houdt in, dat de instelling verdeeld is in ‘gebieden’ (met een of meer

3.4.2 *Het verschijnen van de niet-gebonden geestelijke verzorging*

De instelling van de CAB is het gevolg van de jarenlang bestaande situatie dat in de gezondheidszorg en de zorgsector een aantal geestelijk verzorgers werkzaam is zonder 'zending', dus zonder erkenning en benoeming als ambtsdrager door een genootschap op geestelijke grondslag. Voor deze gegroeide situatie zijn meerdere concrete oorzaken aan te wijzen.

- De gevolgen van secularisering en levensbeschouwelijke individualisering werken door in de visie op geloof en levensovertuiging van de beleidsmakers en medewerkers in de gezondheidszorg en de zorgsector. Hoewel voor menig manager religie en levensbeschouwing van blijvende waarde zijn, heeft een deel van hen niet langer affiniteit met deze dimensie van het bestaan en staat een ander deel negatief tegenover de levensbeschouwelijke (dikwijls: kerkelijke) instituties. Als men dan al kiest voor geestelijke verzorging,¹⁹ kiest men in deze situatie (ook vanwege beperkte budgetten) niet zelden voor een zo algemeen mogelijk aanbod.
- Het belang van ambtelijke binding wordt gerelativeerd door de opkomst van de territoriale werkwijze en de uitvoering daarvan. Vanwege het doorgaans beperkte aantal geestelijk verzorgers, lijkt de territoriale werkwijze de juiste oplossing om in geestelijke verzorging te voorzien, zeker voor een grote groep cliënten. De indruk bestaat echter, dat doorverwijzing naar en inschakeling van de bij de patiënt passende geestelijke verzorging (wat bij de invoering van de territoriale werkwijze als ideaal en uitgangspunt gold) in de praktijk slechts in beperkte mate geschiedt.²⁰ Dit heeft consequenties voor het ervaren belang van de ambtelijke binding.
- Sinds het verschijnen van de NZR-nota *Dienst Geestelijke Verzorging in organisatie en beleid* in 1987 is onder geestelijk verzorgers het onderscheid in zwang geraakt tussen ambtshalve (= ambtelijke) en professionele kwaliteit. Het gaat hier om een onderscheid dat werd uitgewerkt in een specifieke historische context, met een specifiek doel voor ogen (zie Bijlage 4: 'Ambtelijkheid en professionaliteit: een paar apart?').²¹ Gaandeweg de beschreven ontwikkelingen zijn beide aspecten in discussies over geestelijke verzorging tegenover elkaar komen te staan. Zo kan men bijvoorbeeld het argument beluisteren, dat de ambtelijkheid van de geestelijke verzorging de ontwikkeling van de professionaliteit in de weg zit

afdelingen per gebied) en dat aan een gebied of territorium een geestelijk verzorger verbonden is. Voor de mensen in dat 'territorium' is deze de eerstaangewezen persoon als het gaat om geestelijke verzorging, ongeacht beider levensbeschouwelijke oriëntaties. Hier tegenover staat de categoriale werkwijze, waarbij de levensbeschouwelijke oriëntatie van de cliënt het criterium is voor contact, ongeacht de afdeling waar de patiënt ligt.

¹⁹De kwetsbaarheid van het beroep blijkt hier uit de afhankelijkheid van persoonlijke voorkeuren van managers, een afhankelijkheid die voor weinig andere disciplines in gezondheidszorg en zorgsector in dezelfde mate geldt. Hier wreekt zich het gebrek aan wettelijke bepalingen met betrekking tot dit onderdeel van de zorg.

²⁰Daar staat tegenover, dat de patiënt of bewoner, als een eerste contact is gelegd, dikwijls geen behoefte heeft aan doorverwijzing.

²¹In dit Cahier, p. 106.

(zie o.m. het onderzoek van Smeets 2006). De CAB is overigens nadrukkelijk van mening dat hier sprake is van een verkeerde en onvruchtbare tegenstelling.

- De al genoemde processen van secularisering en privatisering van geloof en levensovertuiging zijn ook aan de geestelijk verzorgers zelf niet helemaal voorbijgegaan. Terwijl er formeel wel van een ambtelijke binding sprake is, zijn zij losser komen te staan van de zendende instanties. Dit proces wordt versterkt door een ervaren gebrek aan betrokkenheid vanuit de genootschappen op geestelijke grondslag.²² Hierbij kan men onderscheiden tussen de aandacht voor persoonlijk geestelijk welzijn van de geestelijk verzorger, het functioneren als ambtsdrager en het ondersteunen van de contextuele inbedding in instellingen.
- Sinds de jaren '80 zijn naast de academische en kerkelijke opleidingen voor pastores en predikanten andere opleidingen op het toneel verschenen. Er kwamen speciale opleidingen voor 'algemene' geestelijke verzorging op HBO-niveau.²³ Later kwamen er op academisch niveau zowel 'algemene' als denominatiegebonden speciale opleidingen voor geestelijke verzorging. Mede door de kerkelijke regelgeving betreffende ambtsopleidingen is het voor afgestudeerden van deze opleidingen dikwijls niet mogelijk een ambtelijke benoeming te krijgen, ook al wil een deel van hen dat zelf graag. Zij vinden echter wel op basis van hun opleidingskwalificaties de weg naar de arbeidsmarkt. In hun geval is het niet juist te spreken van algemene geestelijke verzorging, maar is de aanduiding 'niet-gebonden' een juistere aanduiding.
- Sinds jaar en dag werken een aantal pastores en predikanten in de geestelijke verzorging die over voldoende levensbeschouwelijke competentie beschikken en die verder aan alle andere professionele voorwaarden voldoen om in de parochies en de gemeenten te functioneren, maar die daar geen aanstelling kunnen krijgen wegens huwelijk of seksuele voorkeur.
- Er zijn geestelijk verzorgers (zowel met als zonder zending) die werken met mensen die een andere levensvisie dan zijzelf aanhangen. Een integere opstelling hierbij vraagt om een dialogische vaardigheid en het vermogen de eigen opvattingen tijdelijk tussen haakjes te plaatsen zonder aan authenticiteit in te boeten.²⁴

3.4.3 *Het ambt onder druk; vragen rond de ambtelijke binding*

Door de in 3.4.1 en 3.4.2 gesignaleerde ontwikkelingen zijn er vragen gerezen rondom het ambt in de geestelijke verzorging. Voor de duidelijkheid ordenen we deze met behulp van de in 3.3.1 geïntroduceerde dimensies van het ambt.

²²Dit geldt over het geheel genomen niet voor de humanisten.

²³De Hogeschool Diemen was in het begin van de jaren '90 de eerste instelling die een HBO-opleiding voor algemene geestelijke verzorging aanbood.

²⁴Dit zijn vaardigheden die in de opleidingen meer aandacht zouden mogen krijgen dan nu het geval is.

Institutionele dimensie

- Omdat de achtergrondgenootschappen het ambt inrichten volgens het eigen binnenperspectief en het faciliteren van de geestelijke verzorging plaatsvindt in het kader van het collectief zorgaanbod (financiën, borging), bestaat het risico van een structureel onevenwichtige positie van het ambt.
- In de huidige maatschappelijke constellatie is een zekere politieke en constitutionele ambivalentie tegenover het ambt waarneembaar, vanwege de presentie van achtergrondgenootschappen in het publieke domein waar de Staat neutraliteit garandeert en haar burgers op autonomie aanspreekt.
- Als gevolg van pluralisering, secularisering en informalisering onder de clientèle in de zorg wordt het geestelijk (religieus en humanistisch) erfgoed als minder eenduidig ervaren en dreigt de ambtelijke behartiging ervan als minder relevant ervaren te worden.

Individuele dimensie

- Er is onduidelijkheid en in ieder geval verschil van mening in de beroepsgroep over de vraag of en in welke betekenis de geestelijk verzorger ambtsdrager is (kerkelijk of niet-kerkelijk, formeel of informeel, denominationeel of denominatieoverstijgend).
- Er is in de zorg een praktijk gegroeid van niet-gebonden geestelijk verzorging, waarmee het belang van de ambtelijke binding gerelativeerd lijkt te worden.
- Er bestaat ambivalentie onder geestelijk verzorgers over de ervaren spanning tussen ambtelijke en professionele aspecten van geestelijke verzorging.

Handelingsdimensie

- Door het oecumenische karakter van vieringen en andere rituele innovaties gaan mogelijk specifiek ambtelijke verschillen tussen denominaties of religies verloren.
- Het territoriale beginsel van arbeidsdeling in de diverse werkvelden maakt dat cliënten niet langer als (specifiek religieuze) categorie worden benaderd.
- Het veranderde vocabulaire in de zorg hanteert meer functionele begrippen (zingeving, coping, contingentie), die de inhoud en onderlinge vormverschillen van ambtshandelingen meer naar de achtergrond plaatsen.

De vanzelfsprekendheid van de ambtelijke binding is met dit alles tot een vraag geworden: is er nog voldoende grond om zending door een genootschap op geestelijke grondslag als benoemingsvoorwaarde te hanteren?

De in het Voorwoord genoemde opdracht van het bestuur van de VGVZ was omvangrijk. Vanwege de beschikbare tijd heeft de CAB zich beperkt tot enkele centrale elementen: *is het mogelijk het ambtsbegrip in de zorg aan te passen;*

*werk enige modellen uit voor nieuwe vormen van ambtelijkheid; geef suggesties met betrekking tot heroverweging en herijking van de zendingformules; wat betekent een en ander voor de niet-gebonden geestelijk verzorgers (zie Bijlage 2: ‘Opdracht aan de Commissie’).*²⁵ In het licht van de beschreven ontwikkelingen komt de opdracht van het bestuur van de VGVZ aan de CAB neer op het beantwoorden van de volgende vragen:

- Is de ambtelijke binding de enig mogelijke toegang tot lidmaatschap van de VGVZ?
- Als het antwoord op deze vraag bevestigend luidt, wat zijn dan de mogelijkheden (in termen van ambtelijkheid) voor de niet-gebonden geestelijk verzorgers om voor lidmaatschap en registratie in aanmerking te komen?
- Als het antwoord ontkennend luidt, of als de route van ambtelijkheid niet mogelijk of wenselijk is, wat is dan voor de VGVZ een begaanbare weg ten opzichte van de niet-gebonden geestelijk verzorgers?

3.5 Standpunten en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden een aantal standpunten, aanbevelingen en overwegingen gegeven die in reactie op de opdracht door de CAB zijn geformuleerd. In antwoord op de zojuist geformuleerde vraag is de grote lijn dat de CAB in meerderheid voorstelt door te denken op een duaal systeem voor het lidmaatschap van de VGVZ. Zoals in het Voorwoord al is gezegd was over het duaal systeem geen consensus mogelijk.

Een duaal systeem houdt in, dat langs twee lijnen voldaan kan worden aan de voorwaarden om lid van de VGVZ te kunnen worden (en om in aanmerking te komen voor opname in het beroepsregister). De ene lijn is die van de ambtelijke binding, waarbij deze binding (naast de overige voorwaarden betreffende opleiding) als voorwaarde geldt voor het lidmaatschap en de genootschappen de formele en inhoudelijke positie hebben om iemand in het ambt te benoemen (zie 3.5.3.1). De tweede lijn loopt via de professionele organisatie en zou vooralsnog als ‘beëdigingsmodel’ kunnen worden aangeduid (zie 3.5.3.2).²⁶ Invoering van dat model vereist wel dat vooraf aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Deze worden eveneens geformuleerd. Het minderheidsstandpunt wordt aan het slot van dit hoofdstuk verwoord (3.5.3.4).

3.5.1 Het belang van ambtelijke binding

Alle problemen en dilemma’s ten spijt is de CAB van mening, dat de ambtelijke binding van belang is en blijft. Het ambt vertegenwoordigt in cultureel-historisch en religieus/levensbeschouwelijk opzicht een legitieme uitdrukking

²⁵In dit Cahier, p. 99vv.

²⁶De CAB heeft stilgestaan bij de vraag of de aanduiding ‘tweesporenbeleid’ adequaat was. Gekeken is voor de aanduiding ‘dual systeem’ omdat het gaat om twee onafhankelijke, naast elkaar staande lijnen. Naar de mening van de CAB wekt de term ‘tweesporenbeleid’ de indruk dat het zou gaan om gelijksoortige alternatieven. Vanwege het verschil in waardering van ambtelijke model en beëdigingsmodel is dit niet het geval.

van de zorg die namens achtergrondgenootschappen in het publieke domein wordt aangeboden. Bij de geestelijke verzorging met ambtelijke binding zijn ambtelijkheid en professionaliteit steeds onlosmakelijk op elkaar betrokken. De CAB zit in dit opzicht op één lijn met wat over professionaliteit en ambtelijkheid in de *Beroepsstandaard* van de VGVZ (2002) is geformuleerd.²⁷

Natuurlijk werden in de commissie verschillende waarderungen voor de ambtelijke binding zichtbaar. Waar de een de positieve, theologische en praktische aspecten benadrukte, werd door een ander kritisch gesproken over ambt in relatie tot professionaliteit of over de machtsaspecten van de ambtelijke binding. Maar onderkend wordt, dat voor een deel van de geestelijk verzorgers het ambt een belangrijk gegeven is voor hun eigen functioneren. Dat hangt samen met de legitimering van taken en bevoegdheden die met het ambt verbonden zijn, zoals het uitvoeren van sacramentele handelingen en het voorgaan in erediensdiensten.

De theologische fundering en de godsdienstige verankering (bijvoorbeeld door wijding) van het ambt is bovendien, hoewel verschillend bij de diverse denominaties, voor menig geestelijk verzorger zelf een zowel in persoonlijk als in functioneel opzicht noodzakelijke voorwaarde voor een passende vervulling van de functie. Voorts zijn de zwijgplicht en het verschoningsrecht (aspecten van de vrijplaats) tot op heden niet verbonden met de professionele status van de geestelijke verzorging, maar rechtstreeks gelieerd aan de erkenning als geestelijke 'waar het gaat om kunnen en mogen optreden als representant van een geloofsgemeenschap.'

Voor patiënten, bewoners en hun naasten is in een flink aantal gevallen het ambtelijke karakter van de geestelijke verzorging ook zeker van belang. Ambtelijke binding betekent herkenbaarheid in religieus of levensbeschouwelijk opzicht en als zodanig draagt de ambtelijkheid bij aan de verbinding met de geloofsgemeenschap waartoe zij horen. Waarschijnlijk geldt deze behoefte aan religieuze of levensbeschouwelijke herkenbaarheid voor ouderen in sterkere mate dan voor jongeren. Het is in ieder geval onjuist om het ambt af te doen als een relict.

Ook voor beleidsmakers kan de herkenbaarheid in geestelijk opzicht van belang zijn. Verantwoord beleid met betrekking tot de samenstelling van de Dienst Geestelijke Verzorging wordt er door mogelijk. Verder hebben overheden, mede vanwege de scheiding tussen Kerk en Staat, behoefte aan in geestelijk opzicht herkenbare gesprekspartners.

²⁷De geestelijk verzorger heeft als *ambtsdrager* een identiteit die gelegitimeerd is door een maatschappelijk erkend geestelijk genootschap. Die identiteit kan weliswaar worden onderscheiden, maar niet los gezien van de professionaliteit. Voor de VGVZ is het ambtshalve aspect van belang, omdat het domein van de geestelijke verzorging (zingeving) nooit 'neutraal' is en altijd vraagt om een positiebepaling van de geestelijk verzorger. De geestelijk verzorger heeft daarbij altijd een open houding naar andere levensbeschouwingen. Een authentieke omgang met de eigen levensbeschouwing is daarvoor noodzakelijk. Het ambt en de eigen spiritualiteit behoren zo tot het hart van de professionele identiteit.

3.5.2 *Levensbeschouwelijke competentie*

Hoewel de ambtelijke binding dus van belang blijft, kwam in het voorgaande naar voren dat de noodzakelijkheid ervan voor adequate begeleiding van patiënten en bewoners gerelativeerd moet worden. Dit is althans het standpunt van een meerderheid in de commissie. In ieder geval was er overeenstemming, dat de niet-gebonden geestelijke verzorging een maatschappelijke realiteit is en dat voor die groep professionals een oplossing gevonden dient te worden wat betreft hun maatschappelijke erkenning. In de praktijk zijn mensen werkzaam die naar ieders tevredenheid vorm geven aan ten minste een deel van de taken van de geestelijke verzorging naar eigentijdse inzichten en die de status van ambtsdrager graag zouden willen hebben, maar die deze erkenning om uiteenlopende redenen (zie 3.4.2) niet krijgen. Voor de moderne professionele geestelijke verzorging is de zending niet meer alleen datgene waar het om gaat (Mooren 2008: 45–48). De mensen waar het hier over gaat beschikken wel over de vereiste levensbeschouwelijke competentie (zie p. 87). De borging van deze competentie was het cruciale punt voor de commissieleden in de discussie over mogelijkheden voor erkenning.

De vraag dient zich aan hoe deze competentie het beste geborgd kan worden, op zodanige wijze dat van maatschappelijke erkenning van het eigene van het vak sprake is en dat de betrokkenen een gelijkwaardige juridische positie (vrijplaatsfunctie) verzekerd kan worden. Bij borging moet men onder meer denken aan het stellen van inhoudelijke criteria, aan levensbeschouwelijke toetsing, aan bewaking en bevordering van de kwaliteit in dit opzicht, en aan de mogelijkheid voor cliënten een klacht in te dienen. Anders geformuleerd luidt de vraag: welke instantie is geschikt en gemachtigd om de kwaliteit van de niet-gebonden geestelijke verzorging betreffende de levensbeschouwelijke competentie te bewaken en te bevorderen? Kan die instantie de VGZ zijn, of een interlevensbeschouwelijke raad, of een lokale gemeenschap? Zijn er nog andere mogelijkheden? Overigens dient het concept 'levensbeschouwelijke competentie' nader uitgewerkt te worden naar inhoud, kwalificaties, bevoegdheden en vereiste opleiding, maar dit valt buiten de taakstelling van de CAB en reikt verder dan de doelstelling van dit rapport.²⁸

3.5.3 *Modellen van geestelijke verzorging*

De CAB heeft een aantal mogelijke formele modellen van geestelijke verzorging besproken. Deze hadden dus geen betrekking op inhoudelijke visies op geestelijke verzorging. De modellen waren beschreven met het oog op de vraag naar de ambtelijke binding en de niet-gebonden geestelijk verzorgers. Gekeken is naar de benoemende instantie, naar levensbeschouwelijke binding, naar een formele relatie met het genootschap via machtiging (ambtsbinding) resp. de formele consequentie van verlies van machtiging, naar de vereiste initiële opleiding, naar de organisatorische inbedding in de instelling, naar de werkwijze (territoriaal/categoriaal) en naar de vrijplaatsfunctie. Het dient geen doel nader tot in detail op de verschillende modellen in te gaan. Voor een overzicht

²⁸Vgl. in dit Cahier, § 4.4, p. 129.

van de modellen zie Bijlage 3. We beperken ons hier tot de twee modellen die volgens de CAB in aanmerking komen om met het oog op de toekomst over door te denken.²⁹

3.5.3.1 Het ambtelijke model

Het eerste model is het klassieke *ambtelijke model*. Het kan als volgt worden beschreven: geestelijke verzorging is een vorm van dienstverlening vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging. Ze wordt aangeboden vanuit de genootschappen op geestelijke grondslag, in institutionele settings waar mensen de gewone toegang tot kerken en genootschappen ontberen. Het werk wordt uitgevoerd door professionals die daartoe opgeleid zijn en die krachtens een door het zendend genootschap gegeven machtiging de achterliggende traditie representeren. De geestelijke verzorging in dit model heeft een vrijplaatsfunctie. Het model krijgt zowel territoriaal als categoriaal vorm.³⁰

Het klassieke model is een beproefd model dat als voordeel heeft, dat de positie van de geestelijk verzorger duidelijk is, zowel voor de instelling van gezondheidszorg en de zorginstelling, als voor het genootschap op geestelijke grondslag. In juridisch opzicht is deze positie eveneens uitgekristalliseerd, zowel in arbeidsrechtelijke zin als bij procedures waar een beroep op zwijgplicht en verschoningsrecht wordt gedaan. Er zijn ook geen principiële bezwaren ingebracht tegen dit model. Wel is gesteld, dat de huidige religieuze en levensbeschouwelijke situatie in Nederland en het traditionele denken over geestelijke verzorging niet meer voldoende op elkaar zijn afgestemd.

Een nadeel is, dat het klassieke model in zijn huidige vorm geen openingen biedt voor de problemen die zijn ontstaan door de ontwikkelingen van de laatste decennia. Een richting waarin binnen dit model over oplossingen gedacht kan worden, is een herbezinning door de genootschappen op de wijze waarop zij over het ambt (in het bijzonder de toegankelijkheid ervan) denken. Een andere mogelijkheid in dezelfde lijn is, te denken in termen van de 'nieuwe geestelijken' (Meijers 2008). Dit laatste vraagt niet alleen om een theologisch en kerkjuridisch debat, maar ook om een gesprek met de overheid over de vraag wie wel en niet voor het verschoningsrecht in aanmerking komen. Het is in eerste instantie aan de genootschappen zelf om deze opties te onderzoeken.

3.5.3.2 Het beëdigingsmodel

Het beëdigingsmodel voorziet in erkenning van de professional zoals gezegd langs de lijn van de professionele organisatie. De geestelijk verzorger die lid wil worden van de VGVZ en in het register wil worden opgenomen, committeert zich via het afleggen van een eed aan de beroepsuitoefening volgens de Beroepsstandaard. De eed zou betrekking moeten hebben op een gedragscode en op een inhoudelijke component, waarbij schatplichtigheid aan het onderhouden van de levensbeschouwelijke competentie het centrale aspect is. De

²⁹In Bijlage 3 (in dit Cahier, p. 102vv.) worden kort de redenen aangegeven om de overige modellen af te wijzen.

³⁰Zie noot 18, p. 85.

eed zou niet tegenover de VGVZ zelf moet worden afgelegd, maar tegenover een door de VGVZ op te richten stichting (model van de registratie).

Het accepteren van dit model veronderstelt een aantal voorwaarden:

- Aanpassing van de Beroepsstandaard.
- In het leven roepen van een stichting naar analogie van het beroepsregister of aansluiten bij de stichting die het beroepsregister onder haar hoede heeft.
- Werken aan de maatschappelijke voorwaarden voor erkenning van het beëdigingsmodel (onderhandelen met de overheid, streven naar titelbescherming, in verband met de vrijplaats streven naar erkenning als in juridische zin gelijkwaardig aan het geestelijk ambt).
- Vaststellen welke maatschappelijke groeperingen in het bestuur van de stichting zitting nemen.
- Uitwerking van het concept 'levensbeschouwelijke competentie'. Hieraan verbonden: vaststellen wat voor vorm van beoordeling in het geding is (toetsing van levensbeschouwelijke positie? beoordeling van reflexiviteit?). Het concept dient nader te worden uitgewerkt naar inhoud, kwalificaties, bevoegdheden en vereiste opleidingsduur.
- Vaststellen welke elementen van de beroepsuitoefening in de eed dienen te worden geadresseerd.
- Streven naar erkenning van het beëdigingsmodel door de instellingen en koepelorganisaties van gezondheidszorg en zorgsector.

3.5.3.3 Verhouding tussen beide modellen

Hoewel er consensus was over de noodzaak de maatschappelijke realiteit van de ontwikkelingen in de geestelijke verzorging onder ogen te zien en iets te regelen voor de niet-gebonden geestelijk verzorgers, leefden er in de commissie uiteenlopende waarderingen van het beëdigingsmodel, ook nog los van het minderheidsstandpunt. Er was geen eenstemmigheid over het antwoord op de vraag of het beëdigingsmodel ook als ambtelijk model zou kunnen functioneren. Met uiteenlopende argumenten was de meerderheid van CAB van mening dat niet gesproken zou moeten worden over twee verschillende soorten ambt. Dit zou verwarring wekken en het ambt in religieus/levensbeschouwelijke zin uithollen. Het beëdigingsmodel is derhalve geen ambtsmodel. Ook over de onderlinge rangschikking van beide modellen is gesproken. Het voorstel om het beëdigingsmodel voor iedereen te laten gelden met daarbinnen een categorie ambtelijke benoeming stuitte op veel bezwaren bij degenen die het kerkelijke model van het ambt wilden behouden.

3.5.3.4 Minderheidsstandpunt

Het duaal systeem, met het beëdigingsmodel als alternatieve route voor het ambtelijke model, stuitte op zodanige onoverkomelijke bezwaren, dat een van de leden, prof. dr. A.H.M. van Iersel, op dit punt afstand nam van het advies. Besloten is zijn bezwaren in de vorm van een minderheidsstandpunt op te nemen in het rapport.

De kern van het principiële bezwaar tegen het duale systeem is, dat met dit model de (ook door de CAB bekritiseerde) scheiding tussen ambtelijke en professionele aspecten van het beroep geestelijke verzorging wordt vergroot en geïnstitutionaliseerd. Dit is op termijn niet dienstbaar aan de positie van de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg en de zorgsector, noch aan de inhoudelijke ontwikkeling van het beroep geestelijke verzorging. Ook de cohesie in de beroepsgroep wordt er niet door versterkt. De vrees bestaat, dat het systeem zorgt voor erodering van de ambtelijke binding. En het model van beëdiging gaat voorbij aan het recht van geestelijke genootschappen, inhoudelijke criteria te stellen voor benoembaarheid in ambtelijke functies. Dat recht kan niet tenietgedaan worden eenvoudigweg doordat men het met de criteria in voorkomende gevallen niet eens is.

3.6 Conclusies

De VGVZ heeft de CAB ingesteld om te adviseren over de problematiek van de ambtelijke binding, ten behoeve van een gesprek met de zendende instanties, de leden van de VGVZ en de politiek over visies op de toekomst van de geestelijke verzorging in de zorg, de rol van de ambtelijkheid in dat kader en over de positie van de zendende instanties in deze. De vraag aan de commissie luidde: *wat zijn de vruchtbare sporen om op door te denken ten behoeve van geestelijke verzorging voor mensen van alle achtergronden?*³¹ Voor een uitvoerige beschrijving van de opdracht: zie Bijlage 2.³² In een zevental vergaderingen is intensief en in een constructieve sfeer een aantal aspecten van deze kwestie besproken. Daarover zijn twee inleidende opmerkingen van belang.

a) Al gauw bleek dat de opdracht zoals geformuleerd te omvangrijk was voor de tijd die de CAB ter beschikking stond. Een consequentie hiervan is dat de CAB zich geconcentreerd heeft op de ambtelijke binding en op de vraag wat te doen met de niet-gebonden geestelijk verzorgenden. b) Door het bestuur van de VGVZ is gevraagd om een consensusrapport. Dat is niet in alle opzichten haalbaar gebleken. Daarom is dit advies als volgt opgesteld: eerst worden een aantal punten geformuleerd waarover in de commissie eensgezindheid bestaat. Vervolgens wordt, met name met het oog op de borging van de levensbeschouwelijke competentie, een tweetal modellen gepresenteerd (met bijhorende overwegingen) die volgens de CAB mogelijkheden bieden om op adequate wijze om te gaan met de problematiek van de ambtelijke binding. De CAB kiest – behoudens een minderheidsstandpunt – voor een duale benadering van deze problematiek. De conclusies van de CAB worden hieronder puntsgewijs geformuleerd.

³¹Met deze zinsnede is niet bedoeld, dat de geestelijke verzorging voor mensen van alle achtergronden in het geding zou zijn. Die wordt in het professionele en pluriforme aanbod van geestelijke verzorging al jaren gewaarborgd. Het hoort ook tot ambtelijke competenties van geestelijke verzorging om het geloof of levensovertuiging van andersdenkenden te kunnen faciliteren. De vraag heeft veeleer betrekking op de vormgeving van de diversiteit binnen de beroepsgroep en geeft de zorg weer om de samenhang binnen de beroepsgroep te waarborgen.

³²In dit Cahier, p. 99vv.

Als eerste de punten waarover eensgezindheid bestaat:

1. De CAB als geheel onderschrijft het belang van de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg en de zorgsector.
2. De CAB is eensgezind in de opvatting dat het bestaan van de geestelijke verzorging als eigenstandige discipline in de gezondheidszorg en de zorgsector primair gelegitimeerd wordt door wat ze als de kern van het beroep beschouwt: de gerichtheid op de levensbeschouwelijke dimensie van het bestaan.
3. De CAB onderschrijft de noodzaak om helderheid na te streven betreffende ambtelijkheid en de gegroeide praktijk van benoemingen in de gezondheidszorg, dit ten behoeve van de herkenbaarheid van het vak geestelijke verzorging. Daarbij staat niet het bestaan van de ambtelijke binding ter discussie, maar de wijze waarop de levensbeschouwelijke competentie geborgd kan worden.
4. De CAB is eensgezind van mening, dat de levensbeschouwelijke (hermeneutische) competentie de centrale competentie is van geestelijke verzorging. Het concept dient wel grondig te worden uitgewerkt naar inhoud, kwalificaties, bevoegdheden en vereiste opleidingsduur.
5. De CAB is eensgezind in haar mening, dat het conceptuele onderscheid tussen de professionele en ambtelijke dimensie van het beroep van belang is voor legitimering van de aanwezigheid van de geestelijke verzorging in het publieke domein van de samenleving.
6. De CAB is eensgezind in de opvatting, dat de ambtelijke binding recht van bestaan houdt als inhoudelijk en formeel kenmerk van de geestelijke verzorging.
7. De CAB is eensgezind in de mening dat voor de niet-gebonden geestelijk verzorgers een oplossing gevonden dient te worden. De CAB acht het daarbij onwenselijk dat met twee verschillende ambtsbegrippen zou worden gewerkt.

Over een aantal punten bestaat verschil van inzicht

8. Punt 6 laat onverlet, dat de ambtelijke binding door de leden van de CAB verschillend wordt gewaardeerd, in het bijzonder het belang ervan. Voor de een is ambtelijke binding en het voldoen aan ambtelijke opleidings- en geschiktheidseisen een noodzakelijke en voldoende benoemingsvoorwaarde, voor de ander is ambtelijkheid op zijn best een legitimerend concept zonder verdere doorwerking naar de vormgeving aan het beroep geestelijke verzorging.
9. De CAB raadt in meerderheid een verdere doordenking aan van de problematiek van ambtelijke binding en niet-gebondenen langs de lijn van een duaal systeem met naast het ambtelijke model het beëdigingsmodel. Met betrekking tot dit element van het advies is een minderheidsstandpunt geformuleerd.

10. Punt 9 laat onverlet, dat ook bij de meerderheid deze aanbeveling met ambivalenties beladen is. Voor de een biedt het beëdigingsmodel een welkome uitkomst uit een langdurige impasse, een ander kan met de aanbeveling krap aan leven, gelet op de realiteit waarvoor nu eenmaal een oplossing moet worden gezocht.
11. Ook over de status van de geestelijk verzorger in het beëdigingsmodel als mogelijke ambtsdrager bestaat verschil van inzicht. Voor de een is het model een in potentie volwaardig alternatief (zie de geformuleerde condities waaraan moet worden voldaan), voor de ander is het een brug te ver om aan deze oplossing ook de ambtelijke status te verbinden.
12. De vrijplaats is niet voor ieder lid van de CAB in gelijke mate van belang. Voor sommigen heeft het begrip in de praktijk slechts marginale betekenis, volgens anderen is het een essentieel element in de positionering van de geestelijke verzorging en voor de bijdrage ervan aan zorggericht overleg in de instelling. Van belang is dat de juridische positie van de geestelijk verzorger in beide modellen gelijkwaardig is.

In vervolg op het voorgaande brengt de CAB de volgende aanbevelingen onder de aandacht

13. Denk over de problematiek van de ambtelijke binding en de niet-gebonden door langs de lijn van een duaal systeem met een ambtelijk model en een beëdigingsmodel.
14. Houd vast aan de professionele en ambtshalve karakterisering van het beroep van geestelijk verzorger met het oog op een wettelijk verankerde presentie van de geestelijke verzorging in het publieke domein van de samenleving.
15. Definieer ambtelijke aspecten in het beroep van geestelijke verzorging en ga met achtergrondgenootschappen in een verkennend gesprek over alternatieve zedingsformules, waaronder die van ambtelijke aard, en bespreek de daaraan corresponderende voorwaarden van kwalificaties.
16. Definieer aspecten van het beëdigingsmodel voor het beroep van geestelijke verzorging en ga hierover nader in gesprek met betrokken maatschappelijke organisaties, zoals het beroepsregister, de gezondheidszorginstellingen, de opleidingen, de levensbeschouwelijke genootschappen en de overheid.
17. Ga met de genootschappen in gesprek over de reikwijdte van het ambtsbegrip, en in het bijzonder over afstemming van ambtshalve en professionele eisen.
18. Ga – bij voorkeur samen met strategische partners – met de overheid in gesprek over de geldigheid van het verschoningsrecht en de zwijgplicht voor de geestelijk verzorgers.

19. Verhelder de vrijplaatsfunctie en het belang ervan en onderzoek mogelijkheden om deze vruchtbaar te laten functioneren.
20. Beoordeel het draagvlak voor het duaal systeem onder de verschillende belanghebbenden, en kom tot een onder de geestelijk verzorgers breed gedragen bestuursbesluit met relevante aanpassingen in register en Beroepsstandaard.
21. Overweeg de inrichting van twee 'kamers' in de beroepsvereniging waarbij 'gebonden' geestelijk verzorgers ('ambtelijke model') en beëdigde geestelijk verzorgers ('beëdigingsmodel') worden onderscheiden. Stel de professionele kenmerken van deze groepen geestelijk verzorgers vast in termen van overeenkomsten en verschillen wat betreft taakuitoefening en kwalificatievoorwaarden van geestelijke verzorging.

Tot besluit

De CAB sluit met dit rapport haar werkzaamheden af. Ze is zich ervan bewust dat acceptatie van het duale systeem goed overleg vereist en oog voor het krachtenveld dat ermee gemoeid is. Van belang is in ieder geval een zo groot mogelijk draagvlak binnen de VGVZ en binnen de maatschappelijke groeperingen en instituties die met dit vraagstuk te maken hebben.

De CAB bedankt de VGVZ voor het in haar gestelde vertrouwen en wenst de geestelijke verzorging een voorspoedige toekomst toe.

Bijlage 1: Samenstelling van de Commissie

Prof. dr. H. Alma, rector van en hoogleraar psychologie en zingeving aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Prof. dr. P. Derkx, hoogleraar humanisme en levensbeschouwing aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Prof. dr. R. Ganzevoort, hoogleraar praktische theologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en (tot 1 september 2009) lector theologie en levensbeschouwing aan de Hogeschool Windesheim in Zwolle.

Prof. dr. A. H. M. van Iersel, hoogleraar vraagstukken geestelijke verzorging bij de krijgsmacht aan de Universiteit van Tilburg en hoofdaalmoezenier bij de Dienst Justitiële Inrichtingen van het Ministerie van Justitie te Den Haag.

Prof. dr. G. Immink, rector van en hoogleraar praktische theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, Utrecht – Kampen – Leiden.

Drs. J. H. M. Mooren, universitair docent psychologie van zingeving en levensbeschouwing en docent praktische humanistiek, in het bijzonder geestelijke begeleiding aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht (voorzitter).

Prof. dr. J. B. A. M. Schilderman, hoogleraar religie en zorg en onderwijscoördinator master Geestelijke Verzorging aan de Faculteit der Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen, directeur onderzoek van de Faculteiten Religiewetenschappen en Theologie, Radboud Universiteit Nijmegen.

Dr. W. Smeenk, (ambtelijk secretaris).

Dr. W. Smeets, hoofd van de Dienst Geestelijke Verzorging en Pastoraat in het UMC St. Radboud te Nijmegen, supervisor en universitair docent geestelijke verzorging aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Dr. M. N. Walton, universitair docent geestelijke verzorging aan de Protestantse Theologische Universiteit te Kampen.

Bijlage 2: Opdracht aan de Commissie

Aanleiding

De VGVZ heeft in de door haar opgestelde *Beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen* vastgelegd dat de geestelijk verzorger zijn of haar werkzaamheden zowel professioneel als ambtshalve verricht.

De professionaliteit is van belang om patiënten en hun naasten optimaal te kunnen begeleiden en aan hen de meest adequate hulp te bieden. De VGVZ stelt ten aanzien van de professionaliteit eisen op het gebied van de initiële opleiding tot geestelijk verzorger. Vereist is een door de overheid erkende, wetenschappelijke opleiding in de theologie of humanistiek. Daarnaast heeft de VGVZ een beroepsregister opgericht van geestelijk verzorgers met als doel ook na de initiële opleiding permanente educatie en professionalisering van geestelijk verzorgers te bevorderen. Inschrijving in het register is vooralsnog niet verplicht.

De ambtelijkheid verschaft de geestelijk verzorger een identiteit die gelegitimeerd is door een maatschappelijk erkend geestelijk genootschap. Voor de VGVZ is het ambtshalve aspect van belang omdat het domein van de geestelijke verzorging (zingeving) nooit 'neutraal' is en altijd vraagt om een positiebepaling van de geestelijk verzorger. Een authentieke omgang met de eigen levensbeschouwing acht de VGVZ daarvoor noodzakelijk.

De samenleving professionaliseert in hoog tempo. De instelling van het beroepsregister laat zien dat deze professionaliseringstendens niet aan de beroepsgroep voorbijgaat. In de verkenning *Geloven in het publieke domein* die de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in december 2006 uitbracht schreef dr. Schilderman in zijn bijdrage 'Religie en zorg in het publieke domein': 'Met de professionalisering van de zorg verdwijnt haar (van oudsher) verzuilde structuur. Behoeften in plaats van overtuigingen worden maatgevend. Burgers zijn cliënten geworden.'³³ De zorg raakt door deze ontwikkeling los van haar oorspronkelijke religieuze wortels en vocabulaire en krijgt in toenemende mate te maken met een geëmancipeerde cliënten- en patiëntenpopulatie die 'divers van samenstelling is, geseculariseerd en moeilijker identificeerbaar op grond van gedeelde godsdienstige en levensovertuigingen.'³⁴ Tegelijkertijd nemen vragen op het gebied van zingeving en spiritualiteit bij diezelfde populatie sterk toe. De vraag die zich aandient is of de klassieke ambtelijk gebonden (gezonden) geestelijk verzorger in de zorg tegen deze achtergrond goed kan functioneren. Het is noodzakelijk om de vraag naar de toegevoegde waarde van de ambtelijkheid zoals die is verwoord in de Beroepsstandaard van de VGVZ opnieuw te doordenken. De verkenning van de WRR geeft daartoe zeker aanleiding omdat de vraag naar de functie van de ambtelijkheid niet alleen een kwestie is van de ontwikkeling van het eigene van de geestelijke verzorging in de zorg, maar ook van het regelen en legitimeren van verhoudingen tussen levensbeschouwing en zorg.

³³Schilderman 2006: 401. In dit Cahier, p. 49.

³⁴Schilderman 2006: 407. In dit Cahier, p. 55.

Het bestuur van de VGVZ is van mening dat de bovengenoemde doordening intern met alle leden dient plaats te vinden en extern met alle relevante stakeholders. Beide trajecten dienen vervolgens door het bestuur op elkaar betrokken te worden, wat moet uitmonden in voorstellen aan de Algemene Ledenvergadering met betrekking tot de wijze waarop in de toekomst binnen de vereniging met de ambtelijkheid moet worden om gegaan.

Het bestuur heeft daarom een interne Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie ingesteld. Deze commissie onderzoekt wat voor de leden de binnen de vereniging gehanteerde begrippen 'binding' en 'zending' eigenlijk betekenen en zal het bestuur op basis van haar bevindingen adviseren.³⁵ Het bestuur heeft daarnaast in november 2007 een expertmeeting belegd met stakeholders uit de wereld van politiek, zorgverzekeraars, wetenschap, management van zorginstellingen, cliënten etc. Een verslag van deze bijeenkomst is beschikbaar.³⁶ Kern van de voorlopige analyse die naar aanleiding van deze bijeenkomst kon worden opgesteld³⁷ is dat de meeste aanwezige stakeholders de nadruk legden op het belang van de professionaliteit van de geestelijk verzorger. De overheid neemt ten aanzien van de ambtelijkheid een afwachtende rol aan. Ambtelijkheid is een kwestie die de overheid niet wil en kan regelen maar wel graag geregeld wil zien (vergelijk de discussie in het CMO met Moslimorganisaties). De aanwezige vertegenwoordigers van zendende instanties (Humanistisch Verbond en CIO) gaven aan, de ambtelijkheid essentieel te vinden voor het vak van geestelijk verzorger.

Het bestuur hecht grote waarde aan het gesprek met de zendende instanties over de ambtelijkheid. Met dat doel voor ogen heeft het bestuur een wetenschappelijke commissie onder voorzitterschap van drs. Jan Hein Mooren van de Universiteit voor Humanistiek gevraagd een (consensus)rapport te schrijven dat er toe kan leiden duidelijkheid te verkrijgen over de visie en positie van de zendende instanties op de toekomst van de geestelijke verzorging in de zorg en de rol van de ambtelijkheid in dat kader. Dit tegen de achtergrond van de discussie over het religieuze/levensbeschouwelijke kapitaal in de zorg, de geestelijke verzorging in dat kader en meer in het bijzonder de ambtelijkheid zoals die door de WRR-verkenning wordt opgeroepen.

Graag voert het bestuur aan de hand van het rapport van deze commissie het gesprek. De VGVZ zal met dat doel een miniconferentie beleggen met de zendende instanties, commissie en bestuur VGVZ. Het doel van het rapport is om als focus voor gesprek te dienen, het verwoordt geen standpunt van de VGVZ. De leidende vraag voor de conferentie is: wat zijn de vruchtbare sporen om op door te denken ten behoeve van geestelijke verzorging voor mensen van alle achtergronden?

³⁵In dit Cahier, hfdst. 2.

³⁶In dit Cahier, hfdst. 1.

³⁷In dit Cahier, § 1.4, p. 39.

Opdracht aan de commissie: wat zijn de vruchtbare sporen om op door te denken ten behoeve van geestelijke verzorging voor mensen van alle achtergronden? Het bestuur onderscheidt de volgende aandachtspunten en elementen bij de opdracht:

- Breng in kaart wat de cultuurhistorische, theologische en (kerk)juridische betekenis van het ambtshalve aspect van het beroep van geestelijk verzorger is.
- Geef een analyse van de beroepsdefinitie van de geestelijke verzorging, ontleend aan het NZR-rapport van 1987, toegespitst op het ‘ambtshalve’. Wat was de historische context, inhoud en relevantie. Hoe heeft de inhoud van deze definitie zich – t.a.v. het beroepsperspectief – verder ontwikkeld?
- Inventariseer hoe ambtshalve zending vanuit de levensbeschouwelijke genootschappen wordt begrepen. Welke legitimatie verschaft zij aan het optreden van de geestelijk verzorger in de zorg? Welke spanningsvelden treden op in verhouding met de werkelijkheid waarin geestelijk verzorgers functioneren?
- Breng in kaart hoe in de onderscheiden zendende genootschappen de zending feitelijk wordt verleend.
- Breng in kaart in hoeverre het ambtsbegrip doorwerkt in recht en regelgeving (verschoningsrecht), organisatorische structuur (vrijplaats) en arbeidsrechtelijke positie (benoemingsprocedures).
- Breng in kaart of het mogelijk is het ambtsbegrip in de zorg aan te passen dan wel bij te stellen terwijl dit in aanpalende sectoren waar geestelijk verzorgers werkzaam zijn (krijgsmacht, justitie) niet het geval zou zijn.
- Breng in kaart hoe het ambt zich verhoudt tot zelfregulatie en tuchtrecht.
- Werk enige modellen uit voor nieuwe vormen van ambtelijkheid (bijvoorbeeld de ‘nieuwe morele vrijplaatsen’ zoals Kunneman die beschrijft en het aan de lokale gemeenschap gebonden ‘care-model’ zoals Schilderman dat beschrijft in *Geloven in het publieke domein*).
- Geef enkele suggesties die aan zendende instanties kunnen worden gedaan om de zendingsformules te heroverwegen en te ‘herijken’. Welke alternatieven zijn denkbaar?
- Geef aan wat de bovenstaande bevindingen betekenen voor de niet ambtelijk gebonden geestelijk verzorger.
- Welke elementen wil de commissie verder inbrengen om een vruchtbare gedachtewisseling met de levensbeschouwelijke instanties mogelijk te maken?

De rapportage van de commissie verwacht het bestuur zomer 2009.

Bijlage 3: Modellen van geestelijke verzorging

NB: Bij de modellen die niet in aanmerking komen staat tussen teksthaken de motivering vermeld. De modellen zijn samengevat in het schema op p. 105.

Model 1 (A): Het klassieke ambtelijke model (zorgsector)

Geestelijke verzorging is een vorm van dienstverlening op basis van geloofs- en levensovertuiging. Ze wordt aangeboden vanuit de genootschappen op geestelijke grondslag, in institutionele settings waar mensen de gewone toegang tot kerken en genootschappen ontberen. Het werk wordt uitgevoerd door professionals die daartoe opgeleid zijn en die krachtens een door het zendend genootschap gegeven machtiging de religieuze of levensbeschouwelijke traditie representeren. De geestelijke verzorging in dit model is een vrijplaats.

Model 1 (B): Het klassieke ambtelijke model (justitie en defensie)

Als hierboven. Via de Dienst Geestelijke Verzorging van het ministerie is het genootschap rechtstreeks betrokken bij de benoeming van de geestelijk verzorger.

[Deze gang van zaken is, de overeenkomsten ten spijt, in de zorgsector niet mogelijk.]

Model 2: Professionele model sec

Geestelijke verzorging is een vorm van dienstverlening gericht op levensvragen en zingeving. Ze wordt aangeboden door professioneel geschoolde zingevingdeskundigen. Deze ontlenuen hun ambtelijke status aan door de vereniging van beroepsbeoefenaren geaccrediteerde opleiding en aan hun lidmaatschap van de vereniging.

[Het professionele model gaat ervan uit, dat het religieuze en levensbeschouwelijke beheer een taak is van de beroepsvereniging en dat een ambtelijke status ontleend wordt aan lidmaatschap van de vereniging. De vereniging zou daarmee als geestelijk genootschap gaan fungeren. Dit wordt niet wenselijk geacht en achter de maatschappelijke haalbaarheid (erkenning) van deze positie kan men ook vraagtekens zetten: de VGVZ en de VGVB zijn pluriform samengestelde beroepsverenigingen, geen genootschappen. Hierover leefden echter verschillende meningen en het model kreeg per saldo onvoldoende steun voor verdere uitwerking. In het uiteindelijk gekozen beëdigingsmodel zitten elementen van het professionele model verwerkt.]

Model 3: Professionele model plus

Als hierboven, maar onderdeel van de registratie door de vereniging(en) is een aanduiding van de denominatie waartoe een geestelijk verzorger zich rekent (levensbeschouwelijke binding). Twee varianten: a) op basis van een aantoonbare relatie met genootschap en b) op basis van eigen woord (liberale variant).

[Idem.]

Model 4: Het liberale model

Het is geheel vrij aan de geestelijk verzorger zelf om te kiezen voor een ambtelijke binding of niet. Dat is een kwestie tussen hem/haar en het genootschap. De instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg let alleen op de professionaliteit.

[In het liberale model ontbreekt elke mogelijkheid tot beleidsmatige sturing betreffende de levensbeschouwelijkheid (bijvoorbeeld evenredige samenstelling van de Dienst Geestelijke Verzorging) en elk instrument om op levensbeschouwelijke competentie te sturen. Bovendien is de vrijplaatsfunctie niet gewaarborgd.]

Model 5: Algemene geestelijke verzorging

Geestelijke verzorging is een vorm van dienstverlening gericht op levensvragen en zingeving. Ze wordt aangeboden door professioneel geschoolde zingevingsdeskundigen. Levensbeschouwelijke binding is irrelevant voor de aanstelling, er is geen sprake van een formele relatie met een genootschap.

[Het algemene model biedt geen handvaten voor ambtshalve binding (in welke vorm dan ook) en heeft dus geen vrijplaatsfunctie. Bovendien staat niet de levensbeschouwelijke competentie centraal, maar de gerichtheid op zingeving in de meest ruime betekenis van het woord. Ook ontbreekt het aan herkenbaarheid voor cliënten.]

Model 6: Het partiële model

Sommige aspecten van de ambtelijkheid worden ondergebracht bij de beroepsvereniging(en), andere aspecten blijven aan de genootschappen verbonden. Er komt een dubbele erkenningstructuur. Voor specifieke rituelen valt de instelling terug op toelatingsmodel (NZR 1987).

[Het partiële model veronderstelt een analyse van ambtelijkheid, met aan de elementen verbonden consequenties die nog niet onderzocht of geformuleerd zijn: machtiging, identiteitsbinding, deskundigheid op het gebied van een traditie, erediensten etc. Het is een complex model, dat de scheiding tussen professionele en ambtshalve aspecten legitimeert en vergroot. Voor de ambtelijke aspecten die worden ondergebracht bij de beroepsverenigingen geldt hetzelfde bezwaar dat werd geformuleerd bij de professionele modellen. Bovendien garandeert het toelatingsmodel geen op het werkveld afgestemde deskundigheid.]

Model 7: Het regionale model

Geestelijke verzorging is een vorm van dienstverlening op basis van geloofsen levensovertuiging. Het werk wordt uitgevoerd door professionals die daartoe opgeleid zijn, en die er krachtens een door een pluriform samengestelde regionale raad voor de geestelijke verzorging gegeven machtiging toe bevoegd zijn. In deze regionale raad zitten vertegenwoordigers van de religieuze en levensbeschouwelijke tradities.

[Dit model is afgewezen omdat niet voorstelbaar is dat genootschappen die niet bereid of in staat zijn ongebonden geestelijk verzorgers te erkennen zitting zouden nemen in de aan dit model verbonden levensbeschouwelijke raad.]

Model 8: Het mixmodel

Geestelijke verzorging wordt aangeboden op basis van geloofs- en levensovertuiging waarbij twee soorten benoeming mogelijk zijn: met en zonder formele relatie met een genootschap. In alle gevallen is er sprake van lidmaatschap van de professionele vereniging.

[Het mixmodel creëert een Tweestromenland in de geestelijke verzorging. Voor degenen zonder formele relatie met een genootschap is er geen vrijplaats, voor de anderen wel. Maatschappelijk gezien ontstaat een diffuse en onwerkzame situatie.]

Model 9: Het beëdigingsmodel

Geestelijke verzorging wordt aangeboden vanuit de gedachte dat levensbeschouwelijke competentie de centrale noemer is. Het model poneert een beëdigingsprocedure ten behoeve van de erkenning van niet-gebonden geestelijk verzorgers. Het model functioneert als een gelijkwaardig alternatief in juridische zin voor het ambtelijke model. De beëdiging vindt plaats ten overstaan van een daartoe in het leven geroepen onafhankelijke stichting naar analogie van het arrangement inzake het beroepsregister (zie 3.5.3.2).

Kenmerken Modellen	Benoemende instantie (dienstverband)	Levensbeschouwelijke binding	Formele relatie met gemeenschap (machtiging)	Gevolg van verlies machting (rechtspositioneel)	Vrijplaats-functie	Inbedding in instelling	Categoriaal of territoriaal	Vereiste opleiding	Beroepsvereniging
1.A Klassieke model (zorgactor)	Instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg	Uitgangspunt	Ja	Beëindiging aanstelling	Ja	Dienst GV of Psychosociale dienst, geïntegreerd aanbod	Meestal territoriaal, islamitische GV categoriaal.	Theologie, Humanistiek HBO/Universitaire master GV	VGVZ / VGVB / Werkverband Vrijgevestigden
1.B Klassieke model (justitie/defensie)	Ministerie	Uitgangspunt	Ja	Beëindiging aanstelling	Ja	Eigen positie	Categoriaal is uitgangspunt	Universitair Theologie, Humanistiek	Geen
2. Professioneel model (sec)	Instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg	Nee	Nee	N.v.t.	Nee	Dienst GV of Psychosociale dienst, geïntegreerd aanbod	Meestal territoriaal	Door beroepsvereniging geaccrediteerde opleiding	VGVZ / VGVB / Werkverband Vrijgevestigden
3. Professioneel model (plus)	Instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg	Ja / registratie	2 varianten: ja en nee	N.v.t.	Ja en nee	Dienst GV of Psychosociale dienst, geïntegreerd aanbod	Meestal territoriaal	Door beroepsvereniging geaccrediteerde opleiding	VGVZ / VGVB / Werkverband Vrijgevestigden
4. Liberale model	Instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg	Geen vereiste	Nee	N.v.t.	Nee	Dienst GV of Psychosociale dienst, geïntegreerd aanbod	Meestal territoriaal	Door beroepsvereniging geaccrediteerde opleiding	VGVZ / VGVB / Werkverband Vrijgevestigden
5. Algemene model	Instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg	Nee	Nee	N.v.t.	Nee	Psychosociale dienst	N.v.t.	Door beroepsvereniging geaccrediteerde opleiding	VGVZ / VGVB / Werkverband Vrijgevestigden
6. Partiele model	Instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg	Ja	Ja (partieel), gebruik van toelatingsmodel	Beëindiging aanstelling	Ja voor dat deel dat geformaliseerd is	Dienst GV, Psychosociale dienst, geïntegreerd aanbod	Meestal territoriaal	Theologie, Humanistiek, HBO/Universitaire master GV	VGVZ / VGVB / Werkverband Vrijgevestigden
7. Regionale model	Instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg	Ja	Ja, via regionale raad	Beëindiging aanstelling	Ja	Dienst GV, Psychosociale dienst, geïntegreerd aanbod	Meestal territoriaal, joodse, islamitische en hindoeïstische GV categoriaal	Theologie, Humanistiek, HBO/Universitaire master GV	VGVZ / VGVB / Werkverband Vrijgevestigden
8. Mixmodel / tweesporenbeleid	Instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg	Ja	In deel van de gevallen geformaliseerd	Soms beëindiging aanstelling	Ja	Dienst GV, Psychosociale dienst, geïntegreerd aanbod	Meestal territoriaal	Theologie, Humanistiek, HBO/Universitaire master GV	VGVZ / VGVB / Werkverband Vrijgevestigden Differentiatie lidmaatschap
9. Beëindigingsmodel	Instelling van gezondheidszorg of ouderenzorg	Ja	Nee, wel met aan VGZV geïleerde stichting	N.v.t.	Ja	Dienst GV, Psychosociale dienst, geïntegreerd aanbod	Territoriaal	Theologie, Humanistiek, HBO/Universitaire master GV	VGVZ / VGVB / Werkverband Vrijgevestigden Differentiatie lidmaatschap

Modellen van geestelijke verzorging

Bijlage 4: Ambtelijkheid en professionaliteit: een paar apart?

Een van de deelvragen van het VGVZ-bestuur aan de CAB luidde als volgt: *Geef een analyse van de beroepsdefinitie van de geestelijke verzorging, ontleend aan het NZR-rapport van 1987, toegespitst op het ‘ambtshalve’. Wat was de historische context, inhoud en relevantie. Hoe heeft de inhoud van deze definitie zich – t.a.v. het beroepsperspectief – verder ontwikkeld?*

In het rapport uit 1987 door de Commissie Geestelijke Verzorging van de NZR wordt de geestelijke verzorging als volgt omschreven: de professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging.³⁸ In aansluiting daarop wordt het onderscheid tussen ambtshalve en professionele kwaliteit geformuleerd. Ambtshalve kwaliteit verwijst naar het op basis van opleiding en identiteitsbinding kunnen functioneren in de hoedanigheid van vertegenwoordiger van een levensbeschouwelijk of religieus genootschap.³⁹ Professionele kwaliteit verwijst naar de voor de beroepsuitoefening vereiste sociaalwetenschappelijke en theologische of levensbeschouwelijke kennis en naar het geheel van methodieken en vaardigheden dat vereist wordt voor het begeleiden van patiënten en bewoners bij het nadenken over vragen van bestaan en geloof en voor het functioneren in de instelling van gezondheidszorg.⁴⁰

Het onderscheid tussen ambtshalve (verder: ambtelijke) en professionele kwaliteit werd gemaakt met het oog op aanstellingsbeleid en het toetsen van het functioneren van geestelijk verzorgenden, waarbij de verschillende posities en verantwoordelijkheden van de instellingen en de genootschappen op geestelijke grondslag werden erkend.⁴¹ Toentertijd leefden er twijfels in de commissie bij in het bijzonder de directieleden⁴² over de kwaliteit van nogal wat geestelijk verzorgers. Men wilde zich het recht voorbehouden mensen in geval van disfunctioneren te kunnen ontslaan. In de praktijk, was hun ervaring, was dat moeilijk omdat de zogeheten vrijplaats als buffer diende, d.w.z. de geestelijk verzorgers een instrument gaf om zich onkwetsbaar te maken. De NZR zette zo, bij monde van de commissie, de VGVZ aan tot het maken van een professionaliseringsslag in ruil voor medezeggenschap over de kwaliteit van de geestelijke verzorging.

Rebel merkt op dat noch de VGVZ, noch de Commissie Geestelijke Verzorging van de NZR destijds uitspraken wilde doen over de wenselijkheid van het formaliseren van erkenning (= formaliseren door een officiële machtiging van een (kerk)genootschappelijk beleidsorgaan).⁴³ Dat is wat de CGV van de NZR

³⁸NZR 1987.

³⁹Idem, p. 11.

⁴⁰Idem, p. 11.

⁴¹Mooren 1996: 156.

⁴²De Commissie Geestelijke Verzorging van de NZR was overwegend en evenredig samengesteld uit vertegenwoordigende directieleden van ziekenhuizen en geestelijk verzorgers. De geestelijk verzorgers waren evenredig verdeeld over drie denominaties: katholieken, protestanten en humanisten. De samenstelling van de directieleden was zo, dat de verschillende sectoren waren vertegenwoordigd: ziekenhuizen, instellingen voor geestelijk gehandicapten, psychiatrie, verpleegthuizen.

⁴³Rebel 1996: 163.

betreft inderdaad het geval geweest. Een van de toen achterliggende overwegingen in de NZR-commissie was, dat in zorginstellingen een aantal getrouwde priesters als geestelijk verzorger werkzaam was. De NZR diende zich in deze terughoudend op te stellen, net zoals bij inhoudelijke kwesties de Staat terughoudend is in het innemen van standpunten. De commissie achtte het daarom niet haar taak en bevoegdheid een zodanig standpunt in te nemen, dat daardoor een geschil tussen geestelijk verzorgers en bisschoppen over aanstelling in een zorginstelling beslissend beïnvloed zou worden.

De arbeidsrechtelijke achtergrond ten spijt, werd het onderscheid tussen ambtelijke en professionele kwaliteit in de jaren daarna tot een inhoudelijk onderscheid. Twee ontwikkelingen zijn te bespeuren. Enerzijds (en met name in de laatste jaren) worden professionele en ambtshalve kwaliteit tegenover elkaar geplaatst en betoogt men dat de ambtelijke binding de ontwikkeling van professionele kwaliteit in de weg zou zitten. Anderen gaan er echter vanuit, dat professioneel en ambtelijk nauw met elkaar verweven zijn en dat er zelfs sprake is van een 'valse tegenstelling'.⁴⁴ De visie van de toenmalige Commissie Geestelijke Verzorging was, dat beide aspecten inhoudelijk doorlopend op elkaar betrokken (horen te) zijn.

J. H. M. Mooren,
voormalig voorzitter van de Commissie Geestelijke Verzorging van de NZR

⁴⁴Hanrath 1996.

Literatuur

- Bannier, F. A. W., W. L. J. M. Duijst, N. A. M. E. C. Fanoy, A. P. H. Meijers en J. M. Tempelaar (2008), *Beroepsgeheim en verschoningsrecht. Handboek voor de advocaat, medisch hulpverlener, notaris en geestelijke*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Boersema, P., J. Hoek, M.-J. Paul en M. Verhoeff (red.) (2008), *Gezag in beweging. Kerkelijk leiderschap tussen tekst en context*. Heerenveen: Uitg. Protestantse Pers.
- Bouwer, J. (2006), 'Levensbeschouwelijke diagnostiek als instrument voor wetenschappelijk onderzoek'. In: *Doolaard 2006*: 773–797.
- Brienen, T. (2008), *Van ambt naar dienst*. Kampen: Kok.
- Burkens, M. C., H. R. B. M. Kummeling, B. P. Vermeulen en R. J. G. M. Widdershoven (2006), *Beginselen van de democratische rechtsstaat* (6e editie). Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Clebsch, W. A. & Ch. R. Jaekle (1964), *Pastoral Care in Historical Perspective. An Essay with Exhibits*. New York: Harper Torchbooks.
- Donk, W. B. H. J. van de, A. P. Jonkers, G. J. Kronjee en R. J. J. M. Plum (red.) (2006), *Geloven in het publieke domein, verkenningen van een dubbele transformatie*. Den Haag/Amsterdam: WRR, Amsterdam University Press.
- Doolaard, J. J. A. (red.) (1996), *Handboek geestelijke verzorging in zorginstellingen*. Kampen: Kok.
- Doolaard, J. J. A. (red.) (2006), *Nieuw handboek geestelijke verzorging*. Kampen: Kok.
- Duijst, W. L. J. M. (2008), 'Beroepsgeheim en verschoningsrecht'. In: Bannier e.a. 2008: 3–16.
- Graafland, C. (2002), *Gedachten over het ambt*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Hanrath, A. C. H. (1996), 'Geestelijke verzorging, een vak apart. Over de identiteit'. In: *Doolaard 1996*: 285–293.
- Hoek, J. (2007), *Theologische bezinning op het ambt*. Gedachtebepaling ten behoeve van een oecumenische bezinningsbijeenkomst in Leuven / 26.02.07 (niet gepubliceerd).
- Knippenberg, M. van (1987), 'Pastorale competentie. Het kunnen delen van de erfenis'. *Praktische Theologie*, 367–380.
- Karagül, A. (2006), 'Geestelijke verzorging in diverse tradities'. In: *Doolaard 2006*: 181–188.
- Kortmann, C. A. J. M. (2008), *Constitutioneel recht* (6e editie). Deventer: Kluwer.
- Wereldraad van Kerken (1982), *Baptism, Eucharist and Ministry*. Lima-rapport van de theologische commissie Faith and Order van de Wereldraad van Kerken.
- Meijers, A. P. H. (2008), 'De geestelijke'. In: Bannier e.a. 2008: 171–199.
- Mooren, J. H. M. (1996), 'Professionele eisen'. In: *Doolaard 1996*: 155–161.
- Mooren, J. H. M. (2008), *Geestelijke verzorging en psychotherapie*. Utrecht: Uitgeverij de Graaff.
- Nieuwenhuis, H. J. (2003), 'Een kleine fenomenologie van het ambt'. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, nr. 29.

- NZR (1974), *De dienst geestelijke verzorging*. Utrecht: Nationale Ziekenhuisraad.
- NZR (1987), *Dienst Geestelijke Verzorging in organisatie en beleid*. Utrecht: Nationale Ziekenhuisraad.
- Rebel, J. J. (1996), 'Ambt en professie'. In: Doolaard 1996: 162–167.
- Reeling Brouwer, R. H. (2007), *Ambt en schrift & traditie*. Lezing op PThU-symposium 'De dominee gaat voorbij. Over de toekomst van het ambt en de ambtsdragers van de toekomst', 5 oktober 2007, Utrecht.
- Schaeffer J. C. (1999), *Het ambt – bij hoog en bij laag; n.a.v. Graaflands 'Gedachten over het ambt' 1999*. Internetlocatie: <http://www.ngk.nl/ngp/Studie-mat/Schaeffer-Het-ambt.pdf>.
- Schilderman, H. (2006), 'Religie en zorg in het publieke domein'. In: Van de Donk e.a. 2006: 395–416.
- Schilderman, H. (2009), *Wat is er geestelijk aan de geestelijke zorg?* Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Smeets, W. (2006), *Spiritual Care in a Hospital Setting. An Empirical-theological Exploration*. Leiden: Brill.
- Snelder, W. F. M. (2006), 'Beknopte geschiedenis van Vereniging van Geestelijke Verzorgers in Zorginstellingen tot 2000'. In: Doolaard 2006: 84–100.
- Sosis, R. en C. Alcorta (2003), 'Signaling, Solidarity, and the Sacred: The Evolution of Religious Behavior'. *Evolutionary Anthropology* 12:264–274.
- Tillich, P. (2001), *Dynamics of Faith*. New York: HarperCollins Publishers.
- VGZ (2002), *Beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen*. VGZ-cahiers 2. Amersfoort: VGZ.

4

Tijdsbeelden en scenario's Voortgezette notitie n.a.v. het CAB-rapport

Jan Hein Mooren en Richart Huijzer

4.1 Aanleiding en perspectief van deze notitie

Deze notitie bouwt voort op het in opdracht van het bestuur van de VGVZ geschreven rapport van de wetenschappelijke Commissie Ambtelijke Binding (CAB).¹ Aanleiding voor het rapport is het toenemend aantal geestelijk verzorgers dat in zorginstellingen werkt zonder een zogeheten ambtelijke binding, d.w.z. zonder borging van hun levensbeschouwelijke competentie, een voor alle betrokkenen onwenselijke situatie. De levensbeschouwelijke competentie is immers de kern van het vak van geestelijk verzorger. Het CAB-rapport gaat hier uitgebreid op in.

Bij de besprekingen van het CAB-rapport tussen het bestuur van de VGVZ en het CIO en de separate zendende instanties, waaronder het Humanistisch Verbond, bleek de gedachte om het rapport ook in gezamenlijkheid te bespreken (met CIO en de grote zendende instanties) in goede aarde te vallen.² Voorstel was daartoe een kleine conferentie te organiseren. Met name door het CIO is toen opgemerkt dat een dergelijke conferentie wel optimaal zou moeten worden voorbereid. Daarbij is de wens uitgesproken op de conferentie een aantal scenario's ter beschikking te hebben, die denkbaar zijn op basis van het CAB-rapport. Deze notitie biedt drie scenario's.

De notitie is voorbereid in klein comité bestaande uit dhr. Deetman, voorzitter van het CIO, dhr. Steenvoorde, ambtelijk secretaris van het CIO, dhr. Hammer, voorzitter van het CIO-G en de heren Mooren, voorzitter van de CAB, en Huijzer, ambtelijk secretaris / stafmedewerker van de VGVZ. De tekst is door beide laatstgenoemden geschreven.

Het commissierapport beveelt op basis van een gedegen analyse aan om naast de bestaande ambtelijke legitimering van het beroep van geestelijk verzorger te overwegen een 'beëdigingsmodel' in het leven te roepen. In dit model zou de levensbeschouwelijke competentie van de geestelijk verzorger door het afleggen van een eed (ten overstaan van de beroepsvereniging of een ander

¹In dit Cahier, hfdst. 3.

²Op het moment dat dit geschreven wordt, januari 2010, heeft nog geen gesprek met de Bisschoppen plaatsgevonden.

daartoe erkend lichaam) inhoudelijk en juridisch geborgd kunnen worden op een met het ambt vergelijkbare wijze.

Voorwaarde voor realisatie is, dat de zendende instanties, de overheid, de opleidingen, de beroepsvereniging en andere betrokken partijen en brancheorganisaties (denk bijvoorbeeld aan de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen, GGZ Nederland, maar ook aan het Ministerie van VWS, het College voor Zorgverzekeringen, etc.) zich in dit duale systeem kunnen vinden. Zo zouden twee wegen ontstaan waarlangs men, op basis van een via een gedegen opleiding verworven levensbeschouwelijke competentie, gelegitimeerd werkzaam kan zijn als geestelijk verzorger. De huidige situatie, waarbij in de praktijk sprake is van een aantal ongebonden geestelijk verzorgers die werkzaam zijn in zorginstellingen zonder enige borging van hun levensbeschouwelijke competentie door een daartoe erkend zelfstandig lichaam (los van de opleidingen), zou daarmee worden beëindigd. Het zal dan niet meer mogelijk zijn om te werken als geestelijk verzorger zonder de borging van zowel de professionaliteit (opleiding) als de levensbeschouwelijke competentie (ambt of beëdiging).

Als alle partijen het duale systeem zouden kunnen ondersteunen wordt het voor de zendende instanties en de beroepsvereniging (bij voorkeur ondersteund door de opleidingen) mogelijk om gezamenlijk bij de minister titelbescherming van het beroep geestelijk verzorger aan te vragen. Dan is immers door alle dragende partijen gezamenlijk vastgesteld wat een geestelijk verzorger is, c.q. aan welke opleidingseisen en eisen voor de borging van de levensbeschouwelijke competentie men dient te voldoen. Ook de nascholingseisen voor de beroepsgroep zouden dan kunnen worden vastgelegd, waarbij aansluiting zou kunnen worden gezocht bij het reeds bestaande kwaliteitsregister voor geestelijk verzorgers werkzaam in de zorg, zoals dat is opgezet door de Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers (SKGV).

Als volgende en finale stap zou dan overwogen kunnen worden om in gezamenlijkheid aan het kabinet het voorstel te doen toekomen tot verbeterde brede wetgeving voor het gehele veld van de categoriale geestelijke verzorging, niet alleen in de zorg maar ook bij de krijgsmacht en bij justitie. Daarmee zou een hernieuwde poging worden gedaan om tot integrale wetgeving voor de gehele categoriale geestelijke verzorging te komen. Een eerder wetvoorstel werd op 21 februari 1996 aangenomen door de Tweede Kamer maar op 11 november 1997 verworpen door de Eerste Kamer (Wet geestelijke verzorging zorginstellingen en justitiële inrichtingen). In dergelijke wetgeving zou met name moeten worden vastgelegd:

- Wie recht hebben op geestelijke verzorging.
- Wie zich geestelijk verzorger mag noemen (titelbescherming). Hierbij valt te denken aan de noodzakelijke initiële opleiding, de noodzakelijke borging van de levensbeschouwelijke competentie en de noodzakelijkheid van nascholingseisen.
- Wat een redelijke formatie is om het recht op geestelijke verzorging in de praktijk te kunnen borgen c.q. welke verplichtingen hieruit voortvloeien voor instellingen.

Opzet van deze notitie

Voortbouwend op het CAB-rapport start deze notitie met een schets van twee tijdsbeelden. Eerst wordt een beeld geschetst van de jaren '80 van de vorige eeuw. Centraal staat daarin het rapport *Overheid, godsdienst en levensovertuiging* (1988) van de commissie-Hirsch Ballin, geschreven in opdracht van het toenmalige kabinet (Lubbers II). In dit rapport zijn de grondslagen van de huidige wetgeving voor de categoriale geestelijke verzorging vastgelegd. In de commissie-Hirsch Ballin werd de (reeds bestaande) ambtelijkheid vanzelfsprekend verondersteld en impliciet aanvaard.

Vervolgens wordt een beeld geschetst van de huidige periode. Centraal staat daarin de zogeheten verkenning *Geloven in het publieke domein* (2006) geschreven door de Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid en destijds aangeboden aan het toen zittende kabinet (Balkenende III). Uit dit rapport blijkt dat de reeds in de jaren '70 opgekomen ongebonden geestelijke verzorging in de praktijk voet aan de grond heeft gekregen.

Tenslotte wordt op basis van de analyse van de twee tijdsbeelden en voortbouwend op het CAB-rapport een drietal mogelijke scenario's geschetst.

4.2 Tijdsbeelden: veranderende visies op religie en samenleving

4.2.1 Eind 20ste eeuw: vanzelfsprekende ambtelijkheid

De huidige wet- en regelgeving betreffende de geestelijke verzorging is gebaseerd op de aanbevelingen die de commissie-Hirsch Ballin eind jaren '80 van de vorige eeuw aan de toenmalige regering heeft gedaan. De aanbevelingen van de commissie zijn gebaseerd op een analyse van de betekenis van religie en levensbeschouwing in het publieke domein zoals de commissie die destijds waarnam. Kennis van de overwegingen van de commissie is van belang, wil men de huidige organisatie van de geestelijke verzorging goed verstaan en wil men de ontwikkelingen van de laatste decennia in het juiste historische perspectief kunnen plaatsen.

Op 17 februari 1986 installeerde de toenmalige Minister-president, dhr. dr. R. F. M. Lubbers tezamen met de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, dhr. mr. J. G. Rietkerk, de 'Commissie van advies inzake de criteria voor steunverlening aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag'. Deze commissie had tot taak 'advies uit te brengen aan de Ministers van Algemene Zaken en Binnenlandse Zaken over de criteria voor verlening van overheidssteun en -faciliteiten op geestelijke grondslag, in het bijzonder met betrekking tot de geestelijke verzorging en het onderhoud van gebouwen die deze genootschappen ten dienste staan.'³ Tot voorzitter van deze commissie werd benoemd prof. mr. E. M. H. Hirsch Ballin.

Bij de installatie van de commissie verwees het destijds zittende kabinet naar de door haar opgestelde regeringsverklaring, waarin zij het voornemen kenbaar had gemaakt in contact te zullen treden met vertegenwoordigers van kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag over

³Hirsch Ballin 1988: 218.

de plaats van religie en levensbeschouwing in de samenleving. Daartoe werden een aantal gesprekken gevoerd met het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO), alsmede met vertegenwoordigers van islam- en hindoe-groeperingen, en met het Humanistisch Verbond. In die gesprekken is de vraag aan de orde geweest 'in welke vorm de overheid door middel van het verlenen van steun en faciliteiten voorwaarden dient te scheppen voor de beleving van religie en levensbeschouwing'.⁴

De commissie constateert dat het niet de taak van de overheid is om in algemene zin financiële steun te verlenen voor de geestelijke verzorging die wordt aangeboden door de kerkgenootschappen. Dat is een zaak van de genootschappen zelf. Alleen als er zich bijzondere omstandigheden voordoen is steun van de overheid aan de orde. De commissie denkt dan aan bijzondere situaties 'waarvoor de overheid op grond van overwegingen die het algemeen belang betreffen verantwoordelijkheid draagt'.⁵ Daarbij noemt de commissie concreet de noodzaak tot geestelijke verzorging in penitentiaire inrichtingen, militaire dienst, of bij opname in een ziekenhuis (zorginstelling). De commissie is van mening dat in dergelijke situaties 'ordenend overheidsoptreden onder meer inzake de financiering' gepast is.⁶ De commissie gaat er dus van uit dat burgers die afhankelijk zijn van bovenstaande institutionele verbanden in een zodanige bijzondere situatie verkeren dat de overheid op grond van het algemeen belang geestelijke verzorging moet faciliteren.

Een belangrijk onderliggend uitgangspunt in het denken van de commissie is grondwettelijk van aard. Artikel 6 van de grondwet zegt: 'Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.' De commissie zoekt in haar denken over de verankering van het recht op geestelijke verzorging aansluiting bij dit grondrecht. De commissie heeft zich op dit punt nadrukkelijk uitgesproken: 'In de eerste plaats is er een grondwettelijke invalshoek. Deze gaat er van uit dat het recht van godsdienstvrijheid aan een ieder toekomt, ook aan personen die in openbare instellingen vertoeven als krijgsmacht, penitentiaire instellingen en ziekenhuizen.'⁷ De commissie-Hirsch Ballin wees er op dat de 'taak van de overheid met zich kan brengen dat zij er zorg voor draagt dat de uitoefening van dit grondrecht niet door bijzondere omstandigheden illusoir wordt'.⁸

De commissie heeft het recht van burgers op geestelijke verzorging in instellingen dus willen vastleggen, omdat zij van mening was dat de vrije uitoefening van dit grondrecht door burgers die afhankelijk zijn van een instelling niet of in te beperkte mate mogelijk is. Met andere woorden, de commissie stelt dat burgers die in dergelijke omstandigheden komen te verkeren hun grondwettelijk recht op de beleving van hun levensovertuiging moeten kunnen vormgeven binnen de muren van de instelling. De commissie denkt hierbij aan specifieke groepen van personen die in een situatie verkeren waarin de reguliere geeste-

⁴Hirsch Ballin 1988: 220.

⁵Hirsch Ballin 1988: 86v.

⁶Hirsch Ballin 1988: 86v.

⁷Hirsch Ballin 1988: 185.

⁸Hirsch Ballin 1988: 48.

lijke verzorging verminderd of niet bereikbaar is.⁹ Genoemd worden detentie, militaire dienst en opname in een zorginstelling. De commissie ziet het als een taak van de overheid, voor diegenen die in een dergelijke situatie verkeren geestelijke verzorging ter beschikking te stellen. De commissie stelde zich op het standpunt dat het hier gaat om 'steunverlening ter versterking van de uitoefening van een grondrecht'.¹⁰ Deze gedachte heeft later zijn beslag gekregen in de thans nog geldende wet- en regelgeving. Momenteel is het recht van burgers op geestelijke verzorging in instellingen verankerd in de Penitentiaire Beginselenwet,¹¹ de Wet op de Jeugdzorg¹² en de Kwaliteitswet op de Zorginstellingen.¹³

De overheid gaat er niet expliciet van uit dat een geestelijk verzorger voor zijn werkzaamheden in de krijgsmacht, een penitentiaire inrichting of een zorginstelling door middel van een zending van een kerkelijk of levensbeschouwelijk genootschap is geautoriseerd. Noch de Penitentiaire Beginselenwet, noch de Kwaliteitswet op de Zorginstellingen, noch de Wet op de Jeugdzorg stellen de zending als expliciete eis. Impliciet gaat de overheid hier echter wel van uit.¹⁴ Het rapport van de commissie-Hirsch Ballin behandelt de categoriale geestelijke verzorging geheel in het kader van het vraagstuk van overheid, godsdienst en levensovertuiging. Het rapport voegt aan de bijzondere verantwoordelijkheid van de overheid toe, dat 'deze bijzondere verantwoordelijkheid niet wegneemt dat de genootschappen zelf verantwoordelijk zijn en blijven voor de aard en de inhoud van de geestelijke verzorging in categoriale instellingen. Deze verantwoordelijkheid komt met name tot uitdrukking doordat zij geestelijk verzorgers ter beschikking stellen voor de categoriale geestelijke verzorging. Het is de taak van de overheid hen in staat te stellen de geestelijke verzorging daadwerkelijk aan te bieden aan personen die verblijven in categoriale instellingen.'¹⁵ Het is een fragiel evenwicht waarin de overheid faciliteert

⁹Hirsch Ballin 1988: 49.

¹⁰Hirsch Ballin 1988: 60.

¹¹Zie artikel 41: 'De directeur draagt zorg dat in de inrichting voldoende geestelijke verzorging, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de gedetineerden, beschikbaar is.'

¹²Zie artikel 25: 'Voor zover het betreft een zorgaanbieder die jeugdzorg biedt die verblijf van cliënten gedurende ten minste een etmaal met zich meebrengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de zorgenheid geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de cliënten.'

¹³Zie artikel 3: 'Voor zover het betreft zorgverlening die verblijf van de patiënt of cliënt in de instelling gedurende tenminste het etmaal met zich brengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten.'

¹⁴Een verklaring voor het gegeven dat er niet expliciet over autorisatie wordt gesproken is de volgende. De geestelijk ambtsdragers behoren tot de 'klassieke verschoningsgerechtigden' (Duijst 2008: 3). Van deze groep is de geheimhoudingsplicht van advocaten en geestelijken niet in de wet vastgelegd (Duijst 2008: 6). Voor de geestelijk ambtsdrager bestaat bovendien (in tegenstelling tot arts, advocaat en notaris) geen wettelijk vastgelegd tuchtrecht (Meijers 2008: 171). Vanwege de grondwettelijk gegarandeerde vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is het toezicht op het functioneren van de geestelijk ambtsdragers een aangelegenheid van de genootschappen zelf (Meijers 2008: 171). Volgens vaste jurisprudentie is de geestelijke wel degelijk verschoningsgerechtigd (Duijst 2008: 12).

¹⁵Hirsch Ballin 1988: 49.

en de kerkelijke en levensbeschouwelijke instellingen mandateren.¹⁶ Voor een geestelijk verzorger die niet is geautoriseerd door een kerkelijke of levensbeschouwelijke instelling is in deze verantwoordelijkheidsverdeling geen plaats. De niet door een dergelijk genootschap gemandateerde geestelijk verzorger wordt niet 'ter beschikking gesteld door een erkend levensbeschouwelijk genootschap', representeert derhalve slechts zichzelf en valt daarmee buiten de door de overheid bedoelde wetgeving en de daaraan verbonden financieringsgrondslag.

De commissie-Hirsch Ballin is dus van mening dat de aard en de inhoud van het werk van een geestelijk verzorger door de levensbeschouwelijke achtergrondgenootschappen wordt bepaald. De borging van deze verantwoordelijkheid komt voor de commissie tot uitdrukking doordat men als genootschap geautoriseerde geestelijk verzorgers ter beschikking stelt voor het werk in de instelling. Alleen op basis van die borging kan de overheid faciliteren c.q. financieren. De borging krijgt formeel haar beslag in een autorisatie d.w.z. het staan in het ambt. Uit deze verantwoordelijkheidsverdeling blijkt dat het niet aan de overheid is nadere inhoudelijke bepalingen ten aanzien van de aard en de inhoud van de werkzaamheden van de geestelijk verzorger te geven. De overheid garandeert 'slechts' dat al haar burgers toegang hebben tot geestelijke verzorging op die momenten in hun leven dat zij door afhankelijkheid van een instelling hun grondrecht tot vormgeving van hun levensbeschouwing niet kunnen uitoefenen omdat de reguliere geestelijke verzorging waarmee zij zich verwant voelen 'niet of verminderd bereikbaar is'.¹⁷

Sinds de publicatie van het rapport-Hirsch Ballin is er het nodige veranderd. Voor een aantal geestelijk verzorgers werkzaam in zorginstellingen is het in de praktijk niet meer vanzelfsprekend dat zij hun werk verrichten als ambtsdrager. Een toenemend aantal geestelijk verzorgers werkzaam in zorginstellingen¹⁸ werkt zonder ambtelijke binding.¹⁹ Daarmee lopen zij uit de pas met collega geestelijk verzorgers werkzaam bij justitie of bij de krijgsmacht. Bij justitie en defensie is het onmogelijk te werken zonder ambtelijke binding. Het is opmerkelijk dat dit uitgangspunt in de zorg niet strikt is gehanteerd. Welke factoren liggen daaraan ten grondslag? Hoe komt het dat in de zorg een andere praktijk is ontstaan dan bij justitie en defensie? Ter verklaring moet zeker gedacht worden aan de relatieve zelfstandigheid in vergelijking met justitie en

¹⁶In het geval van de krijgsmacht en de justitiële instellingen is de overheid tevens werkgever.

¹⁷Hirsch Ballin 1988: 49.

¹⁸Naar het precieze aantal zorginstellingen moet nader onderzoek worden verricht. Te verwachten is dat het aantal instellingen afneemt als gevolg van fusies. Zo waren er volgens de *Nationale Atlas Volksgezondheid* van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu in Nederland in februari 2005 140 ziekenhuislocaties en 38 buitenpoliklinieken. Deze zijn georganiseerd in 94 organisaties waarvan 8 academische ziekenhuisinstellingen (www.rivm.nl). Volgens gegevens van het IKC was dat aantal in 2007 al teruggelopen tot 109 (www.ikcnet.nl). Dit is een algemene trend in alle typen zorginstellingen. Een onderzoek van het Trimbosinstituut spreekt over 110 algemene ziekenhuizen per 1 januari 1996 (Van der Loo e.a. 1998: 7).

¹⁹Op dit punt moet nader onderzoek gedaan worden. Hoeveel geestelijk verzorgers werken er in de zorg? Hoeveel van deze geestelijk verzorgers in de zorg werken met een ambtelijke binding en hoeveel werken er zonder ambtelijke binding? Het rapport *Overheid, godsdienst en levensbeschouwing* van de commissie-Hirsch Ballin ging in 1988 uit van ongeveer 850 instellingen voor gezondheidszorg waar 700 à 800 personen als geestelijk verzorger werkzaam waren. Daarbij werd geen onderscheid gemaakt tussen fulltimers en parttimers (Hirsch Ballin 1988: 107).

krijgsmacht, die een grote beleidsvrijheid laat aan de Raden van Bestuur van zorginstellingen om invulling te geven aan de Kwaliteitswet op de Zorginstellingen.

De ontstane praktijk vraagt om een antwoord. Strikt genomen is met de aanstelling van geestelijk verzorgers zonder zending in zorginstellingen een grens overschreden. De overheid financiert op deze wijze immers ongebonden geestelijk verzorgers, die slechts zichzelf representeren. Zendende instanties en beroepsvereniging zouden aan de overheid kunnen vragen deze praktijk te beëindigen. Maar is dat de beste weg? Dat is de vraag. De samenleving is sinds het verschijnen van het rapport van de commissie-Hirsch Ballin en de daaruit voortvloeiende wetgeving ingrijpend veranderd. We zullen, voordat wordt overgegaan tot de beschrijving van drie mogelijke scenario's in reactie op het CAB-rapport, ingaan op een actueel beeld van de levensbeschouwelijke situatie in Nederland.

4.2.2 *Begin 21ste eeuw: vervliegende zekerheid*

De moderne geestelijke verzorging kwam op in de nadagen van de verzuiling en werd geruime tijd dienovereenkomstig georganiseerd. Nog slechts enkele decennia terug leek Nederland, ondanks een complexe levensbeschouwelijke kaart, een tamelijk geordend land. De verzuiling zorgde voor een overzichtelijke indeling van sociale groepen en maatschappelijke organisaties. In zorginstellingen werd sinds het in de jaren '80 geïntroduceerde model van de geïntegreerde Dienst Geestelijke Verzorging²⁰ een (bij benadering) representatief aanbod van deze vorm van begeleiding gedaan: geestelijk verzorgers van verschillende denominaties waren er primair elk voor de eigen levensbeschouwelijke groepering.

In 2006, zo'n 20 jaar na het rapport van de commissie-Hirsch Ballin, verschijnt *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, van de Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid. De verkenning beschrijft met name de veranderingen ten aanzien van religie in een dynamische samenhang met veranderingen die hebben plaatsgevonden binnen het publieke domein. Beide terreinen zijn veranderd, vandaar de ondertitel 'dubbele transformatie'.²¹

Geloven in het publieke domein schetst de enigszins verrassende 'terugkeer van de religie',²² al is discussie mogelijk over wat daaronder moet worden verstaan.²³ Als daarvan al gesproken kan worden, dan is de religie in ieder geval veranderd: zij keert terug in verschijningsvormen die ver af staan van wat we kenden.²⁴ Vooral de institutioneel gebonden vormen zijn op de achtergrond geraakt. Veel vormen van nieuwe religie of spiritualiteit lijken bovendien niet gericht op het opheffen van het menselijk tekort, maar op de vervulling van het zelf. Dergelijke vormen van 'nieuwe religie' kenmerken zich ook niet door

²⁰NZR 1987.

²¹Van de Donk e.a. 2006: 22.

²²Van de Donk e.a. 2006: 14.

²³Van de Donk e.a. 2006: passim.

²⁴Van de Donk e.a. 2006: passim.

‘dwang van bovenaf’, maar bieden veeleer een niet-verplichtende keuzemogelijkheid.²⁵ Kort samengevat zijn de veranderingen te rangschikken onder de kopjes de-institutionalisering en individualisering.

Een van de gevolgen van deze veranderingen is dat de plaats en de legitimatie van de geestelijke verzorging onder druk zijn komen te staan. Kunneman stelt bijvoorbeeld: ‘De uitwaaiering van zingevingsstijlen en de daarmee verbonden levensbeschouwelijke individualisering hebben voor geestelijke verzorging als beroep ingrijpende consequenties, omdat de oorspronkelijke legitimatie voor geestelijke verzorging gebaseerd is op de veronderstelling dat bijna alle burgers deel uitmaken van een religieus of levensbeschouwelijk genootschap en *vanuit die geestelijke thuishaven* steun behoeven en verwachten. Ten gevolge van de uitwaaiering van zingevingsstijlen zoals die in het onderzoek van Kronjee en Lampert gedocumenteerd wordt, heeft inmiddels bijna tweederde van de bevolking geen duidelijke “geestelijke thuishaven” meer.’²⁶

Identiteit, relatie met het achtergrondgenootschap, inhoud van de gesprekken, beroepsbeeld, werkwijze in de instellingen, verdeling van middelen, het hele pakket is op drift. Nog eenmaal Kunneman: ‘Aan de ontwikkeling van de geestelijke verzorging in zorginstellingen laat die verandering zich duidelijk aflezen. Met name in grote ziekenhuizen heeft zich de praktijk ontwikkeld dat geestelijke verzorging niet langer op basis van de geloofsachtergrond van patiënten wordt verleend, maar in “algemene” vorm wordt aangeboden. Vanuit de dienst geestelijke verzorging worden in overleg de verdiepingen of vleugels verdeeld, zodat bijvoorbeeld alle patiënten op de eerste verdieping een geestelijk verzorger van katholieke huize aan hun bed krijgen, de protestantse geestelijk verzorger op de tweede verdieping actief is en de humanistisch raadsvrouw de derde etage voor haar rekening neemt. Dit betekent ook dat de betrokkenen zich niet als vertegenwoordiger van een specifieke denominatie presenteren, maar hun diensten aanbieden vanuit hun beroepsidentiteit als geestelijk verzorger die bereid en in staat is om voor alle gezindten te werken. Alleen wanneer patiënten uitdrukkelijk verzoeken om geestelijke verzorging vanuit een specifieke levensbeschouwelijke achtergrond of bij rituele vieringen komt de religieuze of levensbeschouwelijke traditie van waaruit geestelijk verzorgers werken expliciet in beeld.’²⁷

De vanzelfsprekendheid van de ambtshalve binding is teloor gegaan. Ook de legitimatie ervan in termen van de levensbeschouwelijke samenstelling van de cliëntenpopulatie is aan erosie onderhevig. Zo wijst *Geloven in het publieke domein* op het verschijnen van een omvangrijke groep mensen die gekarakteriseerd wordt als ‘ongebonden spirituelen’.²⁸ Van de onderzochten kan 26% zich tot deze groep rekenen.²⁹ Een van de kenmerken van deze groep is de zingevingsstijl die als *bricolage* bekend staat: ‘dynamische verbindingen van heterogene elementen’ in plaats van ‘eenheid en overkoepeling’.³⁰ Nog opvallender wordt de gesignaleerde verandering als we de constatering lezen dat ‘inmiddels

²⁵Van de Donk e.a. 2006: 14.

²⁶Kunneman 2006: 374.

²⁷Kunneman 2006: 375.

²⁸Van de Donk e.a. 2006: 83.

²⁹Van de Donk e.a. 2006: 176.

³⁰Kunneman 2006: 383.

bijna tweederde van onze bevolking 'een ongebonden zingevingsstijl aanhangt die geheel losstaat van welke kerk of levensbeschouwelijk genootschap dan ook (...)'.³¹ Het is de vraag aan welk soort geestelijke verzorging deze groep behoefte heeft: een stevig in een traditie staande geestelijk verzorger die open staat voor mensen die anders georiënteerd zijn, of een algemeen geestelijk verzorger bij wie de levensbeschouwelijke competentie anders geborgd is.

Gegevens van het onderzoek *God in Nederland* (uitgevoerd in opdracht van de redactie van RKK's tv-programma Kruispunt) ondersteunen de constatering dat er sprake is van een toenemend aantal Nederlandse burgers dat wel spiritueel georiënteerd is maar niet kerkelijk / levensbeschouwelijk institutioneel gebonden. In het in 2007 verschenen rapport *God in Nederland, 1996–2006* komt men op een aandeel van 61 procent van de bevolking dat zich buitenkerkelijk acht (ter vergelijking: 16 procent acht zich rooms-katholiek, 14 procent protestant (PKN) en 9 procent overige groeperingen, waaronder de islam).³² Tegelijkertijd constateert dit rapport dat tweederde van de Nederlanders behoefte heeft aan rituelen (maar dat minder dan de helft daarvan kiest voor in de kerk gebruikelijke rituelen).³³ Het aantal zogeheten 'theïsten' (diegenen van de Nederlandse bevolking die 'geloven dat er een God is die zich met ieder persoonlijk bezighoudt') bedraagt 24 procent van de bevolking. Het aantal zogeheten 'ietsisten' (degenen die menen dat er iets als een hogere macht is die het leven beheerst) komt uit op 36 procent. Het percentage agnosten bedraagt 26 en het percentage atheïsten 14 (ter vergelijking: in 1966 – bij het eerste onderzoek *God in Nederland* – was dit 6 procent). Dit brengt de onderzoekers tot de conclusie dat religiositeit en kerkelijkheid niet samenvallen en dat men op grond van de onderzoeksgegevens zo'n 60 procent van de Nederlandse bevolking tot de gelovigen mag rekenen³⁴ (waarvan dan 40 procent zich tot een specifieke denominatie bekent (RKK, PKN en overige samen). Deze laatste groep wordt gekenmerkt door wat de onderzoekers noemen een traditioneel-godsdienstig geloof.³⁵ De onderzoekers merken op dat 'men kan concluderen dat het aantal mensen dat zich gelovig noemt groter is dan het aantal dat zich kerkelijk noemt'.³⁶ Men kan zich de vraag stellen aan welke soort geestelijke verzorging de groep niet-gebonden spirituelen behoefte heeft (ook uit de cijfers van *God in Nederland* blijkt dat dit een forse groep betreft van zeker 20 procent van de bevolking). Men kan zich ook afvragen welke verantwoordelijkheid de overheid heeft jegens deze groep burgers die zich niet (langer) denominatief gebonden acht maar waarvan wel mag worden verwacht dat zij behoefte heeft aan geestelijke verzorging als men is aangewezen op institutionele zorg. Opgemerkt moet tenslotte nog worden dat van degenen die zich niet-gelovig achten (een kleine 40 procent van de bevolking) zich bijna 10 procent rekent tot het humanisme. De overige 30 procent ziet zichzelf als agnost.

Een interessant aspect van het onderzoek *God in Nederland* is de vraag naar mening van de respondenten over de publieke waarde van religie. Dit sluit aan

³¹Kunneman 2006: 383.

³²Bernts e.a. 2007: 14.

³³Bernts e.a. 2007: 30.

³⁴Bernts e.a. 2007: 40–42, zie ook 53.

³⁵Bernts e.a. 2007: 63.

³⁶Bernts e.a. 2007: 53.

op de thematiek van het WRR-onderzoek *Geloven in het publieke domein*. De onderzoekers constateren dat religie met name van belang blijkt te worden gevonden 'vanwege de rituelen bij belangrijke gebeurtenissen. Kennelijk is er een duidelijk besef van de meerwaarde van religieuze rituelen op scharniermomenten of breekpunten in het leven waarin de mens zich geconfronteerd ziet met gebeurtenissen die hem of haar te boven gaan.'³⁷ Daarnaast wordt geconstateerd dat 'religie vooral ook wordt gewaardeerd als een moreel oriëntatiepunt bij de opvoeding en bij het behoud van waarden en normen.'³⁸ Dit zijn voor de geestelijke verzorging belangrijke ijkpunten die maatschappelijke steun lijken te bieden voor de publieke functie van de geestelijke verzorging in instellingen.

De onderzoekers van *God in Nederland* laten het niet bij de constatering dat een groot en groeiend deel van de Nederlandse bevolking wel religieus te noemen is zonder kerkelijk gebonden te zijn. Men heeft ook onderzocht waar deze vorm van religiositeit inhoudt. De onderzoekers constateren: 'Het kerkelijk georganiseerde christelijke geloof trekt een minderheid van de Nederlanders, maar organisaties als het Humanistisch Verbond kennen zelfs vergeleken met de huidige kerken al sinds jaar en dag een gering aantal leden, dat bovendien geen stijgende tendens vertoont. Het heeft er dus alle schijn van dat de huidige religieuze oriëntaties maar ten dele en steeds minder goed zijn samen te vatten in traditionele categorieën als kerkelijke en buitenkerkelijk, christelijk en ongelovig: er bestaat ook niet-kerkelijke religiositeit, die zich onttrekt aan klassieke kerkelijke definities van gelovigheid of godsdienstigheid.'³⁹ Men heeft onderzocht welke kenmerken deze ongebonden religiositeit heeft en kwam tot de constatering dat de nadruk ligt op 'persoonlijke beleving en innerlijke ervaring, op religieus zoekgedrag en op het experimenteren met nieuwe vormen'.⁴⁰ Te denken valt aan interesse voor meditatie en zelfbezinning en belangstelling voor rituelen. Een constante is de sterke behoefte aan bijvoorbeeld gebed bij de confrontatie met de dood, met problemen en met emotionele gebeurtenissen. De onderzoekers halen een citaat van een ziekenhuispastor aan dat voor zich spreekt: 'De mensen gaan pas verticaal denken als ze horizontaal gaan.'⁴¹ In het algemeen heeft de ongebonden spiritualiteit een sterk zoekend en eclectisch karakter. Men stelt: 'Religie is een dynamisch begrip geworden en veronderstelt een actieve houding: zij heeft meer te maken met zoeken dan met vaste overtuigingen, je zal haar zelf moeten samenstellen en zij verandert voortdurend tijdens je leven.'⁴² 'Hoewel een gemeenschappelijk theologisch vocabulaire lijkt te ontbreken, gelden religie of spiritualiteit voor velen als een soort innerlijke, positieve kracht die men wel eens zegt te ervaren en die met name effectief is in crisissituaties.'⁴³ Het is de moeite waard je af te vragen met welk type geestelijk verzorgers een dergelijke groep van de bevolking zich het beste zou kunnen verstaan en op welke wijze de overheid de garantie zou

³⁷Bernts e.a. 2007: 109.

³⁸Bernts e.a. 2007: 109.

³⁹Bernts e.a. 2007: 120.

⁴⁰Bernts e.a. 2007: 120.

⁴¹Bernts e.a. 2007: 144.

⁴²Bernts e.a. 2007: 176.

⁴³Bernts e.a. 2007: 187.

kunnen bieden dat in instellingen ook voor deze groep geestelijke verzorging beschikbaar is die bij hen past.

De geestelijk verzorgers zijn voor een deel zelf ook onderhevig aan de geschetste veranderingen met betrekking tot levensoriëntaties. Niet alleen is er in de maatschappij een grote (en groeiende) groep van mensen die zich niet meer tot een denominatie bekennen, er is ook een substantieel aantal geestelijk verzorgers dat geen ambtshalve binding met een genootschap heeft, hetzij doordat de regelingen van het genootschap zelf dit niet mogelijk maken, hetzij omdat zij om voor hen belangrijke redenen geen ambtshalve binding verkiezen, terwijl ze toch het beroep van geestelijk verzorger willen blijven uitoefenen. Zij staan daarin niet alleen. Een nog weer ander gevolg van de veranderingen op het gebied van religie en levensbeschouwing en de veranderingen in het publieke domein is de opkomst van opleidingen 'algemene geestelijke verzorging', met de bijbehorende druk van afgestudeerden op de arbeidsmarkt.

De ontwikkelingen hebben onder meer als consequentie dat de nog in het rapport van de Nationale Ziekenhuis Raad (NZR) veronderstelde eenheid van identiteitsbinding, herkenbaarheid en representatie, machtiging en ambt opnieuw moet worden doordacht. Daarbij dienen zich vragen aan. Is de representatiegedachte inderdaad achterhaald, als ze bij rituele momenten zo belangrijk gevonden wordt? Is het belang van herkenbaarheid van de geestelijk verzorger in levensbeschouwelijk opzicht minder geworden door veranderingen in de cliëntenpopulatie? Blijft het ambt van belang wegens de speciale tot het ambt horende bevoegdheden (sacramenten, liturgie) en hoe zit dat dan met de continuïteit van begeleidingsmomenten in de geestelijke verzorging? Is 'algemene' geestelijke verzorging wel mogelijk, of krijg je dan een heel ander type begeleiding (zingevingdeskundige)? Is de in de *Beroepsstandaard* van de vgvz opgenomen formulering 'de geestelijk verzorger heeft altijd een open houding naar andere levensbeschouwingen'⁴⁴ op te vatten als een uitspraak over een brede deskundigheid ten aanzien van het palet aan levensbeschouwelijke posities van cliënten en ten aanzien van tradities, stromingen en oriëntaties die door genootschappen worden aangeboden?

Nog een ander facet dat in de verkenning van de WRR aan de orde komt en dat relevant is voor de geestelijke verzorging is de juridische positie van de geestelijk verzorger. Volgens Jonkers in *Geloven in het publieke domein* maakt de ontwikkeling van individuele vormen van religie het voor de rechter ingewikkeld om godsdienst nog goed als zodanig te identificeren.⁴⁵ Een vraag die hier direct uit voortvloeit is wat de positie van de geestelijk verzorger is bij een juridische procedure waar de niet ambtshalve gebonden geestelijk verzorger een beroep doet op verschoningsrecht en zwijgplicht. Zijn de criteria van 'thought and conscience' (opvattingen en geweten) en praxis dan afdoende?⁴⁶ Een meer fundamentele vraag is, of kiezen voor 'algemene geestelijke verzorging' door directie en besturen van instellingen niet het risico van aantasting van het grondrecht van mensen met zich mee brengt.

⁴⁴vgvz 2002: 10.

⁴⁵Jonkers 2006: 475.

⁴⁶Jonkers 2006: 480.

4.3 Scenario's: kansen voor levensbeschouwelijke borging

Op grond van alle gegevens en argumenten en doordenkend op de aanbevelingen van de CAB zijn verschillende scenario's mogelijk van de richting waarin de geestelijke verzorging zich ontwikkelt of waar beleid op gevoerd kan worden. Hieronder schetsen we er drie.

4.3.1 Scenario 1: ambtsmodel

Scenario 1 omvat een verbod om als geestelijk verzorger werkzaam te zijn zonder ambtelijke binding.

Een veelgebruikt argument om in de zorginstellingen (ook) geestelijk verzorgers aan te stellen die niet werkzaam zijn op basis van een ambtelijke binding met een erkend kerkelijk of levensbeschouwelijk genootschap is, dat veel patiënten en cliënten zich niet meer verbonden voelen met een kerk of levensbeschouwing. Deze patiënten hebben vaak wel levensbeschouwelijke vragen, en zeker als men geconfronteerd wordt met ziekte, sterven en eindigheid worden deze vragen manifest.

In de verkenning *Geloven in het publieke domein* van de WRR wordt deze maatschappelijke ontwikkeling als volgt omschreven: 'Er is sprake van een zekere privatisering van de zingeving, die los komt te staan van vroegere vormen van binding en participatie.'⁴⁷ Elders in de WRR-verkenning wordt opgemerkt: 'Men heeft kennelijk (in postmaterialistische kringen) geen behoefte meer aan een geïnstitutionaliseerde, gebonden religie, maar staat open voor alternatieve, meer op het individu gerichte vormen van spiritualiteit. Het is opmerkelijk dat het transcendente onder deze postmaterialistische categorie niet is verdwenen, maar nog sterk aanwezig is.'⁴⁸

Omdat men de levensbeschouwelijke vragen meer 'particulier' d.w.z. los van een traditie beleeft, valt er veel voor te zeggen dat deze patiënten dergelijke vragen kunnen bespreken met een geestelijk verzorger die op een vergelijkbare, meer individuele wijze, omgaat met levensbeschouwing en zingeving. Dit betekent dat er argumenten zijn om geestelijk verzorgers zonder binding met een traditie toe te laten tot het beroep. Dit is immers in de geest van de Kwaliteitswet, die in artikel 3 – waarin het recht op geestelijke verzorging voor patiënten en cliënten van zorginstellingen is vastgelegd – zegt, dat 'de zorgaanbieder er zorg voor dient te dragen dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten.'⁴⁹

Het is echter de vraag of dit een terechte conclusie is. Ook in het verleden was men zich al bewust van de diversiteit aan levensbeschouwelijke verschijningsvormen en ging men uit van de gedachte, dat de geestelijke verzorging zich daartoe op een adequate manier zou kunnen verhouden. Al in 1974 stelde de toenmalige Nationale Ziekenhuisraad dat 'geestelijke verzorging moet

⁴⁷Van de Donk e.a. 2006: 193.

⁴⁸Van de Donk e.a. 2006: 186.

⁴⁹Zie noot 13 op p. 114.

worden gegeven even goed in confessionele als in niet-confessionele ziekenhuizen en in confessionele ziekenhuizen niet alleen aan de patiënten van de eigen confessie.⁵⁰ En in de nota van de Nationale Ziekenhuisraad van 1987 werd benadrukt, dat – uitgaande van geestelijke verzorging vanuit en op basis van geloofs- of levensovertuiging – sprake diende te zijn van herkenbare identiteit van de geestelijk verzorger in het contact.⁵¹ Zich op een adequate manier verhouden tot de verschillende levensbeschouwingen werd, in relatie tot de arbeidsverdeling die nu eenmaal plaatsvindt, toentertijd vooral begrepen als de bereidheid om naar passende geestelijke verzorging door te verwijzen.

In de huidige opvattingen heeft evenwel een verschuiving plaats gevonden. De geestelijk verzorger dient er te zijn voor iedereen die in de zorginstelling is opgenomen. Het behoort tot zijn professionaliteit geestelijke zorg aan allen te kunnen bieden. De vgvz heeft deze gedachte in haar *Beroepsstandaard* verder uitgewerkt. De standaard zegt 'de geestelijk verzorger heeft altijd een open houding naar andere levensbeschouwingen'.⁵² Daarbij gaat de standaard er wel van uit, dat deze open houding bij uitstek kan worden geboden als men zelf in een specifieke traditie is geworteld. Met andere woorden, wie de 'zwaar-tekracht van een traditie ervaart' is in staat om patiënten en cliënten geestelijk bij te staan in hun vragen van zingeving, spiritualiteit en levensbeschouwing. Men heeft als het ware zelf het anker van een traditie nodig om er voor de patiënt te kunnen zijn. De beroepsstandaard omschrijft dit als volgt: 'De geestelijk verzorger heeft als ambtsdrager een identiteit die gelegitimeerd is door een maatschappelijk erkend levensbeschouwelijk genootschap. Die identiteit kan weliswaar worden onderscheiden van de professionaliteit, maar kan er niet los van worden gezien.'⁵³ Voor de vgvz is het ambtshalve aspect van belang omdat het domein van de geestelijke verzorging (zingeving) nooit 'neutraal' is en altijd vraagt om een positiebepaling van de geestelijk verzorger. Een authentieke omgang met de eigen levensbeschouwing is daarvoor noodzakelijk. Het ambt en de eigen spiritualiteit behoren zo tot het hart van de professionele identiteit.⁵⁴

Zo gezien is met de aanstelling van geestelijk verzorgers zonder binding met een traditie een stap gezet die weliswaar begrijpelijk, maar beroepsmatig niet wenselijk en ook niet noodzakelijk was. Sterker nog: er is veel voor de stelling te zeggen dat een geestelijk verzorger die niet beschikt over een binding met een traditie minder goed in staat zal zijn om zijn professe uit te oefenen. Het ambt raakt daarvoor te zeer aan het hart van het beroep. De wetgever heeft ook nooit bedoeld dat *freischwebende* geestelijk verzorgers in de instellingen werkzaam zouden zijn. Deze representeren immers slechts zichzelf, wat niet past in de verantwoordelijkheidsverdeling tussen overheid en zendende instanties die de overheid voor ogen stond inzake facilitering en mandatering van de categoriale geestelijke verzorging.

⁵⁰Hirsch Ballin 1988: 112.

⁵¹NZR 1987: 8.

⁵²vgvz 2002: 10.

⁵³Zie ook Bijlage 4 van het rapport van de CAB – in dit Cahier, p. 106.

⁵⁴vgvz 2002: 10.

De aanstelling van geestelijk verzorgers zonder zending in de zorg is in dit scenario dan ook bepaald onwenselijk te noemen. Er ontstaat ook een steeds grotere breuk met de geestelijk verzorgers werkzaam bij justitie of in de krijgsmacht. Ambtelijk gebonden geestelijk verzorgers kunnen werkzaam zijn in alle vormen van categoriale geestelijke verzorging, maar de niet-gebonden geestelijk verzorger kan alleen werk vinden in de zorg. Dit betekent dat de opleidingen die geestelijk verzorgers opleiden zonder ambtelijke binding feitelijk toeleverancier zijn van de zorg en niet van de categoriale geestelijke verzorging in haar geheel. Er is zo een type geestelijk verzorger op de markt gekomen dat steeds verder weg groeit van zowel collega's werkzaam in andere categoriale verbanden (en het basispastoraat) als van de achtergrondgenootschappen. Dit kon gebeuren omdat in de wet niet is vastgelegd dat een geestelijk verzorger dient te beschikken over een ambtelijke binding. Er dient dan ook in dit scenario voor gepleit te worden door zendende instanties en overheid om te komen tot een verbod om werkzaam te zijn als geestelijk verzorger zonder ambtelijke binding. Voor die geestelijk verzorgers die reeds als zodanig in de zorg werkzaam zijn dient een overgangsregeling te worden geschapen. Komt deze wettelijke verplichting niet tot stand dan zullen steeds meer geestelijk verzorgers zonder binding op de markt komen en zullen de opleidingen geestelijk verzorgers zonder binding blijven opleiden.

Scenario 1 houdt in:

- De instelling van een verbod op de niet-gebonden geestelijk verzorger.
- Een terugkeer naar de oorspronkelijke verantwoordelijkheidsverdeling tussen overheid en zendende instanties.
- Een einde aan de vrijheid van werkgevers in de zorg om geestelijk verzorgers aan te stellen zonder ambtelijke binding met een erkend kerkelijk of levensbeschouwelijk genootschap.
- Een bevestiging van de gedachte dat de ambtelijk gebonden geestelijk verzorger er is voor allen.

Een en ander heeft de volgende consequenties:

- De beroepsgroep van categoriaal werkzame geestelijk verzorgers wordt meer een eenheid.
- Er ontstaat duidelijkheid voor studenten geestelijke verzorging dat een ambtelijke binding een vereiste is om werkzaam te kunnen zijn als geestelijk verzorger.
- CIO en zendende instanties verbinden zich aan de opdracht er mede zorg voor te dragen (of bij de overheid te bepleiten) dat wetgeving tot stand komt waarin geen plaats meer is voor de niet-gebonden geestelijk verzorger.
- Er ontstaat een verplichting voor alle betrokken partijen om een redelijke overgangsregeling te scheppen voor reeds zonder ambtelijke binding

werkzame geestelijk verzorgers en voor studenten die reeds aan de opleiding begonnen zijn in de verwachting dat zij werk zouden kunnen vinden als niet-gebonden geestelijk verzorger.

- Alle betrokken partijen verplichten zich om te komen tot titelbescherming voor het beroep van geestelijk verzorger (waarin vastgelegd de ambtelijkheid).

4.3.2 Scenario 2: beëdigingsmodel

Scenario 2 omvat het instellen van het beëdigingsmodel voor alle werkzame geestelijk verzorgers, met aanvullende ambtelijke binding voor de specifieke levensbeschouwelijke rituelen voor hen die tevens ambtsdrager zijn.

Een beëdigingsmodel past bij de professionele organisatie van een beroep. Artsen oefenen in de zorginstellingen een professie uit en leggen de eed af. Ook verpleegkundigen en verzorgenden kennen een dergelijke eed, die onlangs (oktober 2009) nog is vernieuwd. Uitgaande van de gedachte dat de geestelijk verzorger werkt in een omgeving waar ook andere beroepsgroepen zich conformeren aan een eed is het geen gekke gedachte om ook alle geestelijk verzorgers die werkzaam zijn een eed te laten afleggen.

Een eed voor geestelijk verzorgers kan aansluiten bij de beroepscode die door de VGVZ is ontwikkeld. Een essentieel element in een dergelijke eed zou onder meer gericht moeten zijn op de levenbeschouwelijke competentie, d.w.z. op het vermogen om vanuit een goed doordachte eigen levensbeschouwing op verantwoorde wijze gesprekspartner te kunnen zijn van cliënten en patiënten.

Prof. dr. Kunneman merkt in zijn bijdrage aan de WRR-verkenning *Geloven in het publieke domein* op dat een dergelijke goed doordachte eigen levensbeschouwing niet per se meer in relatie tot een levensbeschouwelijke traditie zou behoeven te staan. Hij merkt dit op tegen de achtergrond van de door Lammers en Kronjee elders in de WRR-verkenning (hoofdstuk 6) benoemde 'uitwaaiering van levensstijlen'. Hij constateert enerzijds het feit dat de meerderheid van de Nederlandse bevolking niet meer actief participeert in een geloofsgemeenschap of levensbeschouwelijk genootschap maar een andere zingevingstijl hanteert; anderzijds het feit dat de grote meerderheid van degenen die actieve banden met een van de denominaties onderhouden, daarbinnen hun eigen geloof of levensovertuiging in toenemende mate op individuele wijze beleven en vormgeven. In de persoon van de geestelijk verzorger zoeken en vinden zij dan niet zozeer een vertegenwoordiger van geloofswaarheden ontleend aan een specifieke levensbeschouwelijke traditie, als wel een betrokken, breed geïnformeerde gesprekspartner die in staat is met hen mee te denken over fundamentele zingevingsvragen vanuit eigen ervaringen en *persoonlijk* verantwoorde inspiratiebronnen. De herkomst daarvan uit deze of gene traditie is daarbij van secundair belang. De doorslag geeft of de geestelijk verzorger als authentiek wordt ervaren en de eigen inspiratiebronnen en overtuigingen op basis van gelijkwaardigheid in het gesprek kan laten doorschijnen.⁵⁵ In dit model is de gees-

⁵⁵Kunneman 2006: 375.

telijk verzorger feitelijk een 'levensbeschouwelijk specialist' die als professional werkt in de zorg naast andere professionals. Het afleggen van een eed lijkt daarbij een zinvolle gedachte. De borging van de levensbeschouwelijke competentie moet daarin een plaats krijgen. Een beëdigingsmodel sluit goed aan op wat Schilderman in zijn bijdrage aan de WRR-verkenning het 'cure-model' noemt. In het cure-model wordt de geestelijke verzorging als zorgdiscipline geïntegreerd in de gezondheidszorg. 'Vanwege specialisering en voortgaande professionalisering worden de diensten van geestelijk verzorgers afgestemd op de conceptuele en instrumentele kaders van de (geestelijke) gezondheidszorg.'⁵⁶

In een beëdigingsmodel komen de achtergrondgenootschappen meer op afstand te staan. De eed die ten overstaan van de beroepsvereniging of een ander daartoe in te stellen lichaam zou kunnen worden afgelegd staat borg voor de levensbeschouwelijke competentie, de belangrijkste professionele kernkwaliteit van het beroep. Iedereen die geestelijk verzorger wordt, legt de eed af. Een aantal van hen krijgt een aanvullende bevoegdheid, verleend door de achtergrondgenootschappen en zijn daardoor gerechtigd zich ambtsdrager te noemen. Voor hen kan dat betekenen dat ze sacramentele en liturgische handelingen kunnen uitvoeren, als dat past in de traditie.

Scenario 2 houdt in:

- De instelling van een beëdigingsmodel voor alle werkzame geestelijk verzorgers met een aanvullende ambtelijke binding.
- De eis dat alle werkzame geestelijk verzorgers, ambtsdragers en niet-ambtsdragers, eenzelfde beroepseed afleggen, die slechts kan worden afgelegd als de levensbeschouwelijke competentie is getoetst.
- De mogelijkheid voor de kerkelijke en levensbeschouwelijke genootschappen om aan ambtsdragers aanvullende bevoegdheden te geven.

Een en ander heeft de volgende consequenties:

- De professionele status van het beroep in de context van de (zorg)instelling wordt bevorderd.
- De mogelijkheid ontstaat dat het beroep zich in deze richting verder zal ontwikkelen.
- De band met de achtergrondgenootschappen zal naar verwachting geleidelijk afnemen en uiteindelijk wellicht verdwijnen.

⁵⁶Schilderman 2006: 409. In dit Cahier, p. 59.

4.3.3 Scenario 3: *duaal systeem*

Scenario 3 omvat handhaving van de grondslag van vigerende wet- en regelgeving met toepassing op de huidige tijd, een *duaal systeem*.

De huidige wet- en regelgeving is gebaseerd op de gedachte, dat alle Nederlandse staatsburgers toegang moeten kunnen hebben tot geestelijke verzorging die zo veel mogelijk aansluit bij de eigen levensovertuiging, ook als zij langer dan 24 uur afhankelijk zijn van een instelling. Het rapport-Hirsch Ballin stelt: 'Er is in de opvatting van de commissie een publieke verantwoordelijkheid voor de geestelijke verzorging van personen die door omstandigheden die zich buiten hun wil om voordoen, zoals ziekte of ouderdom, redelijkerwijs niet in staat zijn om een beroep te doen op de geestelijke zorg waarop zij anders een beroep zouden kunnen doen.'⁵⁷ De commissie ging er op basis van het toen geldende tijdsbeeld van uit dat deze geestelijke verzorging in de praktijk geboden zou worden door geestelijk verzorgers die door de erkende genootschappen gemachtigd waren, dat wil zeggen door geautoriseerde personen c.q. ambtsdragers. De overheid mengt zich daar niet in. De genootschappen 'bepalen naar eigen inzicht hun geestelijke en constitutionele orde'.⁵⁸

Een belangrijk uitgangspunt voor de commissie-Hirsch Ballin is dat 'de overheid geen partij mag kiezen voor een bepaalde godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging'. De genootschappen dienen door de staat gelijk te worden behandeld.⁵⁹ De commissie stelt: 'Een en ander brengt de commissie tot de conclusie dat het beginsel van kerk en staat zich niet verzet tegen steunverlening door de staat aan genootschappen op geestelijke grondslag, mits de organisatorische zelfstandigheid en de belijdenisvrijheid worden gerespecteerd, de genootschappen op gelijke voet worden behandeld en de overheid zich onthoudt van maatregelen die ertoe strekken een bepaalde godsdienstige of levensbeschouwelijke richting te bevorderen ten opzichte van een andere.'⁶⁰ Op deze wijze wordt ruimte gegeven aan alle levensbeschouwelijke richtingen om geestelijke verzorging te leveren in instellingen bij monde van door hen geautoriseerde ambtsdragers. Voor de overheid maakt het niet uit wie van de erkende levensbeschouwelijke genootschappen de geestelijke verzorging daadwerkelijk levert. Elk genootschap wordt daarin gelijk behandeld.⁶¹

In de loop der jaren is het tijdsbeeld gewijzigd. Een groot deel van de bevolking behoort niet meer tot een herkenbaar kerkelijk of levensbeschouwelijk genootschap. Uit onderzoek blijkt dat het aantal leden van kerkgenootschappen afneemt. Zeventig procent is geen lid meer van een kerk.⁶² Men beleeft de levensbeschouwing meer individueel, zonder binding met een bepaalde gearticuleerde en herkenbare levensovertuiging. De gevoeligheid voor religieuze ideeën neemt echter wel toe. De vragen op het gebied van zingeving zijn niet

⁵⁷Hirsch Ballin 1988: 52.

⁵⁸Hirsch Ballin 1988: 57.

⁵⁹Hirsch Ballin 1988: 57.

⁶⁰Hirsch Ballin 1988: 57.

⁶¹Een niet beantwoorde vraag is welke zich als levensbeschouwelijk genootschap aandienende groepering als zodanig door de overheid erkend wordt en op elke gronden.

⁶²Van de Donk e.a. 2006: 173.

afgenomen. Er valt geen recht evenredige verhouding te constateren tussen het verminderen van de behoefte aan geïnstitutionaliseerde levensbeschouwing en een afname van de relevantie van levensbeschouwelijke ervaringen en vragen. Deze processen zijn inmiddels bij grote delen van de bevolking ontkoppeld. De WRR stelt dan ook: 'De zingeving behoeften hoeven niet te verschillen met de behoeften van de inwoners van Nederland in het verleden. De contexten waarbinnen deze behoeften zich voordoen en de manieren waarop deze behoeften worden bevredigd, zijn echter wel sterk veranderd.'⁶³

Wat betekent deze transformatie (term WRR) nu voor het aanbod van geestelijke verzorging in instellingen en voor de autorisatie van de geestelijke verzorging? De geestelijk verzorgers die werkzaam zijn in (zorg)instellingen ervaren de maatschappelijke veranderingen in hun dagelijks werk. Steeds meer patiënten, gedetineerden en bij de krijgsmacht werkzame personeelsleden belevten zingeving inderdaad los van de geïnstitutionaliseerde denominatieve verbanden. Dit is logisch, zij vormen immers een afspiegeling van de veranderde samenleving. De geestelijke verzorging wordt echter nog steeds in hoofdzaak geboden door geestelijk verzorgers die afkomstig zijn uit de herkenbare levensbeschouwelijke genootschappen. De groep niet-gebonden geestelijk verzorgers, die wel werkzaam is (uitsluitend in de zorg) heeft geen autorisatie met betrekking tot de levensbeschouwelijke competentie door een daartoe erkend lichaam. Dat betekent dat zij voor dit wezenlijke aspect van het werk van de geestelijke verzorging volledig zijn aangewezen op de opleidingen die hier aandacht aan besteden. Van autorisatie van de levensbeschouwelijke competentie die vergelijkbaar is met die van een ambtsdrager is echter geen sprake.

Scenario 3 gaat er van uit dat in deze leemte wordt voorzien door naast de ambtelijke geautoriseerde geestelijk verzorgers ook geestelijk verzorgers toe te laten van wie de levensbeschouwelijke competentie wordt geborgd door een nieuw op te richten 'Raad van ongebonden spiritualiteit en levensbeschouwing' ten overstaan waarvan men de eed aflegt. Deze nieuw op te richten raad heeft als taak om de levensbeschouwelijke competentie van aspirant geestelijk verzorgers die niet als ambtsdrager willen werken te toetsen. De raad kan worden samengesteld uit deskundigen op het gebied van spiritualiteit en zingeving. Daarmee komt een eind aan de bestaande situatie waarin weliswaar goed opgeleide maar op het punt van de levensbeschouwelijke competentie niet door een onafhankelijk lichaam getoetste geestelijk verzorgers werkzaam zijn.⁶⁴

In scenario 3 blijft de grondslag voor de categoriale geestelijke verzorging in stand: d.w.z. de overheid blijft de verantwoordelijkheid dragen voor het faciliteren van geestelijke verzorging aan haar burgers die door omstandigheden langer dan 24 uur afhankelijk zijn van een instelling. De autorisatie voor ambtsdragers blijft in handen van de erkende zendingen en voor de overigen wordt het recht op autorisatie verleend aan de Raad van ongebonden spiritualiteit en levensbeschouwing. Borging van de levensbeschouwelijke competentie is hiermee voor alle werkzame geestelijk verzorgers een

⁶³Van de Donk e.a. 2006: 175.

⁶⁴Deze positie vereist een heldere en bij dit model passende omschrijving en uitwerking van het concept 'levensbeschouwelijke competentie'. Een aanzet hiervoor bevat de Bijlage – in dit Cahier, §4.4.

feit. Met de erkenning van een dergelijke Raad doet de overheid – meer dan in het huidige model – recht aan al haar burgers, ook aan de grote groep burgers die wel georiënteerd is op spiritualiteit, zingeving en levensvragen, maar deze oriëntatie niet langer vorm geeft en beleeft in institutioneel verband.

Scenario 3 houdt in:

- De introductie van een duaal systeem.
- Het behoud van de bestaande uitgangspunten (het grondwettelijk kader) voor wet- en regelgeving op het gebied van geestelijke verzorging.
- Blijvende gelegenheid voor de kerkelijke en levensbeschouwelijke genootschappen tot autorisatie van door hen getoetste geestelijk verzorgers (ambtsdragers) op het gebied van de levensbeschouwelijke competentie.
- Ruimte voor een steeds groter wordende groep burgers die zich niet meer verbonden weten met de kerkelijke en levensbeschouwelijke genootschappen om zich (h)erkend te weten.

Een en ander heeft de volgende consequenties:

- Er komt een einde aan de mogelijkheid om als geestelijk verzorger werkzaam te zijn zonder borging van de levensbeschouwelijke competentie.
- Er ontstaat perspectief op het aanvragen van titelbescherming voor het beroep omdat duidelijk is wie zich geestelijk verzorger mag noemen en wat men moet kunnen om het beroep te kunnen uitoefenen.
- De mogelijkheid ontstaat tot opname in het kwaliteitsregister voor alle werkzame geestelijk verzorgers.
- Er ontstaat perspectief op verbeterde wetgeving voor de volle breedte van de categoriale geestelijke verzorging. Een voorstel daartoe kan worden ingediend bij de minister door de kerkelijke en levensbeschouwelijke genootschappen, de raad en de beroepsvereniging gezamenlijk.
- Opleidingen krijgen een grotere ruimte om studenten op te leiden in een goed arbeidsperspectief voor de volle breedte van de categoriale geestelijke verzorging.
- De beroepsvereniging krijgt de mogelijkheid om alle werkzame geestelijk verzorgers als lid toe te laten.

Tot slot: de bijzondere positie van de geestelijke verzorging (in vergelijking met andere disciplines) inzake zwijgplicht en verschoningsrecht en het recht van patiënten en bewoners op toegang tot de geestelijke verzorging (bij elkaar kortweg aangeduid als de vrijplaats) is in bovenstaande scenario's niet weergegeven. Overeenkomstig hetgeen daarover is gezegd in het CAB-rapport dient deze positie in alle drie gevallen te worden gewaarborgd. Daarbij moet worden aangetekend dat dit in scenario 2 (vanwege de te verwachten geleidelijke terugtrekking van de achtergrondgenootschappen in dit scenario) waarschijnlijk

moeilijk uitvoerbaar zal zijn. De vrijplaats is immers gekoppeld aan de achtergrondgenootschappen of, in de woorden van Kunneman, ‘De vrijplaats vormt als het ware een miniatuurreplica van het levensbeschouwelijke milieu van de verschillende denominaties binnen semi-publieke organisaties.’⁶⁵

4.4 *Bijlage: Levensbeschouwelijke competentie*

4.4.1 *Aanleiding*

Met deze aanvullende opmerkingen bij ‘Tijdsbeelden en scenario’s’ (geschreven in het verlengde van het CAB-rapport⁶⁶) wordt het begrip *levensbeschouwelijke competentie*, dat in het CAB-rapport een centrale rol speelt, in aanzet uitgewerkt.

De Commissie Ambtelijke Binding (CAB) van de VGVZ heeft in haar rapport een advies geformuleerd inzake de religieuze of levensbeschouwelijke legitimatie van de geestelijke verzorging. Deze legitimatie was voorheen uitsluitend gelegen in de ambtelijke binding van de geestelijk verzorger met een zendend genootschap. De sinds de jaren ’80 van de vorige eeuw gegroeide praktijk in de gezondheidssector, waarbij ongebonden geestelijk verzorgers werden aangesteld, is aanleiding voor de VGVZ geweest het vraagstuk van de ambtelijke binding opnieuw te doordenken. Daartoe werd de CAB in het leven geroepen naast een Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie (CLL).⁶⁷

De CAB adviseert in meerderheid om een duaal systeem in te voeren en naast het model van de klassieke ambtelijke binding de levensbeschouwelijke legitimatie mogelijk te maken via het afleggen van een eed:

Een duaal systeem houdt in, dat langs twee lijnen voldaan kan worden aan de voorwaarden om lid van de VGVZ te kunnen worden (en om in aanmerking te komen voor opname in het beroepsregister). De ene lijn is die van de ambtelijke binding (...) De tweede lijn loopt via de professionele organisatie en zou vooralsnog als ‘beëdigingsmodel’ kunnen worden aangeduid.⁶⁸

Een cruciaal element in het advies en in de overwegingen die daartoe hebben geleid is de ‘levensbeschouwelijke competentie’. Enkele relevante citaten uit het rapport:

De CAB beschouwt als de kern van het beroep geestelijke verzorging de gerichtheid op geloof en levensovertuiging in de begeleiding van cliënten, bewoners en naasten bij het streven naar hun geestelijke welzijn. Door haar levensbeschouwelijke competentie onderscheidt de geestelijke verzorging zich van maatschappelijk werk, psychotherapie en andere vormen van counseling.⁶⁹

⁶⁵Kunneman 2006: 372.

⁶⁶In dit Cahier, hfdst. 3.

⁶⁷Vgl. in dit Cahier, hfdst. 2.

⁶⁸In dit Cahier, p. 89.

⁶⁹In dit Cahier, p. 78.

De borging van deze competentie was het cruciale punt voor de commissieleden in de discussie over mogelijkheden voor erkenning.⁷⁰

En uit de punten van overeenstemming in de CAB:

De CAB is eensgezind van mening, dat de levensbeschouwelijke (hermeneutische) competentie de centrale competentie is van geestelijke verzorging. Het concept dient wel grondig te worden uitgewerkt naar inhoud, kwalificaties, bevoegdheden en vereiste opleidingsduur.⁷¹

Bij de voorwaarden waaraan dient te worden voldaan, wil het duaal systeem ingang kunnen vinden, wordt aan dit laatste toegevoegd:

Uitwerking van het concept 'levensbeschouwelijke competentie'. Hieraan verbonden: vaststellen om wat voor vorm van beoordeling in het geding is (toetsing van levensbeschouwelijke positie? beoordeling van reflexiviteit?).⁷²

De uitwerking van het concept levensbeschouwelijke competentie viel buiten de opdracht en de mogelijkheden van de CAB zelf.

4.4.2 Doel van deze aanvullende opmerkingen

Met deze opmerkingen wordt een aanzet gegeven voor de discussie over de vraag welke omschrijving de beste is voor het concept *levensbeschouwelijke competentie* en hoe dit kan worden uitgewerkt. Daartoe worden aan het slot enkele vragen geformuleerd. De in het rapport opgenomen omschrijving luidt:

Onder de *levensbeschouwelijke competentie* kan worden verstaan *het vermogen om het verhaal van de cliënt in zijn religieuze of levensbeschouwelijke implicaties te kunnen verstaan en het vermogen om deze doorleefd in verband te brengen met diens eigen levensoriëntatie*. Bij dit laatste is voor geestelijk verzorgers ook kennis van belang van andere opvattingen dan alleen de eigen traditie, omdat er niet altijd sprake is van een levensbeschouwelijke 'match' tussen geestelijk verzorger en cliënt.⁷³

Ogenschijnlijk lijkt deze omschrijving helder, maar er zitten enkele haken en ogen aan (zie hierna, §§ 4.4.3 en 4.4.4). En met de omschrijving is nog niet de bedoelde uitwerking naar inhoud, kwalificaties, bevoegdheden en vereiste opleidingsduur gegeven. In de CAB is gesproken over een commissie die in vervolg op het rapport deze uitwerking ter hand zou moeten nemen. Deze notitie is dus slechts een eerste aanzet en claimt al helemaal geen volledigheid. Meerdere denominaties, werkvelden en opleidingen zijn immers belang- en stemhebbend. Wel kan worden opgemerkt, dat uitwerking belangrijk blijft, ook als

⁷⁰In dit Cahier, p. 91.

⁷¹In dit Cahier, p. 95, punt 4.

⁷²In dit Cahier, p. 93.

⁷³In dit Cahier, p. 78.

in het lopende traject een duaal systeem (en dus het beëdigingsmodel) afgewezen zou worden. Als ambtelijke binding en levensbeschouwelijke competentie niet vanzelfsprekend samenvallen (zie § V.2 van het rapport van de CAB),⁷⁴ is – terugredenerend – de levensbeschouwelijke competentie immers ook niet vanzelfsprekend gegeven met de ambtelijke binding. De levensbeschouwelijke competentie blijft derhalve voor opleidingen en voor te formuleren beroepskwalificaties van cruciaal belang, welke keuze ook gemaakt wordt.

4.4.3 Het begrip competentie

Competent betekent 1) dat iemand iets rechtens toekomt, bijvoorbeeld een erfdeel (oorsprong: Frans), 2) dat iemand bevoegd of gerechtigd is tot handelen, optreden of oordelen, bijvoorbeeld als rechter (oorsprong: Latijn) en 3) dat iemand beschikt over kennis van zaken, vermogen heeft tot iets (oorsprong: Engels). In het kader van dit schrijven zijn betekenis 2 en 3 van belang: competentie verwijst zowel naar *bevoegdheid* als naar *bekwaamheid*.

We zien beide betekenissen terugkomen in omschrijvingen van de competentie van de geestelijk verzorger, zij het dat verschillende accenten gelegd worden. Een bekend artikel is dat van Van Knippenberg (1987). Deze maakt een onderscheid tussen ‘hermeneutische competentie’ en ‘communicatieve competentie’ als de twee aspecten van de pastorale competentie, die achtereenvolgens in termen van vermogen en bekwaamheid worden gedefinieerd: ‘Hermeneutische competentie manifesteert zich in het vermogen om een relatie te leggen tussen de actuele ervaringswereld en het erfgoed van de levensbeschouwelijke traditie’.⁷⁵ Communicatieve competentie is de bekwaamheid om door interactie een ruimte van wederzijdse vrijheid te scheppen, waarin individualiteit, subjectiviteit en zelfbestemming mogelijk worden’.⁷⁶ De betekenis van bevoegdheid verdwijnt bij hem buiten beeld.

Hier kan men de opvatting van Van de Spijker naast leggen, voor wie er bij de geestelijk verzorger sprake is van een wezenlijk samenspel van bevoegdheid en kundigheid: ‘Pastorale competentie: de volmacht en vaardigheid van de geestelijk verzorger tot uitoefening van zijn (...) beroep’.⁷⁷ ‘Het geheel van voorwaarden, verwachtingen en wensen aan het adres van mannen en vrouwen, die professioneel en overeenkomstig hun levenbeschouwelijk, godsdienstig, kerkelijk of humanistisch lidmaatschap (...) in en vanuit hun eigen bestaansopvatting een bijdrage aan het welzijn van mensen leveren, heet hier “pastorale competentie”’.⁷⁸ Beide elementen, bevoegdheid en bekwaamheid, zijn hier beoogd. In zijn uitwerking van competenties worden ze door Van de Spijker wel onderscheiden: volmachtcompetenties (gemachtigd zijn) en bekwaamheidscompetenties.⁷⁹ Aan de volmachtcompetentie onderscheidt hij de juridisch institutionele competentie, de traditionele competentie en de arche-

⁷⁴In dit Cahier, §3.5.2, p. 91.

⁷⁵Van Knippenberg 1987: 376.

⁷⁶Van Knippenberg 1987: 374.

⁷⁷Van de Spijker 1996: 237.

⁷⁸Van de Spijker 1996: 237.

⁷⁹Daarnaast noemt Van de Spijker nog ‘complementaire competenties’, maar daarbij gaat het niet om nieuwe elementen, maar om het samengaan/samenbrengen van beide andere competenties.

typische competentie.⁸⁰ En aan de bekwaamheidscompetenties onderscheidt hij de pastoraaltheologische competentie, de communicatieve competentie en de personele competentie.⁸¹

Uit bovenstaande mag duidelijk zijn, dat de twee aspecten van competentie, bevoegdheid en bekwaamheid, niet altijd in gelijke mate worden verdisconteerd. De bevoegdheid wordt wel deels ontleend aan de bekwaamheid, maar valt daar niet helemaal mee samen. Ook de uitwerking van verschillende aspecten of dimensies van de competenties verschilt nogal. Dat is onder meer te zien bij Van Straten 2006 in een artikel getiteld 'Interlevensbeschouwelijk leren'. Zij ordent enkele reeksen competenties naar kennis, houding en vaardigheden, waarbij de levensbeschouwelijk-inhoudelijke aspecten deels als vaardigheden naar voren komen (inzicht hebben in en kunnen), deels ook als houdingsaspecten die verwoord worden in termen van 'bereidheid tot (...)', 'open staan voor (...)', begrip hebben voor (...)'.⁸²

4.4.4 *Levensbeschouwelijke competentie in het rapport van de CAB*

De in het rapport gegeven omschrijving van levensbeschouwelijke competentie (zie hierboven § 4.4.2) is eigenlijk een nog onrijp product van een proces waarin de levensbeschouwelijke competentie als belangrijk punt boven kwam drijven, maar waarbij dit punt nog niet in zijn consequenties kon worden doorzocht. De formulering lijkt te verwijzen naar het aspect van de kundigheid van competentie en daarmee de dimensie van bevoegdheid te koppelen aan ambts-halve benoeming of eedaflegging. De in voetnoot 80 vermelde traditionele en archetypische competentie impliceren ook een vaardigheid en de in voetnoot 81 genoemde pastoraaltheologische competentie impliceert een inhoudelijke vermogen dat voor de bevoegdheid van groot belang is. Anders gezegd: bevoegdheid en vaardigheid zijn in de geestelijke verzorging verweven en niet zonder meer steeds uit elkaar te halen. Hieraan kan worden toegevoegd, dat het waarschijnlijk ook niet wenselijk is om ze te strikt te scheiden. Het competentiebegrip in het rapport van de CAB is dus wellicht te eenzijdig geformuleerd.

Een tweede observatie is, dat de formulering op twee gedachten lijkt te hinken. Gesproken wordt onder andere over een voor de cliënt herkenbare identiteit (het discours vanuit het cliëntperspectief)⁸² en over kennis van andere opvattingen dan alleen de eigen traditie (zie § 4.4.2 van deze notitie). Zeker

⁸⁰Juridisch institutioneel heeft betrekking op de verkregen verantwoordelijkheid en die op een of andere wijze juridisch is vastgelegd: machtsoverdracht, ambtsverlening, werkcontract, aanstelling, zending, wijding, benoeming, beroeping (Van de Spijker 1996: 238). De *traditionele competentie* heeft betrekking op de match tussen de persoon van de geestelijk verzorger en het profiel dat historisch en sociocultureel gegroeid is (Van de Spijker 1996: 239). De *archetypische competentie* verwijst naar het gegeven dat mensen in de geestelijk verzorger archetypische beelden moet kunnen herkennen zoals die van herder, broeder of zuster, beschermer, behoedster (Van de Spijker 1996: 239–240).

⁸¹De *pastoraaltheologische competentie* verwijst naar het kennen van de boodschap die men brengt (theoloog zijn) en naar het kennen van de mens aan wie de boodschap gebracht wordt (antropoloog zijn) (Van de Spijker 1996: 240–241). *Communicatieve competentie* is meer dan werkmethode en gesprekstechniek, namelijk het vermogen met mensen van allerlei slag om te kunnen gaan vanuit gekwalificeerde menselijkheid en medemenselijkheid (Van de Spijker 1996: 241–242). De *personele competentie* is de bekwaamheid zichzelf te zijn (Van de Spijker 1996: 242).

⁸²In dit Cahier, p. 84.

tegen de moderne opvatting, dat de geestelijk verzorger er voor iedereen is, is interessant hoe de bandbreedte van kennis van andere levensbeschouwingen moet en kan zijn en welke dan de rol van de eigen voor de cliënt herkenbare identiteit van de geestelijk verzorger is. De mogelijke spanning tussen deze twee aspecten dient niet alleen geadresseerd te worden met het oog op de praktijk zelf, maar ook met het oog op eisen die aan de curricula van de initiële opleidingen dienen te worden gesteld.

4.4.5 *Ontwikkelingssporen*

Een en ander leidt tot de formulering van een aantal vragen die met het oog op de ontwikkeling van het concept *levensbeschouwelijke competentie* beantwoording behoeven.

1. Welk ordeningsprincipe is het beste om de aspecten van de levensbeschouwelijke competentie in beeld te krijgen (vergelijk de drie gegeven voorbeelden, andere ingangen zijn in de literatuur te vinden)?⁸³
2. Wil men de aspecten van bevoegdheid en bekwaamheid bijeen houden of gescheiden behandelen?
3. Op welk niveau van verbijzondering of specificatie wil men (eventueel getrap) uitkomen (vergelijk bijvoorbeeld Van Knippenberg en Van Straten)?
4. Hoe denkt men over de verhouding tussen eigen identiteit van de geestelijk verzorger, de herkenbaarheid naar de cliënt toe en het brede levensbeschouwelijk geïnformeerd zijn dat in een aantal formuleringen en taakopvattingen wordt geïmpliceerd?
5. Wordt met het uit elkaar halen van levensbeschouwelijke identiteit en levensbeschouwelijke competentie een voorschot genomen op een specifiek profiel van geestelijke verzorging (bijvoorbeeld oriëntatie op spiritualiteit of in algemene zin op zingeving, in plaats van oriëntatie op de levensvisie), of wordt de levensbeschouwelijke identiteit juist versterkt?
6. Welke aspecten van de levensbeschouwelijke competentie dienen op welke wijze en door welke instantie getoetst te worden? Wat is voor beoordeling toegankelijk?
7. Hoe ligt de verhouding in zeggenschap tussen de initiële opleidingen en de genootschappen? En wat is de rol hierbij van het onderscheid tussen universitaire en HBO-instellingen?

28 januari 2010

Richart Huijzer en Jan Hein Mooren

⁸³Een commissie zou de gangbare opvattingen in kaart kunnen brengen en op hun bruikbaarheid beoordelen.

Literatuur

- Bannier, F. A. W., W. L. J. M. Duijst, N. A. M. E. C. Fanoy, A. P. H. Meijers en J. M. Tempelaar (2008), *Beroepsgeheim en verschoningsrecht. Handboek voor de advocaat, medisch hulpverlener, notaris en geestelijke*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Bernts, A. P. J., G. Dekker en J. de Hart (2007), *God in Nederland, 1996–2006*. Kampen: Ten Have.
- Donk, W. B. H. J. van de, A. P. Jonkers, G. J. Kronjee en R. J. J. M. Plum (red.) (2006), *Geloven in het publieke domein, verkenningen van een dubbele transformatie*. Den Haag/Amsterdam: WRR, Amsterdam University Press.
- Doolaard, J. J. A. (red.) (1996), *Handboek geestelijke verzorging in zorginstellingen*. Kampen: Kok.
- Doolaard, J. J. A. (red.) (2006), *Nieuw handboek geestelijke verzorging*. Kampen: Kok.
- Duijst, W. L. J. M. (2008), 'Beroepsgeheim en verschoningsrecht'. In: Bannier e.a. 2008: 3–16.
- Hirsch Ballin, E. (1988), *Overheid, godsdienst en levensovertuiging*. Eindrapport van de Commissie van advies inzake de criteria voor steunverlening aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken, Stafafdeling Constitutionele Zaken en Wetgeving.
- Jonkers, P. (2006), 'Hoe zal de rechter dat oplossen? Lastige vragen rond godsdienst'. In: Van de Donk e.a. 2006: 473–505.
- Knippenberg, M. van (1987), 'Pastorale competentie. Het kunnen delen van de erfenis'. *Praktische Theologie*, 367–380.
- Kunneman, H. (2006), 'Horizontale transcendentie en normatieve professionalisering: de casus geestelijke verzorging'. In: Van de Donk e.a. 2006: 367–393.
- Loo, D. van der, L. Jabaaij, I. Goudriaan (1998), *De geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis. Een praktijkstudie naar functie-uitvoering van geestelijk verzorgers en waardering daarvan door patiënten*, Utrecht: Trimbos-instituut.
- Meijers, A. P. H. (2008), 'De geestelijke'. In: Bannier e.a. 2008: 171–199.
- NZR (1987), *Dienst Geestelijke Verzorging in organisatie en beleid*. Utrecht: Nationale Ziekenhuisraad.
- Schilderman, H. (2006), 'Religie en zorg in het publieke domein'. In: Van de Donk e.a. 2006: 395–416.
- Spijker, A. M. J. M. van de (1996), 'Pastorale competentie: een meersnarig te bespelen instrument'. In: Doolaard 1996: 237–244.
- Straten, C. L. M. van (2006), 'Interlevensbeschouwelijk leren'. In: Doolaard 2006: 805–823.
- VGvZ (2002), *Beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen*. VGvZ-cahiers 2. Amersfoort: VGvZ.

5

Conferentie van VGVZ, CIO, CAB en zendende instanties

Gehouden te Utrecht, 25 maart 2010

5.1 Openingstoespraak door Jan Hein Mooren

Het is een bijzondere dag. Niet eerder in de geschiedenis van de naoorlogse geestelijke verzorging hebben het CIO, het Moderamen van de Protestantse Kerken, een afvaardiging van de RK Bisschoppenconferentie en het Humanistisch Verbond samen met het bestuur van de VGVZ en in aanwezigheid van wetenschappers op het vakgebied van de geestelijke verzorging bij elkaar gezeten zoals vandaag het geval is. Sinds de ledenvergadering van de VGVZ van 2006 is een proces in gang gezet om een van de in mijn ogen moeilijkste dossiers van de geestelijke verzorging bespreekbaar te maken. We hebben het dan over de kwestie van de ambtelijke binding en de 'ungebondenen'. In de jaren '80 was het professionele gehalte van de geestelijke verzorging nog het zorgenkindje voor de toenmalige Nationale Ziekenhuisraad. Ik denk dat niemand toen vermoedde, dat de ambtelijk binding onderwerp van gesprek zou zijn op de wijze waarop dit thema nu aan de orde is.

Hoe dat ook moge zijn, de VGVZ heeft het aangedurfd om bij het nadenken over dit dossier de deuren open te gooien. Daarvoor mijn grote waardering. Ze heeft een interne commissie in het leven geroepen, de Commissie Levensbeschouwelijke Legitimatie, die heeft onderzocht wat de begrippen zending, binding, ambt en levensbeschouwelijke legitimatie voor de leden van de vereniging betekenen. En zij heeft een externe commissie geïnstalleerd bestaande uit mensen die van buitenaf kijkend hun analyse en advies zouden geven: de Commissie Ambtelijke Binding. Het was van meet af aan de intentie van het bestuur van de VGVZ om aan de hand van het rapport van deze externe commissie het gesprek met de zendende instanties en het CIO aan te gaan. Inmiddels zijn bilateraal gesprekken gevoerd en in deze bijzondere conferentie wordt het gezamenlijk gesprek gezocht. Door dit alles krijgt het vraagstuk van de noodzaak van de ambtelijke binding de aandacht die het behoeft en verdient.

De waardering mag ik dan met graagte kunnen geven, het dossier is er niet lichter op geworden. Voor niemand niet. Het probleem van de ambtelijke binding en de 'ongebonden' blijkt sterk verdeelde reacties op te roepen, een verdeeldheid die we zowel terugzien op het niveau van de zendende instanties, als op het niveau van de beroepsgroep zelf. In mijn ogen is niet alleen het genoemde vraagstuk aan de orde, maar staat de aard van de geestelijke verzorging ter discussie en is zelfs de toekomst van de geestelijke verzorging in het geding.

We staan voor een grote uitdaging. Is het mogelijk om vandaag vergaderingbreed tot een helder standpunt te komen over het advies van de Commissie Ambtelijke Binding, te weten het mogelijk maken van twee aanvliegroutes om te komen tot lidmaatschap van de vereniging en tot opname in het beroepsregister dat door de VGVZ is ingesteld?¹ De aanvliegroutes zijn dan de ambtelijke binding en een nader uit te werken eedmodel. En kan het bestuur van de VGVZ met de uitkomst van vandaag uit de voeten naar de ledenvergadering van juni? Of blijft de situatie diffuus en verwarrend, zodat geen krachtig geluid naar overheid, politiek en besturen en managers van zorginstellingen kan worden afgegeven? De positie van de geestelijke verzorging staat onder zware druk door bezuinigingen, de toenemende geneigdheid om ook de geestelijke verzorging te verplichten tot outputfinanciering, de druk tot verrekening van geestelijke verzorging in Zorg Zwaarte Pakketten en Diagnose Behandel Combinaties en in het algemeen de effecten van toenemende marktwerking in de zorg op het vak. Zo'n krachtig geluid is dus noodzakelijk. Dat geluid is bovendien broodnodig, omdat er steeds meer zorginstellingen zijn die de geestelijke verzorging liever vandaag dan morgen zouden schrappen.

Ik denk dat iedereen in deze ruimte zich ervan bewust is, dat de geestelijke verzorging naar aard, achtergrond en werkwijze een bijzonder beroep is, anders dan alle andere professies in de zorgsector. Het is niet nodig dat hier toe te lichten. Wel wil ik enkele zaken uiteen zetten om de vragen waar we vandaag voor staan scherp en helder neer te zetten. Daarvoor schets ik ten eerste drie langetermijnontwikkelingen die deze conferentie noodzakelijk hebben gemaakt, drie clusters van ontwikkelingen eigenlijk. Ik zal dit overigens uiterst kort houden. Ten tweede geef ik in termen van het onderscheid tussen ambt en professie twee oriëntaties aan die ik meen waar te nemen wanneer tegenwoordig in de beroepsgroep over de geestelijke verzorging wordt gesproken. In aansluiting daarop formuleer ik ten derde enkele van de vragen die mijns inziens de kern vormen van het gesprek van vandaag. Ten vierde sluit ik af met een enkele opmerking over de ongebonden. Daarna is het woord aan ons allen.

Drie clusters

Dan nu mijn eerste punt. Welke ontwikkelingen hebben tot deze conferentie geleid? Ik noem drie clusters van ontwikkelingen die in mijn ogen een rol spelen.

¹Het Register wordt beheerd door een van de VGVZ afhankelijke stichting, de Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzoekers (SKGV).

De eerste cluster wordt gevormd door *veranderingen* in de samenleving *ten aanzien van geloof en levensbeschouwing*. In het vraagstuk van de geestelijke verzorging komen alle lijnen van de naoorlogse levensbeschouwelijke en religieuze ontwikkelingen bij elkaar. Het gaat hier om welbekende ontwikkelingen die tamelijk recent nog eens uitvoerig vanuit voortschrijdend inzicht zijn beschreven in de WRR-verkenning *Geloven in het publieke domein*. Ik zal ze niet voor U herhalen, maar beperk me tot de constatering dat de problematisch geworden legitimatie van de geestelijke verzorging in termen van identiteit en representatie met deze cluster van ontwikkelingen samenhangt.

De tweede cluster van ontwikkelingen valt onder de noemer 'professionalisering'. De geestelijke verzorging is door haar plaats temidden van andere disciplines en onder invloed van het verlies aan legitimering, waar zo-even op gewezen is, genoodzaakt haar specifieke domein te definiëren, haar deskundigheid op dat domein te tonen en de route aan te geven waarlangs de benodigde deskundigheid kan worden verworven. Het proces van professionalisering interacteert weliswaar met de veranderingen op levensbeschouwelijk vlak, maar de professionalisering kent ook een eigen dynamiek, met eigen belanghebbenden zoals studenten en opleiders, en eigen organisatie-eenheden, zoals de beroepsvereniging en de sectoren daarbinnen.

De derde cluster van ontwikkelingen betreft de *organisatorische veranderingen in de gezondheidszorg en de ouderenzorg*. Het betreft hier de grote reorganisaties en fusies in de zorg, veranderingen in de financiering en de veranderde plaats van de geestelijke verzorging binnen de instellingen. Eén element wil ik naar voren halen: wat is de invloed van de territoriale werkwijze op het geïnternaliseerde beroepsbeeld van de geestelijk verzorger? Ook hier een eigen krachtenveld, een eigen logica, en specifieke spelers in het veld.

Ik beloofde om dit deel kort te houden. Ik sluit het af met de constatering dat aan elk van die drie clusters, levensbeschouwing, professionalisering en organisatie, legitieme argumenten ontleend worden voor visies op de geestelijke verzorging.

Ambtelijke en professionele oriëntatie

Dan mijn tweede punt. Het denken over de ambtelijk binding is in twee oriëntaties onder te brengen. Aan de ene kant is er de groep van geestelijk verzorgers die hechten aan de ambtelijk binding, de groep voor wie de ambtelijke binding de uitdrukking is van hun beroepsmatige identiteit. De professionalisering heeft hen versterkt en bekwaamer gemaakt, maar het klassieke beeld van de geestelijke verzorger niet aangetast. Aan de andere kant is er de groep geestelijk verzorgers die hun identiteit primair zoeken in hun professionaliteit op het gebied van zingeving en spiritualiteit, en voor wie de ambtelijke binding een rest is uit vervlogen tijden.

Ambtelijkheid en professionaliteit zijn, met andere woorden, twee verschillende oriëntatiepunten als het gaat om de beroepsmatige identificatie, punten die tegenwoordig soms als tegenover elkaar staand worden gepresenteerd. Dat dit grote gevolgen heeft voor positionering, vakinhoudelijke opvattingen en legitimering van het beroep laat zich raden. Ik denk dat we bij het gesprek over

de kwestie van vandaag niet moeten onderschatten wat er sinds de jaren '90 met de beroepsgroep in dit opzicht is gebeurd, door welke factoren dan ook. Overigens wil ik één mogelijk misverstand uit de weg ruimen. Het is niet zo, dat de 'ongebonden' allemaal de professionaliteit als primair oriëntatiepunt hebben. Een flink deel van hen wil dolgraag ambtelijk benoemd kunnen worden en heeft ook de innerlijke binding met een traditie en het uitdrukkelijke verlangen te staan in die traditie, maar wordt om uiteenlopende redenen niet ambtelijk benoemd.

Vragen, vragen, vragen

Mijn derde stap begint bij het advies van de Commissie Ambtelijke Binding.² Het is een advies dat zowel de ambtelijke binding betreft als de 'ongebonden'. Een punt is duidelijk. Het advies ondersteunt het in stand houden van het model van de ambtelijke binding. De kernvraag is of er daarnaast ruimte is voor een andere vorm van professionele legitimering. De commissie kwam uit op het model van het afleggen van een eed. Los nog van de op zichzelf niet onbelangrijke uitwerkingskwesties van dat model zijn voor het beantwoorden van de kernvraag de antwoorden op een aantal deelvragen van doorslaggevend belang. Ik geef twee setjes van vragen weer, een setje over de ambtelijke binding, de andere over het eedmodel.

Vragen bij de ambtelijke binding

1. Is voor het alleenrecht van het model van de ambtelijke binding nog wel een grond, gelet op de maatschappelijke veranderingen inzake religie en levensbeschouwing?
2. Is een systeem met één model (te weten het ambtelijke) nog wel toegesneden op de cliëntenpopulatie?
3. Is het ambtelijke model een versterking of een verzwakking van wat tegenwoordig onder de professionaliteit van de geestelijke verzorging wordt verstaan?

Vragen bij het eedmodel

1. Komt het eedmodel wel tegemoet aan het wezen van geestelijke verzorging?
2. Wat is op termijn de verwachte invloed van het eedmodel op het aanbod vanuit een ambtelijk model?
3. Is bestuurlijk gezien een tweede model naast het ambtelijk model wenselijk, werkbaar en haalbaar voor zorginstellingen en overheid?

Naast deze vragen is er nog een kwestie in relatie tot het eedmodel. Denkend in termen van het vigerende model van autorisatie door een daartoe erkende maatschappelijke stroming is het voorstelbaar, dat de eed zou worden afgelegd tegenover (wat ik maar even noem) een Levensbeschouwelijk Genootschap dat de in de samenleving sterk toegenomen ongebonden spiritualiteit van een grote groep burgers organiseert. Ondenkbaar is dit niet: het beleven van ongebonden spiritualiteit is voor veel burgers een daadwerkelijk ervaren

²In dit Cahier, hfdst. 3.

levensovertuiging. Als burgers zich in een dergelijk levensbeschouwelijk genootschap verenigen kan de overheid uit oogpunt van gelijke behandeling van al haar onderdanen aan zo'n genootschap de toegang tot het bestel misschien moeilijk ontzeggen. Vraag is dan of ongebonden spirituelen (hoe talrijk ook) zich wel op deze klassieke wijze zullen organiseren? Het alternatief: een autorisatie door de beroepsgroep, naar analogie van bijvoorbeeld de notarissen, zou een breuk met het vigerende model van ambtelijke representatie betekenen en die mogelijkheid laat ik om die reden verder rusten.

Een zeer belangrijk aandachtspunt dat van invloed is op de beantwoording van alle bovenstaande vragen is de constatering, dat de besteding van publiek geld voor de geestelijke verzorging door de wetgever indertijd *implicit* is bedoeld voor geestelijk verzorgers die zich geautoriseerd weten door een maatschappelijk herkenbaar levensbeschouwelijk genootschap en niet voor individuen. Dit is af te leiden uit de passage in het rapport van de commissie-Hirsch Ballin,³ waar de opdracht voor die commissie staat geformuleerd. Het ging om een advies voor het verlenen van overheidssteun en -faciliteiten aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag. In de onderscheiden wetsteksten, die op basis van het commissierapport tot stand kwamen (bijvoorbeeld artikel 3 van de Kwaliteitswet op de Zorginstellingen) is deze aanname dan ook niet geëxpliciteerd, omdat zij tegen de achtergrond van het heersende tijdsbeeld vanzelfsprekend was. Door de veranderingen in de samenleving van de laatste decennia is deze vanzelfsprekendheid en dus ook de impliciete aanname van autorisatie op de achtergrond geraakt. Dit heeft mede de weg geopend naar de opkomst van de ongebonden geestelijke verzorging.

De ongebondenen

Ik sluit af met enkele opmerkingen over de ongebondenen. Het gaat om een redelijk aanzienlijke groep. Deze mensen hebben veelal al jaren een vaste betrekking. En er is geen enkele reden om aan te nemen dat zij hun werk kwalitatief minder zouden doen. Aan hun dienstverband ontnemen zij een aantal rechten. Een eventuele keuze voor alléén een ambtelijk model heeft arbeidsrechtelijk gezien voor hen geen directe consequenties. Wel zou dat opname in het beroepsregister en het lidmaatschap van de vereniging kunnen verhinderen. We moeten evenwel niet de ogen sluiten voor de verantwoordelijkheid voor deze groep, die heeft kunnen ontstaan en heeft kunnen groeien doordat alle partijen, te weten zeggende genootschappen, zorginstellingen, overheden en de VGZ jarenlang onmachtig leken om de kwestie van de ambtelijke binding structureel aan de orde te stellen. Het bestuur van de VGZ heeft aan die onduidelijke situatie een einde willen maken. Een heldere bestuurlijke lijn is van belang, een zorgzame wijze van omgaan met deze groep eveneens.

Ik wens ons allen een vruchtbare en constructieve bijeenkomst toe.

³*Overheid, godsdienst en levensovertuiging*. Eindrapport van de Commissie van advies inzake de criteria voor steunverlening aan kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag. 's-Gravenhage: Ministerie van Binnenlandse Zaken, Stafafdeling Constitutionele Zaken en Wetgeving, 1988.

5.2 *Verslag van de conferentie*

De bijeenkomst wordt geopend door de heer Deetman, voorzitter van de conferentie. Hij heeft de rol van voorzitter aanvaard, omdat hij als voorzitter van het CIO bij het onderwerp betrokken is. De voorzitter geeft aan dat deze middag een belangrijk onderwerp aan de orde is. De uitkomst van deze bijeenkomst dient als voorzet voor de Algemene Ledenvergadering van de VGVZ op 7 juni onder dagvoorzitterschap van oud-premier Lubbers. De hoop is vanmiddag tot een consensus te komen. Hierna geeft hij het woord aan de heer Mooren, voorzitter van de wetenschappelijke Commissie Ambtelijke Binding (CAB).

In zijn inleiding benadrukt Mooren het bijzondere karakter van deze conferentie en spreekt hij zijn waardering uit over de moed van de VGVZ om met externe partijen over het dossier 'Ambtelijke Binding' in gesprek te gaan. Hij noemt drie clusters van ontwikkelingen: de veranderingen in de samenleving ten aanzien van geloof en levensbeschouwing, ontwikkelingen ten aanzien van professionalisering en ontwikkelingen in de gezondheidszorg en ouderenzorg. Vervolgens geeft hij een korte uiteenzetting over ambtelijke en professionele oriëntatie. Tenslotte komt het advies van de Commissie Ambtelijke Binding aan de orde, waarin deze commissie zich uitspreekt over ambtelijk gebonden en ongebonden geestelijke verzorging.⁴

5.2.1 *Status van de conferentie*

Na de inleiding door Mooren nodigt de voorzitter de aanwezigen uit om een reactie te geven op het rapport en het advies van de Commissie Ambtelijke Binding⁵ en de voortgezette notitie 'Tijdsbeelden en scenario's'.⁶

Enkele leden van de CAB vragen om te beginnen naar de status van deze conferentie. Opgemerkt wordt dat als het doel is een krachtig signaal aan de politiek te geven om te komen tot betere wetgeving, en daardoor de positie van de geestelijke verzorging te borgen, dat niet kan zonder de ongebonden geestelijk verzorgers, de vereniging Albert Camus en de opleidingen erbij te betrekken. Deze zijn niet of te weinig bij het rapport betrokken. De voorzitter geeft aan dat dit nu niet kan worden opgelost, maar in de verdere discussie moet worden meegenomen. Het doel van deze conferentie met de zendende instanties is te bezien of er onder deze aanwezigen een eensluidende opvatting is over het CAB-rapport, of niet. Deze conferentie is opiniërend, ten behoeve van de besluitvorming op de ALV van 7 juni.

Vanuit de VGVZ wordt benadrukt, dat de VGVZ zich realiseert dat zij ten aanzien van de ambtelijke binding niet alleen kan opereren. Daarom zijn er verschillende gesprekken gevoerd met belanghebbende partijen waaronder de drie grote zendende instanties en het CIO, die bij deze conferentie zijn uitgenodigd. Het besluit dat op 7 juni wordt voorgelegd aan de ALV komt voort uit deze gesprekken, waarbij het rapport van de CAB uitgangspunt van gesprek is geweest.

⁴Voor de volledige tekst zie in dit Cahier, p. 135vv.

⁵In dit Cahier, hfdst. 3.

⁶In dit Cahier, hfdst. 4.

5.2.2 *Verdeelde opvattingen*

Over het CAB-rapport en de voortgezette notitie lopen de meningen uiteen. In de notitie worden de volgende scenario's geschetst:⁷ Scenario 1: een verbod om als geestelijk verzorger werkzaam te zijn zonder ambtelijke binding. Scenario 2: het instellen van het beëdigingsmodel voor alle werkzame geestelijk verzorgers, met aanvullende ambtelijke binding voor de specifieke levensbeschouwelijke rituelen voor hen die tevens ambtsdrager zijn. Scenario 3: handhaving van de grondslag van vigerende wet- en regelgeving met toepassing op de huidige tijd, een duaal systeem.

Volgens een lid van het CAB kan Scenario 1 geschrapt worden, omdat hierdoor de ontwikkeling van het vak en van de opleidingen wordt tegengehouden. Keuze hiervoor zou een stap terug in de tijd zijn. Dan blijven alleen Scenario's 2 en 3 over.

Vanuit de PKN wordt echter de mening vertolkt dat de scenario's alle drie bekeken moeten worden. Scenario 1 wordt niet gezien als 'de klok terugdraaien', dat zou een karikatuur zijn. Scenario 1 biedt juist een goede basis om de ambtelijke binding te behouden en tegelijk nieuwe competenties te ontwikkelen, onder meer gericht op hermeneutische vaardigheden. Er moeten daarbij reële oplossingen worden gezocht voor de groep ongebonden geestelijk verzorgers.

Vanuit het CIO wordt gepleit tegen Scenario 2, omdat het beoogde eedmodel geen recht doet aan de eigenheid van de geïnstitutionaliseerde godsdienstigheid / levensbeschouwelijkheid. De band daarmee is nodig om ongewenste vaagheid te voorkomen. Voor de ongebonden geestelijk verzorgers moet een oplossing gevonden worden binnen Scenario 1, bijvoorbeeld met een overgangsregeling en zonodig een uitzonderingsregeling.

Vanuit het HV wordt aandacht gevraagd voor de diversiteit binnen de groep ongebonden geestelijk verzorgers. Een deel van deze groep wordt zending onthouden vanwege persoonlijke of institutionele omstandigheden, een ander deel sluit aan bij de groei van het aantal spiritueel ongebonden in de samenleving (een kwart van de bevolking volgens verschillende onderzoeken). Met deze maatschappelijke ontwikkeling moet rekening worden gehouden. De vraag is welk aanbod van geestelijke verzorging het beste antwoord is op de behoefte aan geestelijke verzorging bij spiritueel niet gebonden cliënten. Tegelijk moet worden voorkomen dat er een rommelig beeld ontstaat ten aanzien van geestelijke verzorging.

Voor een deelnemer is het duale model (Scenario 3) het beste antwoord op deze situatie. Dit model sluit het beste aan bij de afnemende verankering in een levensbeschouwing van veel geestelijk verzorgers. Een ander stelt daar tegenover dat we eigenlijk weinig weten over wat de werkelijke behoeften en voorkeuren van de cliënten zijn. Er wordt gewerkt met aannames en veronderstellingen, maar niet op basis van onderzoeksgegevens. De suggestie is dat er nu een probleem is, maar dat is op dit moment niet aan te tonen. En als er een probleem blijkt te zijn, is de vraag of het aan de VGVZ is om hierop een antwoord moet vinden, of dat dit een taak is voor de zorginstellingen en de overheid. De zorg wordt geuit dat er, nog voordat er helderheid is over de

⁷In dit Cahier, § 4.3.

vereiste levensbeschouwelijke competenties, een beslissing wordt genomen op basis van die aannames en veronderstellingen.

In dit verband wordt tevens de vraag gesteld hoe de levensbeschouwelijke tradities adequaat kunnen worden ingebracht in de verder te ontwikkelen levensbeschouwelijke competenties. Daarnaast is er een vraag bij de op te richten Raad van ongebonden spiritualiteit en levensbeschouwing: wie richt deze op, hoe gaat het werken? En is de combinatie 'ongebonden' en 'organisatie' niet tegenstrijdig? Daarop wordt gereageerd dat dit een punt van organisatie van het bestel is waarvan de mogelijkheden nog nader gewogen zullen moeten worden. Daarnaast is het van belang om consensus te bereiken over de competenties. De VGVZ zou die samen met de opleidingen moeten formuleren.

Er wordt verder opgemerkt dat het accent van de geestelijke verzorging steeds meer verschuift van confessioneel naar professioneel. Exclusieve ambtelijke binding wordt steeds minder noodzakelijk. Daarnaast is het van belang om aandacht te hebben voor de situatie van de gezondheidszorg, waarbij Raden van Bestuur naar eigen inzicht benoemen. In die zin wijkt de positie van de geestelijke verzorging in de zorg af van geestelijke verzorging bij de krijgsmacht en justitie. De VGVZ wil, onder meer door middel van het register, ook met die sectoren samenwerken. Tegelijk moet je vaststellen dat de situatie in de zorg het vasthouden aan Scenario 1 lastig maakt. Daarop aansluitend wordt opgemerkt dat zolang er geen verbeterde wetgeving is en geen titelbescherming, zorginstellingen zelf de vorm zullen blijven kiezen die zij het meest passend vinden.

Er wordt aandacht gevraagd voor het gegeven dat geestelijke verzorging meer is dan gespreksvoering, waarvoor competenties kunnen worden afgesproken. Wezenlijk voor geestelijke verzorging is ook de rituele aanwezigheid, en deze kan niet zonder een vorm van ambtelijke binding. Hierop wordt aangesloten met de opmerking dat Scenario 3 tegen de aard van geestelijke verzorging in gaat. Juist omdat geestelijke verzorging niet versmald kan worden tot gespreksvoering, maar de ambtelijk-rituele kant er wezenlijk bij hoort, wordt een voorkeur uitgesproken voor Scenario 1.

Tenslotte wordt vanuit de RKK aangegeven dat de Bisschoppenconferentie sprekend over katholiek pastoraat kiest voor Scenario 1. De Bisschoppenconferentie heeft kort geleden een eigen nota ingebracht over geestelijke verzorging in de diverse sectoren (zorg, justitie, krijgsmacht), getiteld *Herkenbaar en betrouwbaar pastoraat*, waarin de eigen theologische en beleidsmatige opvattingen worden vertolkt. Naast behoud van de ambtelijke binding wordt een betere communicatie tussen zendende instanties en de geestelijke verzorging voorgestaan. Hierdoor zal de geestelijke verzorging beter kunnen functioneren. Men realiseert zich zeer wel dat een deel van de ongebonden geestelijk verzorgers katholiek is en wil met die geestelijk verzorgers het gesprek aangaan. Het herstel zal een lange weg zijn en een overgangsregeling is waarschijnlijk nodig. De bisschoppen zijn bereid zich hiervoor in te spannen.

De voorzitter maakt een tussenbalans op:

1. Bij gebrek aan consensus zijn Scenario's 1, 2 en 3 van tafel.
2. In de huidige situatie is het zo dat de minister tegen de instellingen zegt: er is in het budget een gedeelte bestemd voor geestelijke verzorging. De instellingen vullen dat naar eigen inzicht in en zitten niet te wachten op inmenging in deze, zeker niet nu de financiering eerder strakker dan losser wordt.
3. U staat echter op het standpunt dat de geestelijke verzorging van zodanige betekenis is, dat het kleine deel van het budget voor geestelijke verzorging ook daadwerkelijk, dat wil zeggen: meer verplichtend daaraan besteed dient te worden.
4. Dit standpunt zal aan de minister in het nieuwe kabinet worden voorgesteld. Dan is van groot belang dat u zich als geestelijke verzorging ordentelijk organiseert, zoals bij justitie en krijgsmacht het geval is. De organisaties die geestelijk verzorgers naar voren schuiven moeten samenwerken en met een helder model komen dat ervoor zorgt dat er in geval van geestelijke nood adequate geestelijke verzorging geboden wordt, met inachtneming van het feit dat je niet voor iedere groep een eigen geestelijk verzorger kunt aanstellen. U moet daarover niet 'paradijselijk' spreken. Wel moet het stelsel zo georganiseerd zijn dat *alle* burgers worden bediend.
5. Wat betreft het register en de eed c.q. belofte: voor de wetgever is een eed of belofte alleen van belang als deze betrekking heeft op de overheid. Wat u in particuliere zin afsprekt, is voor de wetgever niet relevant. Het is van belang dat u zichzelf organiseert zonder een wissel te trekken op de overheid. De beroepsgroep moet zelf eisen stellen *en* zich daar ook aan houden. Handhaving is evenzeer van belang als kwaliteitseisen stellen. Alleen zo verwerf je maatschappelijk gezag.
6. De kwaliteitseisen (bekwaamheid) en de kwestie van de ambtelijkheid (bevoegdheid) moeten helder zijn voor de overheid, wil zij zorg willen dragen voor de kwaliteit van de geestelijke verzorging (zie ook de regeling ten aanzien van godsdienstleraren). U moet dat in onderling overleg organiseren. Gebeurt dat niet, dan zal de overheid de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit bij de instellingen leggen.

5.2.3 Gedeeld commitment

In reactie hierop wordt de vraag gesteld wie de verantwoordelijkheid voor het register draagt. Ligt die bij de beroepsvereniging en de opleidingen of bij de zendende instanties? Daarop wordt geantwoord dat, vanwege de ambtelijke kant aan het werk van de geestelijk verzorger, het behalve over *bekwaamheid* ook gaat over *bevoegdheid*. Het verlenen van die bevoegdheid kan niet bij de levensbeschouwelijke instellingen worden weggehaald.

Vanuit de PKN wordt hieraan toegevoegd dat die bevoegdheden het beste bij de huidige herkenbare levenbeschouwelijke gestalten kunnen blijven. Om teveel bemoeienis van de zendende instanties met het werk van de geestelijk verzorger tegen te gaan, zijn de hermeneutische competenties van de geestelijk

verzorger van belang. Op basis daarvan kan de geestelijk verzorger een zo breed mogelijk terrein bestrijken.

Vanuit het HV wordt opgemerkt dat de huidige geestelijke verzorging weliswaar voor een grote meerderheid de behoefte aan geestelijke verzorging dekt, maar niet voor alle mensen. Het HV wil graag met de VGVZ onderzoeken hoe aan de groep die nu niet bediend wordt adequate geestelijke verzorging geboden kan worden. Een onderzoek overigens dat plaatsvindt zonder garantie op succes.

Vanuit de RKK wordt aandacht gevraagd voor de identificeerbare groepen die hier niet meespreken, zoals de moslims. De VGVZ wordt geadviseerd die groepen bij het proces te betrekken. Ten aanzien van de opleidingen wordt benadrukt dat de rooms-katholieke opleidingen opleiden tot een ambt, waarbij de RKK de eisen stelt, niet de beroepsvereniging.

De voorzitter constateert een stap verder te zijn gekomen.

1. Uitgangspunt is, dat *alle* cliënten (burgers) op een adequate (dat wil zeggen, op een naar hun idee relevante) manier geholpen moeten worden. De overheid zal deze eis stellen aan beroepsgroep en zendende instanties, als zij gezamenlijk met voorstellen komen voor de (her)inrichting van het bestel.
2. Het register moet minimale kwaliteitseisen ten aanzien van professionaliteit vastleggen: welke *bekwaamheden* moet de professionele geestelijk verzorger zich eigen gemaakt hebben?
3. Dat laat onverlet de eisen die gesteld worden op het vlak van *bevoegdheden*. De bevoegdheden kunnen niet worden overgelaten aan de beroepsvereniging, maar zijn een zaak van de zendende instanties. Belangrijk is, vast te stellen dat een register voor de overheid dus alleen interessant is, indien de zendende instanties zich daaraan committeren en ook de kwestie van de bevoegdheid daarin goed is geregeld.

Voor het vervolg van het traject zijn volgens de voorzitter twee elementen in het bijzonder van belang:

1. Er moet duurzaam antwoord komen op de vraag wat te doen met de reeds bestaande groep geestelijk verzorgers die werken zonder zending. Uitgangspunt moet zijn dat van deze groep niemand buiten de boot valt.
2. Het beroepsregister is zonder waarde als er geen sancties aan verbonden zijn. Het moet duidelijk zijn, dat als iemand niet aan de eisen voldoet, hij/zij uit het register wordt geschrapt. Het punt van de bevoegdheid is hierbij een blijvende verantwoordelijkheid van de zendende instanties. De beroepsvereniging kan die verantwoordelijkheid niet overnemen. Zij kan dat ook niet voor de groep ongebonden geestelijk verzorgers. Een andere rechtspersoon zal de bevoegdheid voor deze groep moeten borgen.

Op de vraag aan de voorzitter of de zendende genootschappen in dit proces partners moeten zijn van de VGVZ, antwoordt hij dat ze meer moeten zijn dan partners: het gaat om *commitment*. Dat is zowel verplichtend als zakelijk.

Er wordt opgemerkt dat het een idealistisch voorstel is. Veel ongebonden geestelijk verzorgers komen immers uit de bestaande tradities, maar herkennen zich er niet meer in. Het zal moeilijk zijn voor de zendende instanties om dit op te lossen. Daarop wordt geantwoord dat we dat nu niet met zekerheid kunnen zeggen. Daarnaast is het goed om te beseffen dat er ook geestelijk verzorgers zijn die vanwege bijzondere omstandigheden niet voor zending vanuit hun genootschap in aanmerking komen.

Van de zijde van de RKK wordt opgemerkt dat de voorgestelde route het verkennen waard is.

Ook het HV wil bij het proces betrokken blijven. Kijkend naar de groep ongebonden geestelijk verzorgers wordt gesteld dat een gedeelte wellicht alsnog voor een zending in aanmerking kan komen. De 'nieuwe spirituelen' zouden zich onderling kunnen organiseren. Met de adequaat opgeleide ongebonden religieus generalisten zal nader gesproken moeten worden. Het HV is bereid te bezien of het een gedeelte van deze groep onderdak kan bieden. Verder kan het nodig zijn om binnen het register een bufferruimte te creëren voor wie in geen enkel plaatje past. Daarvoor is soepelheid van alle zendende instanties nodig. In aansluiting daarop wordt opgemerkt dat eerst goed onderzocht moet worden hoe de groep ongebonden geestelijk verzorgers en de doelgroep van spiritueel ongebonden burgers eruit ziet. Verder is van belang dat op dit proces geen tijdsdruk ligt.

Vanuit de opleiding Religiestudies (Radboud Universiteit) wordt opgemerkt dat met een oplossing voor de bestaande groep geestelijk verzorgers zonder ambtelijke binding er nog geen oplossing is voor hen die nog zullen afstuderen en die als geestelijk verzorger aan de slag willen, maar niet voor zending in aanmerking komen of willen komen. Op deze wijze wordt de opleiding Religiestudies op voorhand buiten spel gezet. In dit verband wordt de hoop uitgesproken, dat een in te stellen overgangsregeling voor de geestelijk verzorger zonder ambtelijke binding na verloop van tijd alsnog een permanent karakter zal krijgen ten behoeve van de mensen die in de toekomst opgeleid worden en geen ambtelijke binding hebben.

Afsluitend herhaalt de voorzitter dat alle burgers op adequate wijze geestelijk verzorgd dienen te worden. De kwaliteiten en bevoegdheden van de geestelijk verzorger dienen hierbij aan te sluiten. Deze zullen verder besproken moeten worden en dat zal niet gemakkelijk zijn. Het aanvankelijke traject hield rekening met kamerverkiezingen in 2011. Die tijdsdruk is door de val van het kabinet weggefallen. Dat geeft speelruimte voor voortzetting van de gesprekken. Het is nu aan de ALV van de VGVZ om een keuze te maken over voortzetting van het traject en daartoe het initiatief te nemen. Daarbij komt het er op aan, dat het op deze conferentie uitgesproken *commitment* van CIO en zendende instanties om zich voor de problematiek gezamenlijk verantwoordelijk te voelen wordt verzilverd. Vanuit deze partijen gezamenlijk zal het gesprek met een bredere kring belanghebbenden moeten worden gezocht, wat uiteindelijk zal moeten uitmonden in politieke besluitvorming. De voorzitter dankt iedereen voor zijn bijdrage.

Koorneef dankt namens de VGVZ de voorzitter. Hij constateert dat we ergens anders terecht zijn gekomen dan we vooraf dachten maar dat een vruchtbaar spoor van gezamenlijk *commitment* zichtbaar is geworden. Het gesprek hierover zal worden voortgezet, in dit en in andere verbanden.

Deelnemers aan de conferentie

dhr. drs. W. J. Deetman (CIO) (voorzitter conferentie)

mevr. prof. dr. H. A. Alma (CAB)
dhr. prof. dr. P. Derkx (CAB)
dhr. prof. dr. R. R. Ganzevoort (CAB)
dhr. prof. dr. A. M. H. van Iersel (RKK / CAB)
dhr. prof. dr. G. Immink (CAB)
dhr. drs. J. H. M. Mooren (CAB)
dhr. prof. dr. J. B. A. M. Schilderman (CAB)
mevr. dr. W. Smeenk (CAB)
dhr. dr. W. Smeets (CAB)
dhr. dr. M. N. Walton (CAB)

dhr. drs. F. A. M. Bossink (VGVZ)
dhr. S. A. A. Evers (VGVZ)
dhr. drs. R. W. Frede (VGVZ)
dhr. drs. R. Huijzer (VGVZ)
dhr. drs. J. Kiers (VGVZ)
dhr. drs. R. Koorneef (VGVZ)
mevr. drs. K. van Roermund (VGVZ)
dhr. dr. R. J. W. van Schrojenstein Lantman (VGVZ)
mevr. drs. M. G. F. van der Wal (VGVZ)

mevr. ds. S. Freytag (PKN)
dhr. J. Kapteyn (PKN)
dhr. drs. M. Kronemeijer (RKK)
dhr. drs. G. Kruis (RKK / CIO)
dhr. dr. A. J. Plaisier (PKN / CIO)
mevr. drs. W. M. S. Reinders (HV)
mevr. drs. C. Romkes (CIO)
dhr. mr. P. R. M. van der Ven (CIO)
mevr. drs. I. de Vries (HV)
dhr. J. P. de Vries (CIO)
dhr. drs. R. Zunderdorp (HV)

dhr. drs. J. H. A. Verhoef (notulist)
mevr. M. Walraven (notulist)